

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗІ КОЧАН
ЗДА

РІЧНИК VI.

— Львів —

ТОМ XXII.

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСТНИК.

КНИЖКА IV. — 1903 р. — ЗА ЦЬВІТЕНЬ

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ЗМІСТ КНИЖКИ ЧЕТВЕРТОЇ ЗА ЦВІТЕНЬ.

	стор.
Непаче з Енеїди (Про селянські розрухи)	1—3
Галина Комарівна, Поезії в прозі:	
I. Дві	3—4
II. То був сон	4—5
Сергій Єфремов, Нерви, оповідання	6—23
Арсен Рущенко, Сестри, оповіданє (конець буде)	24—56
Дрібні малюнки:	
VI. Зелена сукня, Ів. Липи	57—61
VII. Чоботи, Жаб..	61—64
VIII. Жерело, М. І. Вдовиченка	64—65
IX. Дві стрічі, А. Чайківського	65—74
Юлій Зайер, Inultus, переклав М. Мочульський	75—92
—————	
Д. Мордовець, Про незабуттє (докінченє)	1—9
Др. І. Луценко, Роля високої температури в хворобах і чи треба її понижати?	10—18
М. Вороний, Сергій Васильківський, артист-маляр	19—25
Із чужих літератур:	
II. Словінська література в 1902 році	26—31
К. Квітка, Дещо про вірменську нар. музику	32—37
М. П., Фр. Рігер	38—49
П. Грабовський, Автобіографія	50—52
Наукові листки:	
IV. Найновіші виданя Бібліографічного Інституту у Липску й Відні, дра Ів. Копача	53—55
V. З королівської бібліотеки старого Вавилону	55—56
Дискусії:	
III. Критика sui generis, С. Єфремова	57—60
Хроніка й бібліографія	61—84

Літературно-науковий

ВІСНИК

ВИДАЄ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

Редакційний комітет:

**Володимир Гнатюк, Михайло Грушевський,
др. Іван Франко.**

За редакцію відповідає: **Володимир Гнатюк.**

РІЧНИК VI. ТОМ XXII.

У ЛЬВОВІ, 1903.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ ДВАЦЯТЬ ДРУГОГО ТОМУ.

	стор.
Неначе з Енеїди (Про селянські розрухи)	1—3
Галина Комарівна: Поезії в прозі:	
I. Дві	3—4
II. То був сон	4—5
Сергій Єфремов: Нерви, оповідання	6—23
Арсен Руценко: Сестри, оповідане	24—56, 98—135
Дрібні малюнки:	
VI. Зелена сукня, Ів. Липи	57—61
VII. Чоботи, Жаб..	61—64
VIII. Жерело, М. І. Вдовиченка	64—65
IX. Дві стрічі, А. Чайківського	65—74
X. Plebs mobilis est, М. Дерлиці	223—224
XI. Перша вільгота, М. Левіцького	224—229
Юлій Зайер: Inultus, переклав М. Мочульський	75—92
Із поезій Сергія Павленка:	
I. Не судилось	93
II. З поеми „На батьківщину“	93—95
III. Епіграф	95
Із поезій Ульяни Кравченко:	
Спогад	95—96
Із поезій О. Дафненка:	
Вродили хліборобського сина	96—97
Із поезій О. Д—ки	97
Андрій Веретельник: По черзі, оповідане	136—142
Г. Коваленко-Коломацький — Фотографії з жи- тя новобранця:	
I. На словесности	143—147
II. На гімнастиці	147—149
III. По обіді й до ночі	149—153
А. М. Варшавський: Божевільні, фантазія	154—160
Анатоль Франс: Під новий рік, нариси, пер. І. Фр.:	
I. Новорічна казка	161—165
II. Кренкебіль	165—179
Із поезій Йогана В. Гете — пер. П. О. Куліша:	
IV. Рибалка	180

891.7905
LIN
v. 6
no. 4-6

СТОР.

Із поезій Петра Карманського:	
I. До братів	181
II. Гіркі мозолі точать сили	181
III. В Римі	181
IV. До Г. М.	182
Із поезій Олекси Коваленка:	
I. Де вона?	182
II. Бажане	183
III. Житє	183
Із поезій Юліяна Панкевича, I—III	183—184
Грицько Григоренко: Ніяк не вмере, оповіданє	185—202
Марійка К.: Два нариси:	
I. Без щастя...	203—205
II. Отсе жите!	205—209
Надія Кибальчич: Із оповідань:	
I. На канікули	210—216
II. Безсонна ніч	216—217
Яновська Л.: Метелик, фантазія	218—222
Оліва Шрайнер: Мрії і сни, перек. П. Грінченко:	
III. Серед райських садів	230—231
IV. В далекому світі	231—232
V. Три сни в пустині під шимозою	233—238
Шарль Фолє: Вандейці, нариси, переклад Марії Грушевської:	
III. Горожанка Каріє	239—242
IV. Сховок	242—245
V. Криниця любови	245—249
VI. Молитва	249—252

Д. Мордовець: Про незабутнє	1—9
Др. І. Луценко: Роля високої температури в хво- робах і чи треба її понижати?	10—18
М. Вороний: Сергій Васильківський, артист-маляр	19—25
Із чужих літератур:	
II. Словінська література в 1902 році	26—31
К. Квітка: Дещо про вірменську нар. музику	32—37
М. II.: Фр. Рігер	38—49
П. Грабовський: Автобіографія	50—52
Наукові листки:	
IV. Найновіші видання Бібліографічного Інституту у Липску й Відні, дра Ів. Копача	53—55
V. З королівської бібліотеки старого Вавилону	55—56
Дискусії:	
III. Критика sui generis, С. Єфремова	57—60

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

	стор.
IV. До питання про єство і ціну штуки, дра Івана Копача	133—136
V. А може ще не все пропало? — В. Доманицького	136—141
VI. Нерозуміне яко доказ, Катрі Гришевичевої	213—214
VII. Лист д. Хоткевича	214—218
Олександра Єфименко: Національне роздвоєне в творчості Гоголя, нарис	85—99.
Стефан Пятка: Продукція нафти (скального олію) в Бориславі	100—113
И. Ван т' Гоф: Розвій природничих наук у ХІХ віці	114—127
В. Ягіч: Александер Николаєвич Шпін	128—132
Остап Терлецький: Галицько-руське письменство 1848—1865 р.	157—180
С. Є-мов: Наука нам	181—189
М. В.: Картка в історії польсько-литовсько-українських відносин	190—194
Г. Кайзер: Теорія електронів, пер. В. Левицький	195—207
П. Перекидько: По малярських виставах у Москві	208—212
Хроніка і бібліографія	61—84, 142—156, 219—236

НЕНАЧЕ З ЕНЕІДИ.

(Про селянські розрухи на Україні).

Ви, куме, чули, яке лихо
Отсе зробило ся у нас?
Жили тут наші хлопці тихо,
Хранив Господь по всякий час.
Як чого треба, ми до пана
Бувало завше ідемо;
А хліба з панського гармана
Хиба чи мало ми їмо?
Чи треба вилок або люшні --
Геть-геть до панського ліска;
Та і до панської конюшні,
Як кому треба мотузка;
Попасти у ночі теличку —
У панський зараз сінокос,
Та і у панськую пшеничку,
Як плохе сіно родилось.
І жили гарно, так як треба,
Бо як у пана не злизнеш,
То деж узять? Не пада-ж з неба!
Як де що вкрав, тим і живеш...
Аж ось неначе і до діла
Якась присікалась мара:
Так кажуть у розправі сьміло,
Що, хлопці, чуєте, пора
Вже вам на панську землю сісти,
Бо трохи стало вам землі,
І вже нема чого вам їсти,
Бо все покрали, що могли;
А у панів ще є чимало,
Так трохи борошно блищить...
То все казна вас годувала,
А се в казні уже свистить:

Чорт-ма там гроший... Цар жалкує,
 Що вам не може допомогти,
 І ось, дивіть ся, указує
 Добутки панські волокти.
 Ось вам бумага к сьому ділу!
 Ну, ми з Панасенком спряглись:
 Він дав свою криву кобилу,
 А я — я дав свій новий віз,
 Що на залізних на подосках;
 Кум Хведір парою волів
 Хургоном виїхав на досках,
 Рядном їх зверху застелив;
 Стецько, Омелько... Та що баїть —
 Село все рушило з зорі,
 Бо як же можна часу гаїть,
 Як нам указано: бери!
 Ну і забрали все, що було,
 Забрали геть аж до землі,
 Неначе так, як вітром здуло,
 Та і вертать ся почали.
 Аж тут стрівають нас козаки
 І хтось неначе із панів*):
 Борідка гарна, бриті баки;
 Він вуса дуже закрутив,
 Пита: „А де се ви бували
 І що в собою везете?“
 „Бували там, де самі знали,
 І на що знати вам про те?“
 „А, каже, так! Ану, козаки!
 Дивись, в старшого починать,
 Та дать на памятку ті знаки,
 Щоб діла їм не забувать!“
 А старшина сидів на возі —
 Козаки зараз старшину...
 Ось вірте, куме, на дорозі
 Півсотні всипали йому!
 А там і старостам чимало,
 А там і соцьким... Я дивлюсь,
 Щоб і мені що не попало,
 Та все під возом хоронюсь...
 Та деж було там схоронить ся!
 Я — зирк: Панасенко біжить,
 Та все назад себе дивить ся,
 Неначе що там сторожить.

*) Харківський губернатор князь І. М. Оболенський.

А тут мене хтось лап за ногу!
 Я ну кричать, а він — тягнуть;
 Я як ускочив тай в прожогу
 Хотів у річку упірнуть;
 Та ні, спіймали. Ну, тай строго!
 Ну, тай скажений мабуть пан!
 Скажіть ви, куме, ради Бога,
 Що він такий за марципан?!
 Як на таку на штуку саму
 Та візьме він собі вагу? —
 А я ось, тряця-ж його маму —
 І досі сісти не могу!

ГАЛИНА КОМАРІВНА.

ПОЕЗІЇ В ПРОЗІ.

І. Д в і.

Вони зустріли ся дві і пильно у очи дивились одна до одної.
 Волося їх сиве було вже і зморшки глибокі на зблідлих
 обличчях лягли, та яснії очи одної вогнем, кипучою думкою сяли,
 а в другій вже згасли давно — і темно і сумно було в тих
 очах неблискучих.

— Що дало нам життя? — спитали вони одна одну.

І та, що очи погаслі і темнії мала, сказала: — Коханнем
 воно напоїло мене, огнем поцілунків гарячих; красою я сяла,
 в роскошах, в обіймах пройшли молодії літа, та холодно, пусто
 тепер в моїх грудях. Погасли вже очи, краса чарівнича згубилась
 і сьвіт мій вже згас і темним серпанком укрит ся. Для чого жила я,
 для чого у серці кохання носила?

І голову тихо вона похилила свою і сльовина перлиста на
 віях тремтячая звисла.

І друга взяла її руку холодну і мовила тихо: — Хвилиною
 тільки кохання у грудях моїх пронесло ся; не знала я любих
 обіймів, не знала міцних поцілунків гарячих, не знала багатства,
 роскошів; у праці тяжкій, у турботах невпинних, в довгій боротьбі,
 серед горя пройшли молодії літа. Та бачу я діло своє за собою,
 та бачу я очи, багато очий дорогих тих, що дякою, ласкою сяють

до мене — і тепло і тихо тепер у грудях моїх наболілих. Ходім же зо мною й ти, сестро, і працю поділим мою, бо її ще багато, багато лишилось!

І очи блиснули у неї, й рукою міцною та бідна сестра при-тулила до себе багату — і в мент той огонь, що горів в однім серці жіночім, гарячім, засяв і у другім і зігрів його полум'ям чистим, привязним...

II. То був сон.

Спершу бачив ся тільки білий, непрозорий, великий туман, потім десь далеко за його смутною завісою блиснув блідий, ледви примітний промінь. Тоді туман захитав ся, почав яснійшати, зникати і разом ціле море золотого проміння, цілий океан сьвіту і сяяння залив увесь широкий, безкрайній простір. Навкруги не було нічого, тільки сьвіт і сьвіт, що сяяв у кожному атомі золотого повітря.

Серед того дивного сяяння невідомою мені силою я тихо підіймала ся в гору, заплющуючи очи, що боліли від незвичайного сьвіту.

Куди-ж я здіймаюсь? Де була моя темна, рідна земля? Я не знала того, але у грудях моїх не було страху, не було турботи, я навіть нічого не думала, не хотіла думати.

І потім я почула, що сьвіт зменшуєть ся і я можу дивити ся; тоді мої очи відкрили ся і я глянула цікаво навкруги. Я стояла у сьвітлім, але вже не золотім, не яскравім повітрі і бачила в низу під собою широку, зелену рівнину.

Усе було чудово і дивно на тій рівнині. У всіх кутках порозкидались зелені, рясні, повні пахошів сади; надзвичайно прекрасні будинки сяли між них чарівною красою; дивно небеснії співи й музика брели навкруги, хоч і не знати було, звідки вони розлягались. На широких верандах, на живих килимах пишної трави і барвистих квіток запашних, у чистих хвилях ясного повітря сиділи, лежали і тихо, нечутно літали легкі людські постаті. Чи то були люди? Не знаю. Вони усі були надзвичайно прекрасні, з великими чудовими очима, в котрих був вираз неземного, непорушного, вічного щастя та спокою. На білім, легкім убранні їх яснів тихо відбиток небесного чарівного сяяння, у довгім пишнім волоссі жінок грало золоте проміннє. Вони всі знали один одного, усміхали ся приязно, з любов'ю дивились у знайомі обличчя, вітались між собою легкими, любими поцілунками. І хутко я відгадала, що

чудові співи та музика — то були їхні розмови, що злітали з рожевих молодих уст і поволи розливалися навкруги у блакитних хвилях повітря.

Не знаю, чи хтось сказав мені те, чи сама я впізнала, що то був край вічного щастя, що ті люди ніколи не старілись, ніколи не вмирили, що всі вони однаково міцно кохали один одного, а у їх безтілесних постатях панувала повна згода єднання усього прекрасного і радісного.

І мені захотілось у той край, до тих щасливих, прекрасних духів...

І хтось сказав мені: — Іди до їх, ти теж можеш жити з ними вічно! — Вічно! З тим словом я пізнала, що таке щастє!

І тихо, поволи почала я спускати ся до дивної зеленої рівнини. Мої ноги торкали ся вже пишної трави; чарівні, прекрасні істоти вже простягали до мене з ніжним привітанням свої білі руки, і в серці моїм уже починав бреніти відгук небесної музики і співів... Коли якась невідома тїнь стала відразу перед моїми очима.

Я зупинила ся, хотїла вдивити ся у неї пильно, пізнати її — їй не змогла: вона зникла кудись, ледви я примітила її, але в той же мент я згадала далеку, темну, нужденну землю, повиту горем та сльозами.

Я згадала мій рідний, сумний край, згадала блідих, змучених, нещасних людей, котрих бачила я так багато, — і серце моє стиснуло ся гнітучим болем. Темна, далека земля, сумний край, бідолашні, нужденні люди! Якою любовю до них сповнилось в ту хвилину моє серце, як забажала я бути там серед них!

Край вічного, дивного щастя, край безсмертних, прекрасних істот! Ти став відразу чужий мені і моє бажання покинути тебе підняло мене високо у гору і знов я полинула до рідної, любої землі, хоч знала, що там я буду завсїди згадувати тебе і сумувати за тобою.

Я летїла тепер хутко, хутко. Навкруги був якийсь хаос: там, попереду — повна страждання і горя земля; далеко, поза мною — чудовий край вічного, дивного життя. Моє серце болїло і я несла ся хутко, хутко, як блискавка, до моєї рідної землі...

СЕРГІЙ БОРЕМОВ.

НЕРВИ.

ОПОВІДАННЯ.

Присвячую
любому другуви С. Ф. Дурдужовській.

I.

Лука Петрович Сухомлинець, професор університету і редактор місцевої часописі, вернув ся до дому о другій годині, розлютований та знервовавий. Кинувши на руки покоївці дорогого кожуха і ще не відчинивши навіть дверей до покоїв, він гукнув на всі хати:

— Софіє Петровна! Обід готовий?

З побічних дверей виглянула гарна, повновида жінка, і глянувши пильно на Луку Петровича, спокійно промовила:

— Ще! Адже ми раз-у-раз о пятій обідаємо!

— Чорт би побрав усіх вас! — гукнув професор, а його червоне обличчя ще більш почервоніло. — Що се за порядки такі? На якого біса я держу вас? Прийдеш до дому голодний, намерений, спрацьований — і навіть ложки страви тобі не дадуть вчасно... Жди, поки їм схочеть ся на стіл накривати!

Останні слова донесли ся вже з кабінету, куди професор увійшов, грюкнувши дверми з усієї сили, і там зачинив ся. Софія Петровна постояла на порозі, прислухаючись деякий час до стукоту в кабінеті, потім і собі грюкнула другими дверми, промовивши:

— Се каторга — не життє! — й пішла до пекарні наказувати, щоб порались швидше з обідом.

А з професорового кабінету доносив ся не стихаючи тупіт од важкої ходи Луки Петровича; голосно лунав він по високих,

на-пів порожніх хатах, бився об стіни, обзивався в найдальших кутках і завдавав усім, хто був у господі, не то якогось прикрого остраху, не то терпкої нудьги, — не розбереш, що саме налягло на груди, придушило їх і заважало вільно й широко дихати. Дух роздрочення, що влетів сюди разом з господарем, опанував їм у сих хатах і скрізь поклав свій гнітючий відбиток, на всіх наліг важким каменем; усім було якось моторошно, не по собі. Покоївка нечуїно, мовчки, на-вшпиньках, навіть дух у грудях запиняючи, — бо й він здавав ся якимсь разючим дисонансом серед тієї напруженої атмосфери, — поралась по хатах; Софія Петровна не виходила з своєї кімнати. Усі, навіть у пекарні, знали, що „професор гнівають ся“... А він ходив у-подовж кабінету, несвідомо повертаючись коло стін та вимахуючи руками; голова його низько схилила ся на груди; погляд блукав, ні на чому не зупиняючись; по обличчі пробігав иноді вираз страждання, то знов иньшим разом крива, іронічна усмішка, якась наче силувана, зневажливо тремтіла на губах; з уст його злітали иноді уривчасті недокінчені фрази та окремі слова. Часом Лука Петрович важко й глибоко відсапував, ніби в грудях йому вместилося щось чуже, щось зайве, і він хотів разом з повітрям його звідти видихнути, а воно змагалось і не пускало. Були хвилини, коли він, махнувши нервово рукою, немов одганяючи від себе причепливі думи, присідав коло стола, брав до рук часопись і починав, здавалось, уважно читати; але робив се за кожним разом недовго. Рядки незабаром зливали ся в якусь невиразну, суцільно-сіру масу; букви рушали ся й танцювали на папері, і як не силував себе Лука Петрович спіймати їх, впровадити на призначене місце й виїдти з їх якийсь зміст — вони не слухались і наче на глуз брали його силкування; а ті думки, що й перше, вільно ширяли в мозку, і мішаючись з буквами, творили разом якийсь хаос безладний... Лука Петрович кидав часопись, знову зривав ся з місця, і обхопивши голову руками, починав в здовж і в попереk міряти свій кабінет, а уривки фраз та слів знову злітали з уст непомітно для його самого.

Згодом уривчасті вигуки та окремі слова почали гуртувати ся в якусь чудну промову, складаючи в себе цілий монолог, що хрипко вилітав з грудий Луки Петровича і розходивсь-розкочував ся по хатах... Як та вода у повідь, прорвавши нарешті перепони, що її запиняли, з буркотом виривається на волю, пінить ся й несе ся скажено-прудко між вузькими берегами, — так лили ся

в уст його слова, товплячись, попереджаючи одно одне в якомусь дикому неладі, несучи в своїому шумливому потоці скарги на когось, похвалки, проклони...

— Ніякого вину сій молодіжі нема! — несло ся в кабінету. — Деж пак — оборонці правди... справедливости... збезчещених ідеалів!... Борці в абсолютизм!... Таку оборону та боротьбу завдати-б вам, щоб і не знали, куди й тікати... в які двері потовшити ся... ледарі нікчемні!... Чого до університету вступили? — завдав Лука Петрович питання стінам, — учити ся? наук слухати?... То й учить ся-ж, слухайте, неuki... а не пхайте свого носа в політику... Так ні-ж!... Тільки й чуєш: „устав 63 року“, „устав 63 року“, „занедбанне науки!“ А спитай вас, що́ то за „устав“ такий, то й вирячите очи, як... Нема того, щоб за ділом сидіти, то політику ровводите... Ф-фу... А отой-о, чорненький, бач, що вигадав!... Ні, я тобі сього так не подарую! — люто напав ся Лука Петрович на якогось невидимого ворога, ніби той лежав у його під ногами і благав помилування. — Се тобі даром не пройде... ледачий оборонцю стоптаних ідеалів!... Поміряємось ще... побачимо, чий батько дужчий, хто кому дозволить більше!... Ф-фу!...

Довго ще важкі ступні Луки Петровича лунали в кабінеті; довго ще з уст його вилітали гнівні, нездержливі епітети, а часом і простацька лайка на адресу якихсь „оборонців правди та борців в абсолютизм“... Аж ось двері до кабінету несміливо рипнули, відчинили ся і чепурненька покоївка стала на порозі, промовивши тихо, немов бояла ся когось збудити, або в хаті був тяжко недужий.

— Пані звеліли просити пана професора до столу.

Лука Петрович обернув ся до неї й мовчки хитнув головою; потім важко відсапнув кілька разів, потер чоло рукою й помалу ступаючи пішов до столу. На столі нарував гарячий борщ, але Софії Петровни на її звичайному протп Луки Петровича місці не було. Лука Петрович, постоявши трохи, ніби не знаючи, що йому почати, сів на своє місце, налив з якоїсь штучної плящини чарку настояної горілки, одним духом випив, і скривившись став набирати борщу. Увійшла й Софія Петровна і мовчки, не дивлячись на професора, сіла й собі до столу, але до страви не доторкнулась. Тихо стало і тоскно; чути було, як дихали важко в обох груди... Лука Петрович їв як не своїм ротом: сьорбнувши скільки разів борщу він поклав ложку, обер ся серветкою й тільки важко відсапував.

— Се тим, що хтось бучу збив за неготовий обід! — промовила ніби сама до себе Софія Петровна, а потім злісно додала, обертаючись вже просто до Луки Петровича: — Чому-ж не їсте? Адже-ж ви хотіли їсти, в голоду помирали... на всі хати крику нарobili на мене, наче на свою наймичку! Вибачте — я вам не наймичка й не жінка, мене не куплено, ані звязано... Схочу — зараз же покину...

Софія Петровна була, як казали, якоюсь далекою родичкою професорови й правила у його за господиню. Про відносини їх багато дечого плели, — звичайно поза очи, — а надто, коли траплялось, що молода жінка несподівано зникала на деякий час з міста; тоді поговору, невимовлених до краю натяків та двозначних усмішок було за всі голови. Кожний із знайомих Луки Петровича, а най-наче жінота, тоді наче за обовязок мала зустрівшись питати його про здоровле Софії Петровни, і видимо ніхто не діймав його словам віри. Лука Петрович під щирю годину упевняв приятелів, що весь поговор той виходить від його ворогів, яких він — і як професор університету і як редактор часописі та радний міської „думи“ — мав досить таких, що як могли-б, у ложці води його втопили-б.

Лука Петрович не відповів нічого Софії Петровні на її похвалку; тепер йому вже соромно було й перед нею й перед самим собою за те, що зігнав злість на неповинній жінці; він зітхнув і мовчки, як винуватий, узяв ся знов до борщу. Але страва видимо не йшла йому на думку, хоч і як силував він себе їсти; незабаром він у-друге поклав ложку і борщ прийняли мало не цілий. Теж саме було й з иньшими стравами. Лука Петрович набрав на тарілку — иньшим разом звичайно йому набирала Софія Петровна, але тепер вона сиділа нерухомо, — але набране так і приймали цілим.

— Не можу їсти! І до їжи охоту через їх утратив!... Видко, знов у мене нерви в-край розхитали ся! — бубонів він ніби сам до себе, але разом з тим поглядаючи скоса на Софію Петровну, щоб втягнути її в розмову, розповісти їй пригоду, що його так роздратовала, й почути слово спочуття. Він так прагнув сього слова, він почував себе таким самітним... Але Софія Петровна наче води в рот набрала: тепер була її черга сердитись, і вона сиділа мовчки, дивила ся завзято то у вікно, то на гарний, горорізьбою оздоблений буфет, немов бачила його вперше. Тільки коли Лука Петрович згадав про свої нерви, вона ображено глянула на його і глумливо всміхнулася одним куточком рота, промовивши ніби сама до себе:

— Нерви!... Зараз нерви!... А як у інших — то мабуть мотузки якісь, а не нерви...

Спроба викликати спочуття й почути щире, сердечне слово звела ся ні на що. З-за столу вони встали мовчущі, з таким саме важким духом, як і посідали.

По обіді Лука Петрович зараз пішов до кабінету й зачинив ся там знову. Він мав звичай по обіді спочивати, закуривши цигарку та примостившись на широкій, м'якій отоманці. Лежачи він переглядав часопись, поки сон не зморить. Але тепер він ліг не зразу, а довго ще тупав по кабінеті, розкуйовдуючи останки волосся на голові та смикаючи свою невеличку „цапиню“ борідку, що поросла якось кушиками.

— Ні, справді спокою мені нема через мої злиденні нерви! Ну, що таке, питаю себе, стало ся, щоб так хвилювати ся та мордуватись? Адже-ж дурниця, суца дурниця, коли розважити гарзд, — аж самому сором! Якесь дурне, шалене хлопя, що має охоту вдавати „борця за правду“, — Лука Петрович знов іронічно всьміхнув ся, — цв'ікнуло кілька слів, яких і само добре не розуміє, зважило ся на дурну, просто таки безглузду вихватку — тай годі! Чи-ж варто себе мордувати, думаючи про те?... Воно дурне й забуло мабуть, що ми ще на іспиті зустрінемось і тоді...

Та Лука Петрович не докінчив, що буде „тоді“, а засьміяв ся якось нервово-невесело і знов промовив голосно:

— Ну, се вже мерзота! Я, здаєть ся, насправжки збираюсь воювати з тим дурним хлопям, що аж помсти йому добираю, та ще на іспиті! Сього ще не було! Не варто звертати увагу! Ет, дурощі!...

Лука Петрович схопив часопись, помостив ся вигідно на отоманці й почав уважно читати, напружуючи всі сили свої, щоб з'осередити свою увагу на всяких звістках, що довгою низкою пробігали перед його очима. І йому, здаєть ся, на сей раз пощастило перемогти себе...

Щож таке справді стало ся? Чого хвилюєть ся пан професор та нарікає на свої „злиденні“ нерви? Про яке „хлопя“ згадує так зневажливо? Час уже й нам про те довідати ся.

А стала ся справді дурниця, як на добрі нерви...

II.

Було се саме на початку одного з таких звичайних у Росії, а надто останніми часами, „студентських заколотів“. Громадська

думка, а тим паче критика, сковані міцними кайданами всяких цензур, придушені бюрократичним принципом: „все обстоить благополучно“ — спали, десятками печатами запечатані; а коли иноді в більш рухливі часи й прокидалися, то не мали сили пробитися зі споду, а глухо клеветіли глибоко в середині, або пустившись манівцями, загинули десь на роздоріжжі — в непрохідних нетрях абстрактних, „принципіальних“ змагань та теоретичних, від життя далеких міркувань. Нижчі верстви народу, темні й неосвічені, хоч і добре відчували той гніт, — бо на власній шкурі його відчували, — але причин його не розуміли; інстинктом шукаючи їх близько себе, народні маси натрапляли на „Жидів“, на „панів“, і гнів та протест зневолених людей проривався дикими вигуками: „Бий їх!“ Лиш у „жидівських погромах“, „холерних заколотах“ то-що народ ішов часто проти тих, хто працював на його-ж користь. Інтелігенція, люди розуму, хоч тямали й причини того бюрократично-цензурного гніту, але щό вони могли проти його подіяти поодинокими, слабкими силами, дез’організовані, роз’єднані?... Нічого!... Мусіли мовчки дивитися на страждання та муки народні, тай собі страждати не менш, або забувши честь і совість „курити фіміями“ — „на страх врагам“... Трохи инакше було тільки студентам: їх однакові здебільшого інтереси та гуртова, спільна праця єднали в одно тіло, в тінь якоїсь організації, що нелегально, наперекір заборонам та караж животіла десятки літ, ховала кращі традиції та надії й слушного часу виявляла голосно протест проти загального пригнічення. Не маючи сама громадянських прав, мізерна купка студентства силкувалася здобути їх для мільонів, що сонно, апатично або й ворожо навіть дивилися на сю нерівну боротьбу. Ентузіазм, запал молодечий додавав їм сили, окриляв їх надіями, й вони сміливо кинулися на боротьбу з мільонами... Ворожі табори стали один проти одного: маленький, слабкий, без приятелів, без підмоги, без жадної зброї, а тільки з вірою в непереможну силу живого духа та ідеї — і потужний, узброєний „останнім словом техніки“, підпертий усім складом життя громадського. На Голяфа здійняв руку навіть не Давид, а якась найдрібніша порошинка...

Почалося з якоїсь дрібної університетської справи; молодіж, справедливо обурена своїм безправним, приниженим становищем та тими дрібними причінками, що ними як павутиною облутане було все життя студента, підняла свій голос і запротестувала. Коли-ж на протест давнім звичаєм не звернуто уваги, а видатніших

протестантів ще й покарано поліційним способом, тоді заворушились усі студенти як один; ентузіясти вливали силу й відвагу в байдужих і тих потягли за собою; гаде, яке було, попригинало голови, поховалось по темних кутках і не сичало, бо знало, інстинктом чуло, що не його тепер час... Студенство висловило свої домагання й одностайно порішило — як що не по їх буде, залишити всяку працю в університеті, спинити виклади, занехати науку й ціною сієї найтяжчої жертви, на яку тільки могло здобутись, звернути публичну увагу на ненормальне становище університетських справ. Боротьба затягала ся й виходила вже по трохи поза мури „храмів науки“. Поки що виклади відбували ся, але якось мляво, недбало, офіційно, — видко, не тим заінтересована була більшість студентів, і професори се добре тямали, вступаючи в напів порожні аудиторії та зустрічаючи скрізь байдужі погляди й холодні обличчя.

Ще перше, за спокійних часів, Лука Петрович звернув свою увагу на одно обличчє між слухачами, що дуже його зацікавило. Се був чорнявий, невеличкий на зріст, сухорлявий студент, з дуже інтелігентним обличчєм та розумними, бистрими очима. Сидючи раз-у-раз на одному місці, недалеко професора, він завжди слухав пильно, не зводячи з нього розумних очий, та иноді щось записував у зшиткови, що розгорнутий лежав перед ним. Луці Петровичу запаало в око се обличчє й вельми йому подобало ся стежити за ним. Починаючи виклад, він найперше шукав очима того студента і часто поглядав на його, спостерегаючи, яке вражінне справляли на його слова професора. Трохи згодом сей студент перестрів Луку Петровича на коридорі й заявив, що має охоту писати реферат на одну з тих тем, що порадив студентам Лука Петрович. З розмови, що з сього приводу почала ся, стало видно Луці Петровичу, що студент цікавить ся його наукою, пильно вчить ся, читає багато й критично. Професор залюбки провадив з ним розмову, порадив книжки, зробив деякі вказівки. Потім вони зустрічали ся вже як добрі знайомі, хоч Лука Петрович і не знав, як звати студента. Призначений був час, на коли реферат мав поспіти, як саме почав ся серед студентів рух і деякий час Лука Петрович того студента не зустрічав. Аж якось у часописі Луки Петровича появиля ся дуже остра замітка проти студентів; вона була анонімна, але-ж студенти пізнали автора — то був сам Лука Петрович, що себе уважав за консерватора і обороняв „основи“

від „потрясенія“. Замітка виставляла всю справу, як результат „поподльної агітації політичеськихъ безумцевъ“; студентів обзивала дітьми, що самі не тямлять, чого хотять, і втручають ся до того, до чого жадного діла не повинні мати; що єдиний обовязок їх учити ся, а не „политикапствовать“; нарешті, на здогад буряків, проскочила фраза й про якихсь „негодяевъ“, що спочуттем своїм підтримують химерні надії серед молодіжи. Нічого й згадувати, що така замітка викликала, — тай не могла не викликати, — страшенне обуренне й проти автора та редактора й проти самої часописі. В замітці добачали мало не офіційальний голос, а що злісний донос та сьвідоме підцькєсування уряду проти молодіжи — то вже певно. В редакцію посипались листи за листами, автори яких не вагаючись висловлювали свій погляд на справу; кілька чоловіка передплатників звернули часопись назад з прикрими листами. На людях Лука Петрович тільки всьміхав ся, читаючи всі ті протести, хоч десь глибоко його почав уже гризти неспокій. Нарешті, прийшовши сьгодні в аудиторію, Лука Петрович не застав нікого з своїх звичайних слухачів; аудиторія була порожнісїнька і прислужник розповів професорови, що студенти довго радились, про щось змагали ся й нарешті розійшлись, мовивши, що викладу слухати не будуть. Стурбований трохи професор постояв коло порожньої аудиторії, ніби міркуючи, щó має тепер робити, й повернув ся, щоб іти назад, коли погляд його зупинив ся на знайомому обличі чорнявого студента, що прямував до його. Лука Петрович ще здалека усьміхав ся до студента і приязно простягнув йому руку; але студент руки не прийняв і навіть свою сховав за спину, ніби бояв ся навіть неумисне доторкнутись нею до Луки Петровича.

— Я, — почав студент виразно вимовляючи кожне слово, — я прийшов до вас, пане професор, сказати, що не читати-му реферата, хоч він у мене й написаний...

— З якої причини? — запитав Лука Петрович нервово, передчуваючи недобре щось.

— У вашій часописі надруковано статю, де студентів обізває ледарями, що ніби то счиняють заколоти умисне для того, аби не робити свого діла... Далі — там єсть негарні натяки, що не личать не то професорови, а й просто кожній порядній, — на се слово він наліг голосом, — людині... Ся статя всіх нас вельми обурила. Ви самі, пане професор, гаразд тямите, що сьому не-

правда... Я не розумію тільки, на віщо вам здалося писати свідомо неправду, доноси та нацьковувати на чесних людей і громаду й адміністрацію... Ви зневажили університет і професуру, ставши на ампула донощика... Ви.

Що він далі казав, Лука Петрович не чув, остовпівши від тих сьміливих слів, від того несподіваного суду над собою; неначе в якомусь гіпнозі стояв старий професор нерухомо перед молодим хлопцем, обличчя якого аж палало з гніву та бридоти, а дзвінкий голос спершу тихий все підіймався нервово, тремтів і мимоволі западав глибоко в душу... Нарешті Лука Петрович отямився й промовив перше, що на язик трапилось:

— А як моя така думка? А як се моє переконання?

— Вашим переконанням, вашою думкою се не може бути: ви бо добре знаєте, що се неправда, неправда й неправда! Ви самі на себе пеню зводите... А втім, — зневажливо усьміхаючись, додав студент, — ви знали, що робили, і я не змагати ся з вами прийшов; я мав тільки сказати вам те, що сказав...

По сій мові студент недбало, мабуть несвідомо, вклонився й пішов геть. Лука Петрович хотів щось крикнути наздогінці, але горлянку йому наче перетяло й він не міг добути звідти ніякого голосу; в грудях відразу заворушилося щось страшенно велике й важке; воно росло, душило, не давало вільно дихнути. Наче громом прибитий постояв він хвилину на однім місці, потім круто повернув і пішов довгим коридором до професорської кімнати. Студенти, що траплялись йому на дорозі, мовчки бокували від його; ні на одному обличчі не видно було прихильности. Та Лука Петрович того не помічав; останні слова студента, вимовлені непохитно переконаним голосом: „Се неправда!“ — ще й досі лунали в його вухах, а те щось велике, раз вгніздившись йому в грудях, не пропадало, а все росло, більшало, і здавалось, груди от-от луснуть, не знісши тієї великої ваги.

В професорській кімнаті Лука Петрович упав на крісло й довго сидів нерухомо, не маючи досить сили ні підвести ся, ні ворухнути хоч одним членом, ні дихнути навіть — вільно, глибоко дихнути, на цілі груди... Отак сидів він; кругом ні живого духа; було тихо, моторошно, і тільки годинник десь глибоко, аж у мозку, обзивався монотонно: „так-так! так-так!“ — немов і він чомусь притакував... Страшна, нечувана образа, вимовлена зневажливо устами майже безвусого хлопця, приголомшила Луку Петровича;

Йому здавало ся, що всі вже знають про його неславу, що на його пальцями тикати-муть, коли йти-ме він улицею. Тепер тільки зрозумів він до ладу всю вагу своєї статі й не міг сам собі по щирости відповісти, чи він писав правду, чи неправду.

— А що, коли я цілком свідомо написав неправду? — заворушилось-запекло десь на самому дні душі його несміливе, тихе питання. — „Так-так! так-так!“ — зневажливо свідчив у мозку годинник, а вага в грудях виросла до такої міри, що от-от, от-от розірве груди... Та Лука Петрович перемиг, приглушив усе те; він разом набрав у груди воздуха, відсапнув і вага з його наче вилетіла, а разом з нею вирвав ся й несамовитий вибух гніву — дикого, лютого, страшного... Лука Петрович з усієї сили хрюпнув об землю книжкою, що була у його в руці, й крикнув на всю хату диким, охриплим голосом:

— Як він смів мені те сказати? Яке право має він не діяти віри моїй щирости?

Потім він, не піднявши з долу книжки, вибіг з кімнати, вирвав із рукавливованого швейцара, що хотів пану професорови прислужити ся, свого кожуха, надягнув його й не застібнувшись збіг по сходах, опинив ся на вулиці й побіг хутко до дому. Шапка була йому тільки на маківці, пола дорогого кожуха маяла, черкала ся об землю; він иноді наступав на неї й спотикав ся, але не помічав того і хутко йшов далі й далі, несвідомо простуючи до того місця, де вже здавна наймав квартиру. Люди, що траплялись йому по дорозі, здивовано, не тямлючи, що йому таке, поглядали на сього, як видко, багатого, але якогось чудного, розхристаного, наче п'яного чоловіка; кілька студентів глянуло на його всміхаючись..

Лука Петрович, як знаємо, прибіг до дому і в першу голову напав ся на Софію Петровну і збив бучу за неготовий обід, а потім зачинив ся в своїм кабінеті.

III.

Лука Петрович, лігши на отоманку та взявши до рук часопись, думав, що йому удалось перемогти себе. Спершу він справді уважно перечитував передовицю про китайські справи, але на перших же десяти рядках думка його знов вернулась мимоволі, цілком несвідомо й непримітно для його, до недавно перебутої пригоди. Рядки знову злилися в якусь сіру, невизначну масу, де не можна було розібрати нічого; букви розпочали свій танець, гуртували ся,

збирали ся в якісь чудні комбінації, а серед того безладя виявилось і стало перед очима Луки Петровича чорняве, бліде обличчя юнацьке. Воно ніби дрючило ся з Луки Петровича своїм поглядом ясним, ответним, рішучим, що зазирає на саме дно його душі й читав там найтаємніші його думи... Очи Луки Петровича бігали по рядках, а думки крутили ся коло сього чорнявого, гордого обличчя, такого ненависного, але — що найдивнійше — такого дорогого Луці Петровичу. Се обличчя нагадало йому щось таке знайоме, близьке, дороге, але разом таке давнє-давнє, що він спершу не може навіть пригадати собі гаразд, що саме воно йому нагадало... Лука Петрович зморщив чоло й силкуєть ся пригадати... Так, згадав!... Сеж він сам — Лука Сухомлинець, яким був тоді, у ті давні-давні роки, ще за часів свого студентського життя. Події тих давніх часів, окутані поетичним сяйвом молодощів, огріті теплом молодих мрій, надій та змагань зринули в непамяти. Довге безжурне життя, сите, в достатках, в шані та честі заклопотало було, затерло й забуттем покрило той убогий, але дорогий, любий йому образ, і тільки сильна буря та зворушення усього організму, викликані теж молодим, палким учинком властивця того чорнявого обличчя, скаламутили ситий спокій безжурного життя, розбили товстий мур між давнім минулим і сучасним, і в той пролом бистрою хвилею ринули спомини — немов поспішались, немов боялись, що пролом залатають і вони остануть ся там за тим холодним муром... Молодість стала перед очима, як на долоні. Як се давно було, як він відмінив ся і яким тепер чужим і далеким стало все те йому!...

Лука Петрович весь поринув у спомини; часопись випала йому в рук і одною половиною закривала груди, а другою доставала до долу; погляд його недбало блукав по стелі, а спогади виринали з його душі, показували цілу низку давніх образів, що вставали виразно, живо, немов тільки зараз одбуло ся те, що відгородило ся десятками років иньшого життя...

Ось Лука Петрович бачить, як молодий студент, худий, захарчований, в полатаних чоботях та потертому, злинялому пальті бігає з книжками під пахвою „по репетиціях“, не вважаючи на слоту, негоду, холод... Еге-ж, довелось йому таки набігатись замолоду! Батько його, бідний писарець на почті, не міг нічим йому пособляти, а добрі люди, що з милости, а більше з примхи, платили за його в гімназії, відішхнули, коли він став студентом,

натякнувши, що студент сам на себе може і повинен заробляти. І він заробляв, ще й батькови допомагав з тих загарованих карбованців, що здобував важкою працею та безупинною біганиною з одного краю міста в другий. Важка се праця: тільки той як слід її оцінити зможе, хто сам бігав отак, почий не досипляючи, шматка не доїдаючи; хто цілі дні висиджував над придуркуватими хлопцями — розбещеними „маминими синками“, або забитими та змалку заляканими крамарчуками, силкуючись пересадити їм у голову мудрощі з латинської граматики, теореми з геометрії, то-що. Скільки часу — молодого, дорогого часу — пожерла без пуття ся навісна біганина!; скільки енергії та сили марно пішло, як у воду впало, на сю важку, невдячну працю! Скільки-б можна було на себе зробити, скільки книжок прочитати, як би не треба було марнувати часу, щоб заробити шматок черствого хліба!... Та дарма, — він і так працював на себе, не гайнував часу, ні сил молодих. Набігавшись до нехочу „по репетиціях“ він вертав ся в свою тісну, темну комірчину, деь аж під землею, з одним маленьким віконцем, що сліпало на сонці та скупно, як на дрібні, відважувало світла; там чекала його праця на себе — вільна, незалежна, своя праця...

Стіни великого професорського кабінету здригнули, захитали ся, потім пригнулись, і тихо наблизившись до Луки Петровича, мовчки стали кругом — вохкі та брудні, аж темні; з кутків німо посунув чорний, густий морок, а стеля спустила ся мало не над саму голову... Лука Петрович знову побачив себе в тій давній кімнатці. В ній він прожив увесь час свого студентського життя, споріднив ся духом з тими брудними стінами, що їх розмалювали вигадливими візерунками з цвільї вохкїсть та вбожество, — і вона, ся вбога кімнатка, не здавалась йому тоді такою бідною й тісною... Там у-перше зазнав він утіх і мук вільної, нічим не скутої, не обмеженої думки людської; там він довідав ся про гірке бідування темного люду й запряг ся життю своє присвятити йому; там йому вперше розкрили ся очі на світові неправди й молодий, чулий на все добре розум забував новим життям, орлиним льотом підносячись над дрібними, дешевими пориваннями та повсякчасними турботами життєвими... Там він читав, думав, учив ся, а образи великих письменників — борців за щастє й добро людськості — за останні гроші куплені, дивили ся, приязно всьміхаючись на його з вохких, брудних стїн і ніби благословляли на важку та чесну

працю; учись, мовляли, колись з нас будуть люди!... Ось над самим столом, де купами лежали книжки, папери і стояла бляшана скринька з дешевим тютюном, висить портрет великого страдника за нещасний люд кріпацький — Шевченка, — тоді Лука Петрович ще не обкидав його болотом у своїй часописі, а мало не молився на його, як на Бога, — високе, думне чоло його ніби позбулося на той час звичайних своїх зморшків, прорізаних суворою долею, а ясний, глибокий погляд з надією спочиває на молодому студентови... Ось молоде, майже дитяче обличчя Добролюбова поруч з суворими, наче застиглими рисами Щедрина; вище — енергічне, тверде, як з криці висічене лице Чернишевського рядом з мягкими, лагідними очима Писарева та довгообразими рисами Некрасова... І ще багато їх, тих обличчів, і які вони всі дорогі були йому тоді, і які вони чужі йому тепер!... З яким важким докором та прикрою зневагою дивлять ся тепер їх очи на Луку Петровича, а німі уста не тихі слова ласки та привіту промовляють, а грізні обвинувачення — без жалю, без спочуття...

Лука Петрович кинувся, повернувся і розплющив очи; стіни, наче злякавшись того погляду, відступили і сховалися в густому мороці, що сунувся, як і перш, в усіх кутків... „Засвітити-б світло“, — майнула думка, але рука безвладно лежала на грудях. За хвилину стіни знов осмілилися і приступили ближче, а стеля звисла над головою... Крізь густий від тютюну дим, що клубками сотається до гори, неясно блимає-чадить невеличка лампа; світло з неї жовтими плямами падає на молоді, енергічні обличчя, зупиняється на кучерявих головах, ллється далі й слабо мерехтить-пропадає по темних кутках, ніби сумуючи, що не має сили й туди досягнути, прогнавши геть темноту. То в маленькій, тісній хатині зібралось одноступне товариство; недбало розсілились вони хто на ліжку, хто просто на долівці, навіть на кривому стільці сидить їх двоє обнявшись; дехто скинув із себе піджака, той крутить цигарку, — але всі пильно слухають те, що в голос читає один з гурту, а потім довго ще німі стіни чують їх запальні розмови та змагання, що так і тхнуть потягом до правди й волі... Обличчя їх розчервонілись, очи палають... Ось починає промову Лука Сухомлинець; усі мовчки слухають тих палких та щирих слів, що джерелом гарячим б'ють із самої душі. Він промовляє про чесне життя, про високі, святі ідеали рівності, добра й братерства та боротьбу за їх, про працю на користь занедбаного рідного

краю та всіх „униженихъ и оскорбленныхъ“; він присягає одним їм служити цілий свій вік і всі за ним присягають і собі... Скільки широти, огню сьвятого, скільки теплого, дружнього життя було на сих зібраннях! Навіть тверда, непоживна ковбаса, об яку не один із їх тепер поломав би зуби, або здобув на віки катара, — і та здавалась тоді найкращою їжою, бо присмачена була поважною розмовою або жартами та співами... А коли всі о півночі пізно порозходять ся і Лука ляже на своє тверде, куче ліжко, сон не зразу надходив, — ніби й йому шкода було відривати молодого хлопця від його мрій, — і він по-тиху, обережно, непомітно спускав ся, брав Луку на свої легкі крила і увесь сьвіт обсновував пишними картинами, на яких перше місце раз-у-раз займав Лука, несучи добро та сьвіт між темних, незрячих людей... Сьвяті мрії! Нераз він і засипав з ними, заколисаний і приспаний їх живущою, чарівною силою, і які все гарні снили ся йому тоді сні!..

А ранком уставав Лука і біг до університету, слухав наук і провадив довгі розмови після викладів улюблених професорів. Мов зерно добре на родючу землю, спадали ті слова на молодий розум та чулу душу й давали надію на багаті жнива.

Отак минули, як за водою збігли, чотири роки перебування Лучиною в університеті. Вибираючи шлях, яким мав іти в житті, Лука найбільше зупиняв ся на професурі, що здавала ся йому найвідповіднішою ареною для його праці: вплив на слухачів, загальна повага й незалежність, наукова робота — надили його сюди й він пильно заходив ся коло науки. Талановитий працівник, він звернув незабаром на себе увагу професорів і вони звикли на його дивити ся як на свою майбутню надію та товариша сподіваного; гурток, що його осередком і ватажком був Лука Петрович, радів також, бо сподівав ся і для університета й для своїх ідей великих від його послуг. Ось останній іспит, останнє прощальне зібрання товариства; багато говорило ся на йому, кожен обіцяв на обібраній пиві працювати, поки сил стане; потім — останній поцілунок, і розійшлись вони в сьвіт ріжними шляхами, і для більшости з їх шляхи ті ніколи вже й не сходили ся.

Луку Петровича обібрано університетським стипендіятом, а за два роки широї праці він був уже приват-доцентом. Як живий став перед Лукою Петровичем той час, коли він вступав у найбільшу в університеті аудиторію вже не як студент, а як професор, що має промовити перше своє слово з катедри. Памятає він

добре і той виклад, що для молодого професора був справжнім триумфом. Коли він вийшов на кафедру і глянув на ціле море голів, на ті тисячі очей, що всі звернені були на його — дух йому забило, в очах потемніло, голова обертом пішла. Тиша величчя і разом страшна, мов перед бурею, могутня тиша на мент скувала йому язика, перепинила думки; слова десь пропали і майже непритомний стояв він перед тим тисячооким організмом, нічого не розважаючи й не помічаючи, лиш очі, очі, очі... Але то була лише одна хвилинка; він покликав усі свої сили й почав ледви чути, непевно, плутаючись, не знаходячи слів; далі — голос набрав сили, задзвенів, думки вирипали, слова самі спадали на язик і лились, лились. Між ним і тисячооким організмом повстали невидимі звязки, немов течія громовини міцно сполучила його з аудиторією і їй передала те нервово зворушення, що в кожному живчику його організму билось і тремтіло. Година збігла за хвилину, утоми він не чув і тільки горлянка якось пересохла та кров стукала важко у висках. Останні слова його потонули в морі скажених оплесків, студенти на руках винесли його з аудиторії, а нові товариші-професори стискали йому руки, називаючи гордощами й надією університету. Один тільки старий, сивий скептик, що багато дечого бачив на своїм довгій віку, витаючи його мовив: „Дуже за вас радий, а ще більше радів би, коли-б того гуку було менше, — не ті часи!“ Та Лука Петрович, спячілий від щастя, тоді не звернув уваги на ту пересторогу... Блискуча будучність усміхалась перед ним, повна корисної діяльності, боротьби з лихом, заслуг, пошани, слави... Мрії його справдилися.

Але не так склалося, як укладав у своїй голові Лука Петрович у ті щасливі часи після першого викладу. По всьому місті слава стала про той виклад, а другого чи третього дня Луку Петровича покликано до куратора, і старий, засушений бюрократ, що перше був до його раз-у-раз прихильний, сим разом повитав його вельми сухо, холодно і просто приголомшив відразу питанням:

— А що то ви, голубчику, соціалізм наважились в університеті проповідувати? агітацію завели?... Я сього не потерплю... Станеться що небудь, тоді один я на всій вині; скажуть: чому не дивився?

— Який соціалізм? про яку агітацію ви говорите? — не тямлючи гаразд, про що річ, запитав Лука Петрович.

— А як же не агітація?... Ціле місто мов у дзвони дзвонить про ваш виклад, студенти винесли вас на руках із аудиторії, — щож се таке, я вас питаю? Ви зразу стали найпопулярнішою в місті людиною... Таких професорів нам не потрібно!...

Дарма змагався Лука Петрович, дарма доводив, що вся вина його тільки в тому, що він зачепив вельми цікаву річ в науці і що тим тільки й можна виправдити ентузіязм слухачів. Куратор уперто стояв на своїому.

— Отто-ж бо й є! Отсей ентузіязм і свідчить проти вас... Ми добре знаємо, до чого в нас ентузіязм буває... Не в тім річ, що викладати, а як викладати: иньший і саму найцікавішу річ може проказати тихо, благородно... без ентузіязму, а у вас — он що вийшло!... Ще раз кажу — таких професорів нам непотрібно! Нам треба людей певних, „благонадежних“, що йдуть з нами, не шукають — борони, Боже! — популярности у студентів, не заводять небезпечних іграшок, солоденько виспівуючи про „меншого брата“... А отих соловейків, усяких там демагогиків та Робесперчиків, — я вам се просто кажу, — ми не можемо терпіти! Вони шкідливі нам самою своєю популярністю... Можете шукати посади де инде...

Мов обухом по голові вдарили сі безсоромні слова Луку Петровича; він мовчки вклонився і повернув ся йти, але куратор зупинив його й забалакав лагіднійше.

— Але що там не кажи, мені шкода вас. Ви людина молодая, талановита, тільки голова у вас, — хе-хе-хе, даруйте мені, старому, — чорт-зна чим напхана... Дозвольте дати вам батьківську пораду: залишіть се — тоді знову дістанете катедру! Як покастесь, то приходьте, а до того часу — до побачення!...

— Не діждеш! — мовив собі на думці Лука Петрович і з обуренням відкинув навіть думку про „каяття“: знайде він собі роботу й по-за університетом, пробє собі шлях і де инде: не тільки-ж сьвіта, що у вікні!...

Лука Петрович узяв приватну службу на залізниці й тим заробляв на шматок хліба, не кидаючи про те своїх наукових праць. Але яка страшенна, пекуча виявилась різниця між тим сьвітлим шляхом, що стелив ся перед ним у мріях, і суворою, невблаганою дійсністю, що без жалю стоптала всі його надії, в нівець повернула ті мрії утішні! Чи-ж йому, що звик спочивати думками на блискучій діяльності й тішити себе загальною пошаною, було задо-

вольнити ся невидною, людям непримітною службою бухгалтера на залізниці?... А тим часом і тут були свої „партії“, свої підступи та прикрити на ґрунті вже нічим не покритих, не підкрашених, а самих лише голих матеріяльних змагань. Скоро Лука Петрович вступив на службу, зараз же кісткою в горлі став декому з „тузів“ залізницьких: одному „не зробив візити“, з другим не сів грати в карти, третьому відмовив у якійсь „зовсім дрібній“ послужі, що вимагала про те переступу закона. Сьвітючи йому в вічи, по-за очи повели вони підступну свою роботу; на кожнім кроці чекала його пастка, що — заворонь ся він хоч трохи — живцем його поглинула-б. До того-ж — мертва, нецікава, механічна цілком робота, раз-у-раз цілі гори ненависних йому змалку цифр, у яких він не добачав ніякого тямку, а всю загалом роботу свою уважав нікому непотрібною, час, що на ту роботу йшов, — потраченим марно... Особисті симпатії та честолюбні думки тягли його на кафедру в університет, але шлях туди йому був заказаний... Та чи заказаний же? Чи-ж не своєю волею він його зрік ся, чи не сам же він завязав собі сьвіт?... І йому все частійш та частійш на думку спадали спокусливі слова старого куратора: „Як покастесь, то приходьте!“ З початку він гнав спокусу від себе і вперто сидів над залізницькими рахунками: далі зродилась думка, що упертістю своєю він нерозумно сам себе викреслює з рядів інтелегентних робітників і безпотрібно ховає живцем у бюрократичній могилі... Нові думки підсунули незабаром і вихід на певний, здавало ся, шлях: адже-ж ніяка сила в сьвіті не примусить його говорити проти сумління; треба тільки не всього доторкати ся, не з усього зривати покривало, про дещо й промовчати краще. За те в останньому — його воля! Правда, мовчати там, де сумління вимагає криком кричати, — се компроміс, але хіба й тут їх нема? Тільки що тут вони дрібніші, менш уваги на себе звертають, а суть річий однакова: компроміс, який би малий він не був — усе таки компроміс. То краще-ж іти туди, де ціною сих компромісів, — маленьких, певна річ, для чести й сумління необразливих, — можна хоч якусь користь зробити, а ніж сидіти там, де тільки час дурно переводиш та вбиваєш в собі усе, що мав колись живого й кращого... Довга й спершу важка боротьба духова ставала по трохи-помалу все лекшою, спокусливі думки все брали гору, зрада принципам уже не так лякала Луку Петровича... І стало ся, що з літами він прохолов, принишк і... „покаяв ся“. За „каятгє“ дістав професуру.

Він ступив на похилу стежку; перший компроміс потяг за собою інші, безліч компромісів, що мов кільця в ланцюзі вязалися один з одним, кожний провадив за собою другого, а всі разом непохитно вели до одного кінця: вони обсотували собою Луку Петровича, заступали йому всі стежки до колишнього, товстим муром виростаючи між минулим і новим життям. Навіть коли він певною ногою став в університеті й вільнійше міг поводитися, — й тоді не було вже у його сили бодай далі не падати, а не то що вернути ся на давню стежку. З його став професор-урядовець, що дурив себе й слухачів своїх, туманив їм голови запроданою „наукою“, і рідко-рідко проривалось у його, як сумний свідок минулого, живе слово, що захоплювало слухачів і наvertsало їх думки зовсім не туди, куди звичайно проказував шлях Лука Петрович; і єдине ради сих блискучих хвилин і не відцурались ще його зовсім студенти. Згодом він став ще й редактором „консервативної“, від уряду субсидованої часописі і...

В грудях знов заворушила ся вага і почала рости-рости, підступаючи помалу до горлянки та дух забиваючи; низька стеля стала ще низшою, а чорні стіни приступили так близько, що ніби наважились здушити його з усіх боків... Дихати не стало чим...

Лука Петрович нагло повернув ся на отоманці, зібгав у жмені часопись і кинув її геть від себе в темний куток.

— О, Господи, — якось не вимовив, а простогнав він, — лїг спочити, а ще гірш себе роздратував... Ні, не можу заснути... А все — нерви, нерви... вони мене в домовину вженуть, проклятуші!... Треба обернутись за порадою до якого тямущого лікаря, — шепотїв він, устромивши безсилий погляд у пїтьму.

Тихо й темно було кругом...

У Сятківцях. 16/VIII. 1900.

АРСЕН РУЩЕНКО.

СЕСТРИ.

ОПОВІДАННЯ.

Косовиця... Свіже сіно де в копицях, де ще в валках та покосах скрізь по степу лежало, а ще більше трава стіною стояла: цього року косовиця пізна, бо з весни падали все дощі, а як на годині стало, то трава росла; все була молода та молода. Тим то тепереньки усі люди були на степу: хто з косою, хто з вилами, а дрібнота з граблями, усім була робота; треба було поспішати, бо була вже Петрівка — жита половіли. Ще й пан підганяв: приказував піднімати траву, бо він пустить отару... Своєї сіножаті Бог ма, рідко й коли впаде вкостити сіна, а на сей рік пан розщедрив ся: віддав людям усю сіножать за п'яту часть. Се на прощання: кінчає наш пан ховяйство; взяли Німці на оранду, а у сих добродіїв не поживиш ся: „Я собі купив, а не вам, — кажуть вони, — було брати, ви-ж тут ближче жили, а тепер ліжете!“ Як глянути на степ в робочу годину, то аж замислиш ся: „А чого більше — людей чи трави?“ Старе й мале — всі пішли воювати з зеленою травицею...

Зараз ніч... Літня, тиха, зоряна ніч; свіже сіно пахне; коло своїх возів полягали люди і всі спали. Не спала тільки худоба: в день муха бє, а тепереньки їй була розкіш-воля; можна було скрізь гуляти: і по покосах і по траві. Худоба, здавалось, не паслась, а тільки нюхала квітчані та травяні пахощі і йшла кудись, потім назад верталась і лягала качати ся...

Із людей не спала одним одна дівка — Варварою її звали. Вона лежала на покосі і тремтіла всім тілом...

— Чи йти, чи не йти? — питалась вона сама себе.

— Іди, іди, іди! — казало щось на одно вухо.

— І ти підеш? Не вже підеш? — питало щось з другого боку.

— Піду, піду, піду! — казала вона до себе.

— Іди, іди, іди! — чула вона на одно вухо.

— Не вже ти покинеш батька в таку пору?

Вона вся лежала не в пахучому сні, а в огні.

— Піду! — трохи не крикнула Варвара, підводячи голову з покоса. Погляд її впав саме на схід.

— Се й зірниця вже з'явить ся! — промовила вона і раптово скочила на ноги.

— Куди-ж іти?

— Прямо, прямо! — щось шептало на вухо.

І вона пустилась бігти, коли зачепилась за щось ногами; нагнувшись вона намацала мішок з хлібом... Сеж вчора тут вечеряли, так усе й зосталось... Варвара підняла той мішок та на плечі його, зовсім не думаючи про те, що вона робила. Ішла Варвара мабуть годин зо дві — і землі під собою не чула, коли зачула перед собою кінське хворканє та людський гомін.

— Ой, Боже мій! Куди-ж се я йду?

Гомін наближав ся і Варвара раптово повернула в ліворуч, щоб утекти від його. Серце у дівки билось, мало не вискочило із грудий. Вона стала розглядати навкруги себе.

— Ага! Се я проти Вербівки... (Чи є п'ять верст від Петрівки — невеличка слобідка). А там Карпове провалле! — подумала Варвара і пустилась знов бігти. Буханець, що був у мішку, бив по спині, та їй байдуже було; вона рада була, що є де переднювати, а в ночі вона піде кудись далі й далі...

Карпове провалле ось де взялось: знайшли собі Вербівчани руду добру глину; почали із сего глинища брати й сусідні люди; років через п'ять вибрали багато глини і зробилась довга яма, хоч і не дуже глибока; було се під горою. Спала якось велика туча, набралось повне глинище води і прорвало низову стіну. З того часу що весни, що дощу виносилось чимало глини, аж поки не стало те глинище проваллем.

Петрівчанин Карпо поїхав по глину, а вона його засипала враз з конякою й возом. І почали люди казати на глинище — Карпове провалле, а його треба-б звати вовчим, бо там давно вовки виводять ся; видно, людям дорожша своя людина. До сієї кручі добігла Варвара і пішла проваллем. Сиди-ж, голубко, тут, між вов-

Original from

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ками, коли не схотіла жити межи людьми. Хліб у тебе є, а на дві кручі жерел чимало...

А ми повернемося на табор. Прокинувшись в ранці батько пішов до воза вмивати ся і коло бочівки наступив на щось. „Камінь, не камінь“ — думав він про себе, коли підняв, аж то пів хліба... Нагнувшись до землі він вглядів миску, ложки і т. и., все лоском лежало, як вечеряли.

— Деж се Варвара? — питав сам себе Степан Ключ, ходячи кругом воза та заглядаючи в колеса між шпичці.

Далі він почав гукати, і чим раз та все дужче. Луна пішла степом, а Варвара не чула.

— Тай кріпко заснула Варвара! — сьміялись сусіди.

Став батько на місці як вкопаний, голова піднялась, волося заворушилось, усі кости захрущали, так раптово він випрямив ся.

— Помандрувала! — тільки се сказав. Запало кинув ся він до коний, розпутав одного і скочивши на його почав бити з усієї сили путом по чому попало — по голові, по ребрах... Нещасна скотина крутилась на одному місці, не знаючи тропи, а хозяїн усе бив. Став кінь цапки; аж тепер догадав ся Степан повернути, куди йому було треба та крикнути:

— Но! — Кінь скочив на-пропале і подав ся сіножатю.

— Дожену і вбю; під землею знайду, приведу на покіс і там убю! — думав батько поганяючи коня, а він, ніби вгадав хозяйську думку, ніс свого пана прямо у Троїцьке.

— Вона там, безпремінно там! — шепотів Степан усю дорогу.

Село Троїцьке — велике-велитенське село, а там трохи не кожна дівка збираєть ся іти в черниці. Тут же жила, як її звали, „матушка“ Меланка. Чи була вона матушкою, чи ні, — про те я не відаю, а знаю, що років десять швендяла по монастирях, а тепереньки сидить на батьківщині. А як вона зодягалась в чернечу одіж, то за се мабуть і звали її матушкою.

Яка дівка надумала йти в черниці, до неї вдарялась, а вона вже направляла, бо казала, що бувала в п'ятих чи в шістьох монастирях. Була вже разів два й Варвара, про се знав батько, та вона, правда, й не крилась з сим, кілька разів просила ся:

— Пустіть мене, тату, у монастир!

Так де тобі: ні думки, ні гадки...

— Заміж іди й живи, як люди живуть, не вигадуй мені кат-зна-що!

Не пустив, коли вона просилась, а тепереньки доганяй вітра в полі.

І кінь хотів догнати хоч Варвару. До Троїцького було добрих двадцять п'ять верстов. Сонечко добре вже підбилося, як Степан під'їхав до слободи. А коня заморив, мило з його падало шматками. Де жила матушка Меланка, се знали й малі діти: треба було пройти трохи не половину слободи.

А ось і келія! Оселя пустою смерділа. Матушка Меланка тільки що встала і вийшла на прохолоду; вона сиділа на призьбі в холодку. Чи й сказав її Степан здорова, чи й ні, та прямо до неї:

— Де моя Варвара?! — як грим тряхнув над головою у матушки.

— Сьвят, сьвят, сьвят!... З нами хрестная сіла! — молилась матушка.

— Варвара де? — гримів той своє.

— Какая-такая Варвара? Бог з неї!

— Дочка моя, Варвара! — казав Степан, наступаючи все ближче та ближче до матушки, а вона й помітила, що не переливки, тай каже, дивлячись на двері:

— А разі єйное імя Варвара? — А сама тремтіла, бо побачила над головою кулак.

— Варварою, Варварою зовуть її!

— А я думала, как єйно... -- А сама хвіть в сіни і двері на засов.

Дісталось бідним кулакам, колінам і лобови: до крові позбивав їх Степан об двері, клинучи й матушку й Варвару і все на сьвітї...

— І што ти, хахол, здеся бунтуєш? — казав рижий кацап, узявши бунтаря за плече і повернувши його до себе. Він був в червоній сорочці й синіх штанях; бляха висіла на грудях.

— Я прийшов за моєю дочкою, за Варварою, вона тут... у хатї... нехай мені її... — І він углядів за кацапом матушку і остовпів.

— Ах ти, хахол проклятий! Так ти меня бить будеш, за волоси таскать будеш? А? будеш? А?

Вона й справді розчпчена стояла і як зїнське щеня прискала на Степана; вона була-б таки побила його, так десяцький спинив.

— Мать Меланія, а мать Меланія! Ті позволь, позволь! Пушай йон разскаже, как дєвка то утєкла!

— Ну, сказивай, хахол, чаво заєхал к матушке-то? А?

— Я дівки шукаю! — казав Степан, аж тепереньки опамятавшись.

По слову, по два кацапи витягнули все, що їм було треба; особливо допитувалась матушка.

— Сказиваєш, вчора била, ночью коло гарби лежала, а сейчас ті єйо у нас отптиваєш! Та разкінь ті своєю хахлацкою гавлавою: может ли это бить, — ти коня заморішні к нам привєхал, а она, это значить пєші, прішла-б?

— Мать Меланія, отвори єму хату, пусть іщєт! — казав дєсяцький.

— Іді, іді, обискуй мене! — кавала матушка, відсовуючи залізним ключем засов.

У хаті пахло ладаном, а як відтулили вікно, то Степан побачив образи. Багато було образів: по середині великий, а навкруги його що далі та все менші.

Не подивив ся бідолашний батько на богів, а прямо під той столик, на якому стояв великий образ, та тільки не було там Варвари; не було її й під полом, а на печи й зовсім пусто. Шукач наш вийшов у сїни, тут побачив драбинку і поліз на горище. З причілка хата була вкрита небом, тільки не видно було й живого духа.

— Вона вилізла туди! — казав трусїй, дивлячись на пороженїй причілок.

— Лєзь же і ті за неї! — уже не казав, а крикнув кацап. — А нам неколї з тобою возжать ся!

Тепер тільки схаменув ся Степан, тепер тільки догадав ся вїкти в чужої хати, поки не битий. Вискочив на двір та мерщїй за коня, що й досї носив боками і повів його здовж вулицею, де грались кацапенята; побачивши Степана вони почали кричати на його: „Хахал-мазнїца, хахал-мазнєпа!“ Вони багато ще кричали, та тільки він їх не чув і не бачив, як летїли грудки в його; се спочував нераз кїнь, бо в його попала не одна.

Вийшовши із слободи, дорога пішла берегом. Кїнь раз сїпнув, повертаючи до води, а далі в-друге: хозяйїн не догадавав ся; став кїнь, на місці він повернув до води.

— Ай, правда, голубе, що я тебе сьогодні не напоїв, а ганяв добре; давай, наємося хоч води!

Кінь увійшов передніми ногами у воду, а хазяїн став навколїшки на березї і почали обидва пити. Довго вони пили. Кінь перший напив ся, вже ї зуби пополоскав, а хазяїн його все смоктав... Вода полилась носом, голова зробилась важка-важка, таї потягла його у воду.

— Отсе самохїть скупав ся! — сказав Степан, нїби прийшовши до пам'ятї. Він пам'ятав, що сїв на коня, а бїльше нїколи нїчого не згадав: чи той кінь бїг, чи ходою довїз його, та ще ї чи доставив на мїсце? Сего вже нїколи не пам'ятав Степан.

Що ми зробимо з сим хворим, безщасним батьком? Те, що зробила його мила, люба дитина: покинемо його!

— Отсе, кумо, як хочете! — казала тїтка Палажка до Варварїної матерї. — Як хочете: хоч лайхе, хоч бїйте, а я не можу навчити вашу Варку шити!

— Через щож саме? — запитала мати, хоч добре ї знала, яка Варвара на науку; тим то вона її до куми вїдала, що сама не навчила ї голки в руках держати.

— Не знаю, кумасю, як вам і сказати: казала-б, що не хоче, не можна; вона ї береть ся, так їз рук у неї валить ся...

— То ви-б, кумо, побили її добре, чи що там!

— Було її, кумасю, всего, а про те ї рубця не загне, а щоб снїшвити — ї не кажи!

— Я її пучки колола до кровї (а там було так, що ї голку пїд нїготь засаджувала кума-швачка): нїчого не допомгло; мабуть не дурний вигдав: „Вибий цїлий лїс, зїстанеть ся той же бїс“ — одно: голки лама ї лама!

— Бїдна моя гловонько, що я з нею робити-му в сьвїтї божому! — трохи не заголосила бїдна мати. — А щож вам, кумо?

— Та Бог з вами, кумасю, за щоб я брала: не навчила ї голки держати, а плату-б узяла! Я з тим тїльки, щоб ви не посилали її до мене, бо я не навчу!

— Та як таки можна: двї недїлї бились з бовдурем, таї даремне? Десь немає мого; нехай як приїде, то я пришлю!

— Та не треба, кумасю, менї нїчого, її-Богу, не треба: не навчила, а плату-б узяла!

— Та хіба ваша вина, що воно таке дурне зародило ся? Прощайте, не треба мені нічого! — казала тітка Палажка, повертаючись до дверей. — Бувайте здорові!

— Ідїть здорові! Як мій прийде, так і принесе отой йолоп!

— Що ти там робила, безталанна? — запитала мати дочку. — Бідна моя головонько з тобою! Як жити-меш між людьми, коли ти така недотепна?

Так казала тітка Марія до Варвари.

— Бийте, мамо! — відповіла дочка.

— На що я тебе бити-му, коли тебе й так побила лиха година та нещаслива доля! Покажи мені пальці!

Почувши материні слова про пальці, Варвара залилась гіркими сльїзми. А то були не пучки, а шматок печини...

— Моя ти ненько, мій ти Боже! Так от як тебе вчили! — казала плачучи мати, а далі потягла замучені руки і почала їх цілувати.

— І ви, мамо, бийте, може я тоді вмїти-му! — казала Варвара, хоча їй дуже було радісно, що мати пожалїла.

І обидві плакали.

— Що се ви реви справляєте? — казав Степан увійшовши в хату і побачивши, як мати з дочкою цілували одна одній руки та добре плакали.

— Ось дивись, як навчили твою дитину! — казала тітка Марія, показуючи пучки.

— Дивись уже ти, а я сю науку й давно знаю! Бач, яке! Аж кров заекла ся!

— І то достало совїсти колоти так руки дитині? До кого ти віддавала?

— Та до куми Палажки...

— О, та не вмїє терпіти!

Варвару однако любили як батько, так і мати, хоч обое признавали свою доню трохи чудною. Ще зовсім малою було ходить по дворі і все щось бубонить.

— Богу молю ся! — відказувала вона, як їй запитували, що вона говорить.

Раз якось пішла Варка тай пішла. Кинулась мати, аж нема дитини. Цїв дня її шукали; а вона забралась у степ, там назбирала квітків цілий сніп і заснула на йому.

— Куди се ти маювала? — спитала мати.

— У Київ, мамо, Богу молити ся!

— Мамо, як сьвіт робить ся? — запитала вона якось матери.

— Бог з тобою, дитино моя! — казала мати здивувавшись, бо й сама ніколи не думала про се. — Як же він робить ся? Сонечко вийде і стане видно!

Всю ніч не спала дівчина, а на сьвітані пішла на призьбу виглядати сонечка, там й заснула бідна.

Варварі минав десятій рік, а вона не кидалась ні до якої роботи; все-б ходила або сиділа на самоті, та все-б думала Бог її знає про що! От хіба з маленькими дітьми заграєть ся, а до своїх ровесниць ніяк не чалилась.

Піднялась Варвара на ноги, почала мати вчити прядсти, шити, а то й до хатньої роботи призвичаювати, ані суди Боже: заставить мати картоплі начистити, то й за сю роботу побє... „Давай, віддам її до чужих людей, — думала мати, — звісно, дома часом удариш, а більше того, то пошкодуєш, а воно росте як бурян!“

Ми вже бачили, як навчила дівчину тітка Палажка.

— Ти мабуть, Маріє, відведеш дівчину до школи, бо вона в мужицтво зовсім не здатна; от Улита й менша від неї на два роки, а глянь, як вона повертаєть ся коло всего: у неї горить робота в руках. Може, кажу, Варвара хоч грамоти пойметь ся, всеж таки не росла-б таким бовдурем.

— І правда твоя, Степане, нехай походить яку зиму в школу, може хоч трохи пойметь ся! І тож не здумати мені самій дурній сього раньше! — казала тітка Марія ніби про себе.

Так порадившись відвели Варвару в школу. Вона дуже скоро навчилась читати, гарно писати, а ще краще співати, а чого ніяк не второпала, так-то щоту. Лише на третю зиму почала розбирати Варвара, як його прикласти одну лічбу до другої, чи там поділити...

Тай на що вона здала ся, та щотвиця?... Вже на другу зиму Варвара добре читала не лише руські книжки, а й усі церковні; і найлюбійша із сих книжок була євангелія.

За три зими так вимуштрували Варвару в школі, що вона зовсім не походила на мужичина. Рбісла, сухорлява, з блакитними очима і темним волосям, вона здавалась городянкою; погляд її очий ніби питав: „На що се? Куди воно?“

Мати водила доню чистенько і школярі прозвали її панянкою. Чи була-ж вона панянкою? Мабуть була, бо на четверту

зиму мати не пустила її в школу, а посадила за прядку кажучи :
— Гей, ти вже дівка, а за холодну воду боїш ся взяти!

Дочка тільки матери не лаяла, а прядку проклинала сто раз на день. Довго вона не могла навчити ся спускати рівну нитку. А якось раз мати похвалила, що рівна й добре ссукана нитка: саме тоді гарна нитка пішла, як Варвара після нудьги та сліз, що вона така нетямаха уродилась, сіла за прядку з книжкою.

— Так се, мамо, самі руки і ноги прясти-муть? — спитала Варвара.

— А щож робити, коли голова така дурна! — весело відказала мати радіючи, що її доня вміє прясти.

З того часу як за прядку, так і книжку у целену. І добре, чуєте, навчилась прясти, хоч і не полюбила сієї роботи.

А на мотовило мотати не навчилась.

— Бог з тобою! — казала мати. — Вже пряди, а може Бог поможе, колись тямите-меш і сю мудрацію!

Варвара читала, а руки й ноги пряли; на шитво таки не на-вернула мати свою дочку.

Так минув рік і другий. Варвара витяглась ще дужче, та не було розвою її натури: шупла, з блідим лицем, а часом жовтим, Варвара зовсім не походила на сільську людину, а здавалась хворою, що тільки з постелі підвелась.

— Що з сією дитиною робить ся? — питались не раз, не два батьки тай чужі люди.

— Чом ти не підеш на вулицю, чом не гуляєш з товариш-ками? — почне казати мати.

— Та я піду! — бувало відкаже Варвара й піде тільки не між великі, а до дітей. Вона дитвору дуже любила. На вигоні, під млином або де небудь під вербою часто-густо можна було побачити Варвару з дітьми. Як вона була між дітьми, то її здавалось, що й тут Христос між ними, бо вона дуже добре пам'ятала, що „таких бо єсть царство небесное“. Носила дітям гостинців, чепурила їх, як уміла, розказувала казки, байки, а декого вчила Богу молити ся. І дитвора знала Варку добре, сміливо йшла до неї, бо знала, що не бити-ме, а приголубить, пожаліє...

Раз якось пішла Варвара на досвітки з євангелієм у руках замість прядки; її давно дівчата просили, щоб вона прийшла коли до них, щоб і їм прочитала що небудь.

— Ти все собі та собі читаєш, сама тільки хочеш знати! — докоряли її не раз ровесниці.

— Приходьте до мене і я вам читати-му усе, що сама знаю! — відповідала Варвара.

— До тебе прийдуть дві-три, а на досвітках скільки народу? — казала Палажка, багато старша за неї, а про те щиро любила її, сама не знаючи за що.

Довірилась Варвара Палажці і прийшла на досвітки. Доки читала Варвара розмову Христа з жінкою самарянською та блудницею, або про сестер Лазаря та ту бідну матір, що радійша бути гірше собаки, аби тільки її дочка видужала по Його слову, доти все мовчало і пильно слухало. (Сі місця Варвара знала на память, дуже любила їх читати, думати над ними). А як пішло оповіданє з словами: блажені, блажені та блажені, то мало хто те второпав, тай таки потомились добре, гірше ніж послі ціпа; почали гомоніти та повіхати, а один парубок сів коло Варвари, і вона вже лихо почула...

— Тай ловко ти, Варочко, читаєш, — казав він, — тільки не тікай! — І почав жартувати... Варвара в крик та в плач, а хлопці підняли її на сьміх. Палажка за неї заступилась.

— Хйба не знаєш хлопців? — казала вона дорогою Варварі, що й досі хлипала.

— Та хйба я на них гніваюсь; я себе ненавиджу, що така дурна виросла...

— Ти мабуть лоскотів дуже боїш ся, Варочко?

— Я, Полечко, всего бою ся! — казала Варвара уже крізь сльози. Вона обняла Палажку за шию і гірко заплакала на її грудях. Палажка обвила стан Варвари і її здалось, що вона горсточку обгорта. З того часу Варвара на вулицю не ходила, а її там прозвали червицею.

Щаслива була Варвара тоді, як до неї приходили дві-три дівчини і вони в купі читали евангелію.

— Бачте, як ловко було колись на сьвітї: Христос нікого не цурав ся, до бідних-грішних ішов у хату; в нещасними жінками балакав як з апостолами, а сі теж були рибаки тай годї; тепереньки зовсім не так живуть люди! — казала Варвара. — Чи теперішні люди Бога зневажають, що немає добра між ними?

— Сего не кажи, дівчино! — вмішав ся й Степап. — Як тепер почитають Бога, так ніколи не поважали! Хйба старі люди

знали, що воно таке Стрічення? Казали: зима з літом зустрічається, а жонота мички мняла... Або вони знали такі молитви, які тепер учать? Я сам переняв від тебе справжнім маніром „Вірую“ і інші молитви; ти хіба не чула, як баба Вустя Богу молить ся?

— Чом не чула? Аж стидно слухати, що вони говорять! — відказала Варвара.

— Так і всі старі люди молились! — кавав батько. — Або ще от що: колись нам до церкви було трицять верстов ходити! Коли то збереш ся піти помолити ся — так як той чабанець: як прийде до церкви, так і паски сьвятять; тепер ні: три верстви пройшов, ось тобі церква й піп в дяком, а пять верстов — там два попи, два дяки, а пятий діякон, — всі-ж то вони молять ся!... Ні, сину, ні! Яке тепер поважання, такого не було!

— До царя як було, так і восталось далеко! — кавав далі Степан. — А до Бога ще ближче!... Ну, а се по правді кажеш, Варочко: ні правди, ні любови немає між людьми; чим раз, усе гірше людям живеть ся!

— А все через гріхи! — казала Варвара.

— Мабуть через твої! — відповів батько.

— Тату, я піду в монастир!

— Я тебе піду! Ти-ж давно читала, що Богу треба поклонятися в дусі й правді, що Йому можна скрізь молити ся! Бачу, сину, не все ти гаразд розумієш, що читаєш!

— А вже-ж не все, через те я й прошу ся в монастир Богу служити і все знати!

— Служи Йому тут між нами живучи! Бог єсть дух, Він скрізь є, скрізь Йому й служити можемо, сеж ти вчитала?

— Тату, я ніколи заміж не піду!

— Й не силую! Сам бачу, що нікчемна хозяйка з тебе буде; на що тобі і другому коло тебе сьвіт вязати? Живи собі так! Я знаю, що як би ти була хлопець, то відвів би я тебе до писаря і років через три-чотири була-б писарем, як дядько Семен! Бач, яким теперички паном ходить. Та дарма, проживемо яось і так!

— Ні, таточку, ні! До Улити ви приймете зятя, а я піду Богови служити!

Так і мати думала, ще як вперше вона почувала, що її Варочка читала в церкві — тоді таки положила в умі своєму: „Улита нам буде, а ся нехай іде Богови служити!“ Батько думав инакше.

— Та ти розумна, я се давно знаю! — казав батько трохи з серцем. — Ходити-меш по-під віконню та жебрати-меш, як вони дразнять собак; позабирають барнаки в руки тай гайда по хатах.

— Вони-ж Богови, тату, просять!

— А самі здорові поживуть, що випрохають!

По сій розмові Варвара побачила, що нічого сподівати ся, щоб батько пустив її в манастир.

А тут як на те що осени черниці пройдуть через Петрівку. З кожною Варвара побалакає, кожду розпитає про їх житє.

— Ми Богу служимо, Йому й молимо ся — от і все наше житє! — відповідали черниці.

І Варварі ще дужче хотіло ся Богови служити і молити ся. Одна черниця розповіла Варварі, як вона утєкла від батьків, а її впіймали, привели до дому і били; вона в-друге втєкла, знов впіймали і били, а в-третє як втєкла, то вже так забігла, що ніхто її не знайшов.

— Тільки мені зразу дуже важко було! — казала вона далі. — Довго не хотіли приймати, що неграмотна! (А я-ж грамотна, — думала про себе Варвара), а як прийняли, то нічого не навчили! Без виробу і там як дома; ото тільки, що Богу помолиш ся, як сама схочеш; та отсе, правда, пустили по селах походити..

Перше слово, яке прочитаєте: „Сестри“, а балакаємо досі тільки про Варвару; про її сестру Улиту не сказано ще нічого. Се мабуть через те, що й батько любив більше Варвару, що у неї був його голос, що співала вона лучше, ніж він. Мати думала, що не проста людина її дочка тай імення у неї Великомучениці.

— Так се вже так, кумо! — казала тітка Палажка, хрещена мати Варвари. — Воно вже одно до одного тулить ся, вона не проста тай імення у неї таке...

— А Улита що?

І найшлась вона саме на Спасівчані запусти. Всі жива мати виносила її під серцем своїм, — чим же її бути?

— А як звати? — спитала мати кумів, як ті повернулись від хреста.

— Вулі-ітка! — відказала кума дуже несміливо.

— Як кажете, кумо, литка? Як же се воно буде литкою звати ся?

— Та бодай ви, кумо, здорові встали! Хиба я казала лалитка? я казала... Бодай вас, кумо, Бог любив! Збили мене в пантелику, я й забула, як казала! Може ви, куме, памятаєте справжнє ймення нашої дочки?

— А як? Юлитка, отак якось; я, правда, не дочував ся добре, бо думав: ви, кумо, слухаєте! — виправляв ся кум.

— Старий, чи чуєш, не знаєм, як дитину звати! — казала хвора мати.

Довго перебирали ймення і не спинили ся ні на одному.

— Бачте, казала я вам! — пострікала баба-бранка своїх внуків. — Повезу я молитвувати, так ні! Ну, нехай, у неділю піду до церкви, там зайду до попа, він мене знає, то скаже мені; там же у метриках записано!

Мати ніяк не могла привикнути до чудного ймення своєї дочки, а через те і про саму дитину не дуже дбала, не так і доглядала, як свою первістку. А про те Улита виросла і дівчина була хоч куди! Варвару у школу відвели, а Улиту до плуга взяли; Варвару панянкою прозвали, а про Улиту всі казали:

— Та се буде чорноробоча!

Так і сталось. Улита не бояла ся ніякої роботи, бо вона всі роботи робила змалку. З батьком орала і волочила, як він сїяв верхи їздила; правда, за се сьміяли ся з неї хлопці, а вона билась добре, як і всі хлопята; в хаті порядкувала за приводом матери, як того треба.

У Ключів тільки й дітей було, що дві дівчини. Одна ніби-б то й дуже вже походила на дівчину, а друга правила за доброго сина. Сестри любили одна одну. Улита любила Варвару за те, що та вчила її Богу молитись і азбучки трошки, а найбільше за те, „що чудне воно якесь отся Варка“. Варвара трошки боялась своєї сестрички, бо бачила, що вона дужча, хоч ся ніколи й пальцем не зачепила її.

— Варі, Бог його зна, як доведеть ся жити! (Сподівалось чогось иньшого, бажалось чогось лучшего любій дитині). А Улиті... Улита мужичка! — так мати казала.

— — — — —
Увійшовши у провалле Варвара пішла мокротекою, заглядаючи в боки, де-б знайти таке глинище, щоб сховати ся і переднювати. Заглянула вона в одно, хоч і довге дуже, та вузеньке: „Як вони із його глину брали? — думала утікачка. — Мабуть дітей туди

посилали!"; друге — сторчова яма; третє — й велике та мілке, дуже широко розібране... А тут уже розвиднялось.

— Не вже я тут ніде не заховаюсь! — трохи не крикнула Варвара, а сама тремтіла як листочок на вітрі.

Вона ще огледіла чотири-пять ям і дійшла до самої верховини, коли побачила ще глинище і полізла в його; правда, сховалась з ногами, тільки ніяк було повернути ся, бо чим далі, тим воно вузшало. Варвара полізла назад. Зібгавши спідницю між ноги, вона полізла в скоту ногами, подавшись трохи в бік усім тілом, заховалась дівчина з головою. Варвара витяглась на весь зріст, важко-важко зітхнувши:

— Боже мій милостивий та милосерний! — казала вона витираючи сльози, що лились як дощ з неба. Наплакавшись добре, лягла утїкачка горі-череву і заснула...

Літньої доби день проспати... А отже й не огледілась дівчина, як день минув. Прокинувшись Варвара нічого не знала, де вона і що стало ся. Вона качалась по ямі як качан, аж поки не простягла рук на двір і не налала там мішка; потягнувши його раптово до себе, вона вдарила по голові себе тим хлібом, що був у мішку, і враз усе згадала...

У провалі вже було зовсім темно, і тільки вибравшись із кручі Варвара побачила, що вечеріє, що на небі ще сонечко, хоча й низенько.

— Ще рано йти! Чого-ж се під серцем так болить? І в горлі зовсім пересохло... А голова яка важка...

Так думаючи вона повернула до скоти, де днювала; ідучи яром Варвара знайшла жерело, напилась води, а потім умилась, — і ожила дівчина і їсти забажала. Як уже добре смеркло ся, Варвара прийшла через луки, городами до дому. Хоча вона дуже добре знала, що батька немає дома: він на степу косить (і правда, косив він, та тільки ногами!), а з великим острахом ввійшла у подвірє, бо все для неї було тут чуже.

— Через щож то чуже?

Вона й сама того не знала, а боялась доторкнути ся й до воріт, бо все здавалось казало:

— Ти вже чужа нам, чужа, а ми не твої!

Сірко зачувши шелест у вербах, побіг на зустріч і не гавкнув, бо пізнав свою людину.

— Сірко, голубчику! — каже Варвара, зрадівши хоч йому.

Мати сиділа на призьбі у великій скорботі; раз те, що незвісно було, що сталось з чоловіком: чи він зморившись заснув так крінко, бо приїхавши й побачивши, що вона громадить, він не сказав їй ні слова, а прямо поліз під віз; у вечері-ж ідучи до дому вона боялась його будити; чи може яка хвороба напала на його?

— Захворіти та в таку пору, Боже милостивий, що з нами буде? — плакала тітка Марія.

А друге те, де Варвара? Добре, як пішла, куди сама знала, то Боже їй допоможи; ну, а як що з собою зробила, тоді що? Хто буде винуватий? Вона-ж давно просить ся... Тільки де таки пішла; боса, простоволоса і у одній сорочці, — куди вона піде? Чом же досі немає? Так важко думала мати, коли зачула витаня Сірка.

— Благословіть мене, мамо, тай прощайте! — казала Варвара, як тільки вони вступили в хату.

— Що ти надумала? Де ти була цілий день? Що ти собі думаєш? — засипала мати.

— Піду я, мамо, не держіть мене, на що я вам здалась, коли я така нікчемна, що з мене тільки люди сьміють ся!

Мати хоче нагрущати, а доня одно провадить:

— Піду, мамо, піду, піду! Сьвіт за очи піду!

— Розчешіть мене, мамо! — казала Варвара, виплївши кісника і кинувши коси на плечі.

Гіркими сльозами ізмила мати кожен волос доччиних кіс; нарядила її у все чисте та нове.

— Намисто мое, мамо, віддайте Улиті!

Тільки квітки бракувало на голові, а то хоч до вінця, так прибрала мати рідну дитину у невідому дорогу; образом благословила і грошій дала.

Все се робилось у темній хаті: не сьвітили, щоб не виявити себе.

Мати виряджала дочку аж на луки.

— Голубонько ти моя рідна, на що ти нас покидаєш? — ридала мати.

— Бачте, мамо, які ви добрі; я-ж вам раз сказала, щоб ви не плакали, а ви голосити починаєте! — гримнула Варвара на матір. — Кличте Сірка до дому, бо він вяжеть ся зо мною!

— До дому, Сірко! — крикнула вона не своїм голосом на собаку, а він став, піднявши голову і дивлючись на неї, ніби кавав :

— Тай дурна-ж ти, Варваро; я радію враз з тобою, а ти кричиш на мене. — А далі поклонившись пішов тим же слідом до оселі; по дорозі надибав тітку Марію; вона сиділа в траві, обнявши руками коліна і пильно дивилась, куди пішла дочка.

— А! се ти, Сірко! — казала вона зрадівши йому.

Не пішла тітка Марія в пусту, сумну хату, ні! Вона впала серед подвіря, і вплакавшись добре заснула.

А Варвара йшла хутко і жваво. Нова одежа шелестіла коло неї і ніби підганяла її, нова хустка пахла ріжними фарбами, і їй здавалось, що вона вже десь далеко, що вона вже між иньшими людьми, на новім місці; ввижалось бідоласі, що й царина радісно витає і кланяєть ся їй аж до землі, — і вона чула себе дужою, сильною і все поспішала вперед та вперед...

Найгірше те, що Варвара зараз же забула усіх своїх, як попращалась з матірю. Навіть тоді, як матушка Меланка розказала про батька, вона процідила крізь зуби :

— Ах, бедний, бедний атец!...

Тут уже стидно стало балакати по своїому. Як добралась до міста наша утікачка, як привитали, як жилось між чужими, — сам нічого не знаю. Та про се й байдуже! Розходить ся лише про те, чи знайшла Варвара там тих людей, що все знають і всьому навчать? Чи знайшла вона там не кажу щастє, а хоч свої душі спокій, якого не мала, живучи між нами, а про се Бог знає.

Мабуть питають, що саме таке ужалило Варвару, що вона Бога боячись покинула батьків у таку пору горячу? Вона-ж терпіла не рік, не два, а се на тобі, — гедзень напав?

Той самий хлопець, а теперички вже парубок справжній — Гордієм його звали — що колись на досвітках пожартував трохи з дівчиною, кінчав свою сіножать, а Варвара починала громадити свою, — поруч, бачте, їх сіножаті були.

— А що, Варварочко, тікала ти від мене нераз, — каже Гордій, — а прийшлось нам таки в парі працювати? Га?!

— Може ще в парі доведеть ся жити! — каже Степан. — Вас у вашого батька чимало!

— Не вмешай, Боже! — відказав Гордій.

— Та от приставай до нашої Варвари тай Боже благослови! — каже Степан. — Улита від нас уже відійшла, то теперички ніщо робити, треба до Варвари приймати.

Гордїй нічого не відповів, а знати було, що він не від сих грошей; Варвара ніби в огні стояла. Батько поїхав докосювати на другі гони, а молоді зістались у-двох.

Гордїй з косою ручкою, а Варвара з граблями покосом ідуть; він не попореджа, а вона бідна ніяк не втече від його, — у парі працюють. А часом косар притисне косу і відійде сяжнів півтора-два, а громадільник радіє, що тож він пішов уперед. Тоді коса кладеться на покіс, а Гордїй до Варвари і почне витівки витинати.

— Е, дівчино, та ти громадити не вмівш!

— Тай не вмю! — каже Варвара, а сама запалилась.

Він узяв граблі і почав її слідом громадити. Так вони працювали і грались аж до сніданя. Тітка Марія принесла снідати, і заставши Гордїя коло Варвари, попросила й його їсти. Він не відмовляв ся. Варвару скілько не звали, вона все казала: „Зараз, зараз“ і не йшла.

— Се вона мене соромить ся! — сказав Гордїй і встав.

— Тай дурна, бісової віри дівка! — каже мати. — На, Гордїю! — І вона подала йому корж.

— Та спасбі, тітко, я вже закусив!

— Та на-ж бо, спасбі тобі! — каже тітка Марія, держучи перед ним перепічку.

— Спасбі Богови тай вам, тітко, за сніданя, — прощайте! — казав Гордїй і прямісенько простяг ся до Варвари, аж потім пішов до свого воза, бо він уже докосив.

Варвара плачучи розказала матери, як батько сватав її за Гордїя і як сей казав, що прийде спати.

— А щож ти собі думаєш? Як ти в сьвітї божому житимеш? — спитала мати.

— Бачте, мамо, які ви, і ви у ту-ж гущу? — відказала Варвара. — Бачте, які добрі! — Ось та муха, що вжалила в саме серце... й пропала дівчина.

— — — — —

Нераз упоравшись на дворі, бо за Уликою були пара коний, корова і восьмеро овець, нераз, кажу, вскочивши в хату, Улита заставала Варвару за хатньою роботою.

— Е, сестричко, се я зроблю, а ти мені прочитай що небудь! — каже Улита. Вона мабуть теж була трошки чудна. Не читаючи сама, вона дуже любила слухати, коли Варвара читала. Правда, не все вона любила слухати; от як часослова або псалтирку почне Варвара читати.

— Все одно, пеначе вітер гуде! — казала було Улита. — Ніяк і не розберу, що й до чого... На що вже євангелія, й то було приказує говорити.

— Ти, Варочко, не читай, а говори; ти багато знаєш на пам'ять, кажи!

І Варвара ходячи від лави та до полу і назад, держучи книжку в руках, а часом заглядаючи в неї, казала із євангелії свої любі місця. А Улита безпремінно що небудь длубала, стиха промовляючи за сестрою.

— Тай що тобі читати, я й не знаю!

— Знаєш ти добре, що я люблю!

— „Катерину“ ти знаєш на пам'ять, „Наймичку“ теж...

— Хоч і знаю, та не вмю так вимовляти, як ти, читай бо! — каже Улита.

„Катерина“, „Наймичка“ та „Наталка-Полтавка“ — рідні книжки Улиті, а Варварі — ні.

— Се вже дуже просто! — казала вона, як коли Улита поприкала її за те, що та не хотіла проказувати пісень із „Полтавки“.

Так росли та цвили сі дівчата, аж поки на порі стали. Улиті тай то сімнацятий пішов. Батьки нераз радились, що треба приймака шукати до Улити.

— Тай треба! — було відкаже мати. — А може й сам найдеть ся, своєю дитиною набивати-меш ся!

Тітці Марії і хотілось зять й не хотілось: у неї була хоч погана поміч — Варвара, а зять за неї не робити-ме, тим вона й не квапилась.

А батькови хотілось зять-помічника.

Господарювали Ключи так собі... Хозяйство у них було молоде, бо обое вони повиростали в наймах, там і побрались; покинули наймитувати, як стало треба коліски... Почали будувати ся. Треба хати і до хати; треба худоби і до худоби... І чого тільки не треба молодим хозьям. З початку їх господарства Бог хліб родив і вони в років пять-шість стали на ноги. А як діти піднялись, Ключи були середульші хозьяі: від бідноти утекли, а по-

кладного гроша не було. У нас дуже скрутно заробити грошей. Коли добре платить ся, своє гребя підби́ти, а то ще й то горе, що нічого в руках у нас немає: як не землею перевертати, иньшого ми нічого не вміємо... Добре, як родить, то хоч не голодні, а як трохи-трохи рік плохий, тоді тонко, а через те скрізь рветь ся.

Тепереньки четверо працювало, годило ся-б багатіти, а люди кажуть, що де народу багато, там і добра треба більше... Тай таки роки пішли плохі... А тут на тобі, — коровяка відняла ся. Вона, сказати, й була стара, пора-б перемінити, так для господарства добра, ну, хозяйка й не дозволяла. А зимівле плохе було, то вона під весну звалилась. Саме у людей корови потелились, а Степан свою на бантину витяг. Улита плакала за нею так, як ще в роду ніколи не плакала. Тай усіх смерть корови дуже вразила, всі ходили як не свої і хлипали: се їм вперве на своїм хозяйстві прийшлось бути без корови... тай таки шкода!

— Се край моїй волі прийшов! — каже Улита, сідаючи за стіл вечеряти.

— Край же! — відповів батько, угадавши доччину думку, бо й сам про теж таки мислив.

— Ти-б помовчала! — озвалась до неї мати.

— Таке! що вам те мовчання поможе? У вас багато муки в бочалці? — казала Улита. — Думаєте із засічка брати? А сіяти що?

Вона сиділа край стола, обпершись ліктем на стіл, а щочою на долоню, заплаканими очима дивилась на хату; гойдаючись на лікті й не думала брати ся за ложку.

— Ще жита буде на раз змолоти, а пшениці та ячменю коли-б стало зяблю засіяти... А щож їсти? Ще-ж й на подеречу треба!...

Батько мовчки вечеряв, часом тільки піднімав очі на Улиту, думаючи: „Ось батькова дочка!“ Що не говорила вона, то були батькові думки, батькові й слова.

— Ви думайте про те, що у вас паски сей рік не буде — от що! — казала Улита, повертаючись до всіх.

— Як не купимо, то й не буде! — відказав батько.

— Так купило притупило, десь треба його заробити! — пристала й мати до сеї балачки.

— Як то легко сказати заробити, а як важко заробляти! — каже Улита.

— Ти ще не заробляла, то й мовчи! — каже мати.

— Я-ж тебе, сину, вигодував, як міг! — каже батько. — І на поденщину здасть ся не ганяв, і в місяці ти не була, а людські діти в строків не вплазять... Як же-ж теперички припала нам лиха година, то щож робити? — кінчив батько дуже сумно.

— Та я, тату, піду в строк! Ви думаєте, я боюсь роботи?

— Не думаю я сего, сину, про тебе, а так трохи шкода... Та нічого не вдієш з нашими достатками!

— Мамо, я їсти хочу! — казала Улита вже иньшим голосом.

Вона долонями втерла сльози і провела руками по голові, ніби хотіла скинути якусь вагу; коси впали на плечі. Дуже гарна була Улита: так і пашіло від неї не лише силою та відвагою, а й розумом, хистом...

— Бач, як ми вечеряли, так ти клопоталась, — каже мати з печі, де лягала спати, — під пічю, в казанку.

Взявши шматок хліба з стола, а ложку з мисника, Улита сіла долі коло лавки, поставивши перед собою казанка.

Чомусь се не вподобалось Варварі.

— Ти-б ще ближче до помийниці сіла! — каже вона Улиті.

— Спи отам, паняночко, мовчки!

— Так не спить ся, мужичечко!

— Так лежи стиха!

— Що ти собі думаєш, Улито! — каже Варвара. — Як я мовчу, то мені мабуть і не шкода корови?

— Що я собі думаю, то за вечір виспівала; а що то ти собі думаєш, того я не знаю!

— А от що я думаю: ти підеш у строк, а я стану до скотини, а потім піду з татом сіяти!

— Боже поможи! пора й тобі уміти хліб робити!

— Та годі вам! Дивись, завелись! — гукнула мати з печі.

— Так нехай же вона мовчить! — каже Улита.

— Тай ти вмовкни: пора спати! — каже мати.

Тай мужик була ся Улита! Вона трошки сьогодні полаялась з сестрою, бо чуло її серце, що вже не кому, як її треба в ярмо запрягати ся, а хто охочий в золотій клітці жити.

Не так склалось, як ждалось. Думка була найняти Улиту в окономію, а робота знайшлась дуже близько.

Через чотири хати від Ключів жили Дуби. Вони ще давнійше, ще за панщини були заможні люди, бо народ був гуртовий, діли-

лись, як були дідами та мали жонатих синів, а у сих були свої діти. Наших Дубів було троє великих: старий дід Трохим удовець, старший син його Антін і підстарший Григор, сей тільки в осени пішов на службу. Ще Дуби не привикли, що не стало у них робітника, як серед мясниці умерла Антонова жінка Явдоха, покинувши шестеро дітей...

— Той пішов, а ся вмерла! Боже мій милостивий! Що ми робити-мемо? — казав дід, здіймаючи руки в гору. — Як руді миші пропали ми! — Женись, сину! — казав він до Антонова. — Як же нам жити без хозяйки! Іди, шукай собі жінки!

Ходив, їздив, посилав старостів, — нічого не допомогло: як дійде ряд до дітей, та що їх шестеро, — так руками й ногами. Скрізь одно казали: — Вас буде зараз дев'ятеро, всіх же то треба зодягти, обіпрати і нагодувати, — всеж то одними руками; тай ховяйство у вас слава Богу; де то, де то йти на чужі діти, нехай Бог нікого не призводить!

— Помагайбі вам! — казав бідолашний Антін, увійшовши до Ключів у хату саме тоді, як вони поснідали. — Та Боже поможи на все добре!

— Доброго здоровля, Антоне! — відказав хозяїн. — Тай Боже поможи й тобі!

Варвара саме прибирала з стола, вона стерла й лавку, де посадили гостя.

— Спитайте мене, сусіди добрі, чого се я до вас прийшов?

— Тай самі скажете, коли вже прийшли до нас! — відмовила тітка Марія.

— Ну, що, є вже молода? — питає Степан.

— Де нам, дядьку, взяти молодої, тут хоч би стару яку, валящу, й то-б Бога молив!

— Хиба таки не знайшлось охочої?

— Чом! попалась одна — Мотря Богачева.

— Тай у неї щось там є?

— П'ятеро дітей та брат-каліка! — Вона-ж так і каже: — Коли хочеш мене взяти, забери моє добро; їх виходить семеро, а нас восьмеро, — се така капелія була-б, що до чого його брати?

— Плохе-ж твоє діло, Антоне! — каже Степан.

— Ви-б ударились до сиріт! — каже тітка Марія.

— Може-б Палажка Бондарівна пішла за мене? — спитав Антін. — Тільки-тільки не сказала вона мені: „Нехай тобі чорт, дядьку, з твоїм ховяйством!“

— Ні, ся не піде! — каже Степан. — Вона не погана собі тай не бідна: сю хлопець візьме; а от кому-б іти та Бога хвалити — се Варварі Гончарівні (погана вродою, ще й віспою покалічена), бо сю хлопець не візьме.

— Та сїєї мабуть і ви не хочете? — спитала тітка Марія.

— Та чом там не хочу: нам з неї води не пити, і з корявою можна жити; так підїть же! Я її сватати прийшов, а вона мені „дядька“ провадить; так із хати вирядила „дядьком“.

— Та ми з батьком сказали: вже годї жінки шукати; тепер повертаєм на панську лїнїю; питаємо уже робітницї, бо без хозяйки в хатї не виведемо кінця.

— А що, трудно без баби в хатї? — спитала тітка Марія.

— Не вам кажучи, тітко, як у запічку без кішки, так без баби в хатї — нема ладу: діти голодні, хата холодна, скрізь гаршідер такий, що хоч плач; вірте, хоч ні, а часто-густо доходить діло до плачу, особливо, як обступлять голодні діти; за голову візьмеш ся і не знать куди тікав би. Так отсе батко кажуть: — Піди до Ключів, — їм Бог случай послав (се Антїн натякнув про смерть корови, а яснійше не сказав, щоб не вразити рани живої), то вони повірять нашому безголовю.

— Та хто його не повірить! Чим же ми вам поможемо? — спитала тітка Марія.

— Пустїть до нас Улиту вашу, чи в строк, чи на рік, як хочете!

— Гм-м! Хто його зна! — відказала тітка Марія. — Щоб вам сказати: ви вдовець, — нїяково дівцї у вас служити, а в тім питайте їх, що ще вони вам скажуть!

— Що ви менї скажете, дядьку Степане, тай ти, Улито? — спитав Антїн.

— Бог його зна, що вам казати! — А обернувшись до дочки спитав її: — Що казати сьому добродїєви, Улито? Служить нам треба...

— Отак пак! — каже Улита. — Та хиба я знаю, що їм казати? Ви-ж кажїть та мати нехай кажуть! — І вона нагнулась над шитвом.

— Що нам, сину, казати? Ми вже за тобою; не нам служити, а тобі, — ти й кажи!

Хвилину-другу мовчали.

— Та кажи-ж, Уліто, що небудь, чи так, чи сяк, а треба відповісти чоловікови! — докучала мати.

— Нехай дядько Антін позичать нам на корову, то піду до них служити! — казала Уліта песьміливо і ще дужче нахилилась.

Як рожа червона вона підвела голову в гору, ніби вся кров прилила до голови. Батьки й Варвара пильно дивились на Уліту: як вони любили її в сю годину!

— На корову, кажеш?! Се так, що вигадала! — казав Антін гляючи по голові, ніби хотів зіпхнути якусь вагу з себе. — Так наймай ся на рік, тай буде корова!

Довго радились, як наняти ся і скільки грошій узяти, а далі таки добились до краю. Уліта ставала в строк до Великодня за 13 карбованців і в позику Антін давав четвертину.

— Піду, пораджусь з батьком, що ще старий скаже! — кінчив Антін виходячи з хати; дядько Степан випровадив його за ворота.

— І як ти, Уліто, відважилась? — спитала мати.

— А щож робити? Як же ми без корови будемо? Я й не памятаю, щоб ми жили коли без корови.

— Ніколи не жили! Зараз, ще ми й не брались, а лише змовились, я купила за свої таки власні гроші корову, від неї отто і велось...

— От бачте, мамо, то ви купили, а се я зароблю!

Далі Ключи стали радити ся, скільки у них є грошій. Тітка Марія достала із скрині калитку і подала чоловікови. В калитці було шість карбованців з копійками.

— Ну, нехай позичать нам 25 карбованців, усіх буде 30 в лишком, що за сі гроші купиш? І без копійки вістати ся не ловко! — казав дядько Степан.

— Так я скажу, нехай дадуть мені вперед карбованців хоч пять! — казала Уліта.

— Як би-ж то дав, то ще-б нічого...

Сірко звістив, що чужий іде.

— Ще раз помагайбі вам у хату! — каже Антін. — Ось як стара голова розсудила: за гроші ні слова, а тільки щоб строк був до провід, бо щож, — піде вона від нас у суботу, — тай не оженюсь я на білім тижні!

— Та то вже сьвятки! — відказала Уліта. — А от що маю просити вас, дядьку: не хвата нам на корову, — чи не дасте ви мені хоч пять карбованців вперед?

— Та хто його зна... мабуть можна буде! — нехотя відповів Антін.

— І більше грошей не треба! — добавив дядько Степан. — Решту хлібом відберемо!

— Чи так, чи замінявши, все одно! — каже Антін.

— Коли-ж мені поступати до вас, дядьку Антоне? — спитала Улита.

— Зараз же, голубко, зараз! Мабуть не повіриш, що ми вже три дні сидимо над сьвятим-сухим, а сьогодні й різки в роті не було!

— Так чого-ж ви?! — гукнув дядько Степан на своїх.

Метнулись дівчата і все вродилось на столі, що тільки було у бідних людей.

— І-і-і пшонянички мої любі! — казав Антін, сідаючи за стіл. — Коли я вас і бачив?!

Випили могоричу і закусили.

— Ну, що, Улита, одягай ся тай з Богом! — казав батько, як поснідав Антін.

— Еге-ж! бо там то ждуть-ждуть! — добавив Антін.

Улита наділа юпку, а мати налагодила дітям гостинців, а наймичка й заховала їх під пахву.

— Зараз видать, що батькова дочка! — каже Антін. — З хлібом іде; так одним, голубко, не відбудеш, візьми хоч пару! Як довело ся жити, Боже милостивий: батько мій і то не зазнають, щоб Дуби хліба позичали, а отже довелось! Завтра спечеш, — каже він до Улити, — тай віддаси батькам!

Тітка Марія зняла з полиці два хліби і поставила їх на столі.

— Ото щоб ви жінок шанували, — каже вона, — чого вам Бог не дав? А тільки жінку прибрав, тай усе пішло шкереберть!

— Таке, ще й жіноти мало на сьвітї! — каже дядько Степан. — Те лише горе, що дурні ви як вівці: все як би вам до любови, а до того ще й витребеньки!

— А ти-ж думав як? — відповіла тітка Марія усьміхаючись. — Як у тебе нас троє, так ти не голодний і не холодний, а добре, що чоловік загадав на всю округу?

— Що загадав, то загадав! — каже Антін. — Так вам, дядьку Степане, три десятки налагодити, мабуть на ярмарок?

— Еге-ж! Спасибі тобі, як що можна, то дай уже три красивих, а я піду в волость тай вексель зроблю!

— Тай мій старий казав: „Позичити можна, аби вексель зробили!“ — відмовив Антін, держучи в руках клямку.

— Прощайте, люди добрі, та спасибі вам за все! Ходім, Улита!

— Прощайте, тату, тай ви, мамо!

Варвара висіла на шиї в Улити.

— Ти-ж мене вчора лаяла, сестричко!

— Лаяла, бо чуло моє серце, що кінець моїй волі!

— Недалека сторона, бачити-меш ся часто! — казав батько.

Пішла Улита до Дубів у найми, ходім і ми за нею.

Тільки що ввійшла вона в хату, ще не встигла і добридень сказати, як діти з усіх боків обступили її і кожне казало: „Мама, наші мама!...“

А сама маленька дівчина, — їй лише другий рік минув, а звалась вона Парасина, — вхопила руку і давай цілувати. Улита взяла її на руки, а дитині сього й треба було. Парасина обняла Улиту за шию і цілувала де попало. Інші дівчата теж повисли коло Улити і всі говорили:

— Наші мати прийшли...

Хлопці (їх було два) осторонь сиділи і тільки дивились, а найстарший із них (його звали Павло) насупив ся й думав: „Яка вона нам мати? 25 карбованців позич і 13 за півтретя місяця заплати, — дорога мати!“

— Вони мабуть голодні добре! — подумала Улита. — Ну, що вам робити?

— Звари нам, батькова дочко, що небудь на швидку, галушок або що! — казав дід Трохим.

— Настя тобі все покаже, — казав Антін, — що де стоїть, чи лежить!

Настя — найстарша дитина в родині Антона, потім Павло, йому минав дев'ятий, далі Наталка і Одарка, одна за одною з'явила ся на світ і були ніби близнята, хоча Наталка старша на півтора року; ще далі — Пилип, йому було три роки, та Парасина, — от вам усі Дубинята.

Вони дуже скучили за матірю, через те так щиро привитали Улиту.

Дитячою, чистою душею вони вгадали натуру наймички; серце їх чуло, що буде у них догляд і порада. Через три дні Улита держала все господарство у своїх руках і дітям лад дала: Настя

за прядкою сиділа, Наталка з Одаркою щось длубала голкою, Пилип мотузки сукав.

— Я теж без роботи, тату, не сиджу! — казав він товстим голосом, ще й нахмурив ся.

— Та ти у мене молодець, — казав батько, — на тебе тільки й надії, що поміч росте!

До скрині сама Улита не ходила, а звала Настю; ключ від неї повісила на Настиному поясі, — се дуже подобалось Насті.

— Так і небіжка мати ходили з ключем! — казала Настя крізь сльози.

Парасина зовсім поєдналась з наймичкою. Як Улита поралась, вона її з очей не спускала, а як ся за роботу сяде, Парасина уже коло неї і дивить ся прямо в вічі.

— Чого се ти, Парасю, так дивиш ся на мене? — питає її Улита; та нічого не відкаже, тільки зітхне і так радісно дивить ся на неї, а потім обніме і цілує без перестанку свою названу матір. З нею-ж вона й спала.

Зразу Улита дуже сперечалась, щоб діти не звали її матірю. — Бити-му, — казала вона, — як звати-мете „мамою“!

— Ну, як же нам вас звати? — спитала Настя. — „Тітка“? Ви ще не „тітка“; ну, не рідні ви наші мати, а названі!

— Мати, мати, мати! — казали всі діти гуртом. Після сього Улита вже мовчала.

Один Павло поглядав з під лоба і не брав ся ні за яку роботу, а часом вдавав, що допомагає батькови на дворі.

Через тиждень Улита раяла й старих, як і малих.

— Чом се Павло не ходить до школи? — спитала Улита як усі були в хаті. — Не має роботи, а дитий зобіжа...

— В осени забули за клопотом відвести, а тепер мабуть пізно? — казав Антін.

— Чого там пізно! — каже Улита. — Аби дома не пустував, тай привчить ся хоч „амшу“ читати...

— Як я дитий зобіжаю, як я пустую? — гукнув Павло.

— Не прискай! — гримнув на його батько.

— Завтра-ж, тату, відведіть його до школи; попросите від мене вчителя, то він прийме!

Павло з сього часу ще гірше в'їдав на Улиту.

Не лише малі діти полюбили „названу матір“, а й старі. Дід Трохим инакше не звав її, як „батькова дочко“, а Антін... та про його мова далі.

У неділю в ранці Антін пішов до Ключів запросити їх до себе на обід. Вони стали відмагати ся.

— Як же се буде? — питав Антін. — Я ваш могорич попив, а ви цураєтесь мого хліба?

— Тай ти, Варваро, приходи!

Прийшла й Варвара, та не в тим, щоб могорич пити: вона забрала до себе всі Дубинята. Доки Ключи гостювали у сватів, діти пообідали і гуляли з Варварою і всі були веселі; тільки Павло жалував ся.

— Чом таки ти, Варваро, до нас не стала в строк? Ми-б з тобою жили як брат з сестрою, а з Улиною ніяк не вживемо в миру! От як би ти була, то навчила-б мене читати, я-б і до школи не ходив, а Улита мабуть і сама не вміє! Вона й почала була... та я побачив, що воно щось не так. тай кажу татови: „Піду я в школу!“

— А хто се тобі так сорочку виправ!

— Як хто?! — Наймичка!

— А стьожку хто дав?

Як оса вжалила хлопця, так випростав ся.

— Та то-ж мати принесли в дому, — каже Настя, — тай почепили йому і Пилипкови!

— Та мені вже до дому пора! — каже Павло. — Прощай, Варваро! — та мерщій у двері.

Старі теж балакали собі про се та про те. А мати не втерпіла, щоб не розпитати про свою дитину.

— Як же тут, діду Трохиме, наша дівка справляєть ся!

— Та ще не били! — каже дід Трохим усьміхаючись. — Не заробила...

— І як вона відважилась, моя матінко, — казала тітка Марія, — іти в чужу хату?

— А ти не служила по чужих? — спитав Степан жінку.

— З такими дітьми, як ваші, — каже дід Трохим, — ще можна жити в сьвітї!

Улита поралась коло печі та стола, як правдива ховяйка. Мати з неї очий не спускала. За обідом згадали про ярмарок.

— Поїдьмо, Степане, зі мною на ярмарок! — каже Антін.

— Еге-ж, Степане, їдьте в-двох! — каже дід Трохим. — У-двох бач охотнійше, чи заночувати, чи що, — все не один. Я-б і сам поїхав, так у мене повен млин мішків тай дома комусь треба бути.

У Дубів був добрий вітрак.

— Ви воли поведете? — спитав дядько Степан.

— Тай воли, — каже дід Трохим, — і коня треба переіменити!

— Добре, — каже Степан, — я й свою одну підпрячу!

— На що вона здалась? — каже Антін. — Як буде важко, воли запряжемо!

Лихо та безголове поєднало дві чужі, а часом ворогувати родини. Боже! не давай людям нещастя, а пішли їм таке що небудь, щоб родичались вони серцем, єднались приязнею, а працею своєю запомагали одно одному.

— — — — —
Чи казати вам, що Улита тут і привикла, що пішла заміж за Антона і що стала вона Дубам тим янголом, який дуже рідко переліта чю хату?

Коли лихо підкотилось до дівчини, сама вона не счулась, а Антін пас Улиту з першої хвилини її господарування в його хаті. А як побачив, що діти його ходять мов перемиті, що жаліє вона їх як добра мати, тоді-ж таки хотілось йому сказати Улиті, що не бажає він своїм дітям матери лучшої, а собі дружини кращої, та довго боявся: „А що, як бува, втече? — думав Антін. — А тут же остогидло самому з діворою пробувати!“ Бувало тільки зітхне важко тай тікає у млин, на вулицю... Не вже утічеш, дядьку, сам від себе?...

Раз якось увійшов Антін у малу хату, де Улита муку сїяла. Хустина заткнута за вуха і з заду завязана; полотняний попередник кругом обгортав половину людини. Від роботи молоде лице пашало красою свіжою, хоч вона крилась мучним пилом. Глянувши на Улиту Антін не міг здержати себе; підійшовши до неї, він обняв її, як сам добре знав. Хвилину обоє стояли як кам'яні, притулившись одно до одного. Прийшовши до пам'яті, Улита почала відпихати Антона та страшити його:

— Хиба не знаєте, дядьку, що тепер піст?

— Кому піст, а мені два! — казав Антін, відходячи від дівчини, а очий не спускав з її лиця.

— Хоч і десять!... Се таке!... Терпіть треба, дядьку! — казала Улита дуже остро та жартовливо.

Антін урозумів, що дівчина до сього торгу й пішки.

— І доки ти, Уліто, колоти-меш у вічи тим дядьком?

— Не знаєте хіба? Аж доки строку не вибуду! А там піду, то не звати-му! — відказала Уліта, не дивлячись на Антона, хоч і чула на собі його погляд.

— Ти жартуєш, дівчино, а у мене серце рветь ся! — казав Антін. — Знай же сьогодні усе: я люблю тебе, Уліто! А ти поміркуй своєю головою не дурною тай відповідь дай!

Він вийшов із хати, і щоб бува Уліта не втікла, дуже придавнив двері за собою.

Як признавався Антін, Уліта повернулася до його, а як він вийшов, нехотячи сіла, руки перехрестом упали на коліна, а очі дивили ся на двері...

— Антін не жартує, — думала Уліта, — ні! Хіба я раз се чула, чому-ж серце не мліло й душа не боліла? А якось за вітром плили любові хлопчачі, а тепер чого я вомліла? Так мене тут усі люблять!? Щож мені зісталось? — Уліта на хвилину зупинилась у своїй думці. — Їх любити та доглядати! — сказала вона голосно, а далі скінчила: — Нехай буде твоя сьвята воля!

Вона встала і знов за сито принялась; та щось згадала і прожогом кинулась до дверей.

— Бач, як дбаю!

— Насте, іди, винесемо цебер! — казала вона, увійшовши у велику хату.

Взявши в кочергах держак від помела, Уліта засилила його в вуха так, що цебер весь був на її боці; і вони у-двох понесли свиням їсти.

Уліта була трошки вища за Антона; а він кремівний, з широким носом; чуб снопом лежав на лобі.

Збігались молоді частійше всього у хатині, та все хто небудь на перешкодї стояв; Антін нудьгував як мала дитина, не маючи відповіді. На сей раз Антін сів з тим, щоб допитати ся своєї долі. Розмова зайшла про дітий.

— Та діти!... — казав Антін. — Хіба скажеш, що вони тебе не люблять, чи не поважають?

— Накрякали-ж, бісенята! Бодай їх дощ вимочив!

Уліта спинилась на Парасні.

— Яка вона тиха та смирна: у ночі тулить ся, тулить ся до мене; а як гуляє, то все в вічи зазира, ніби чого просить, а нічого не каже.

— Бач, кого тобі жаль?! Що там та дитина проти всіх нас! — казав Антін. — Ти нас пошкодуї, Улиточко, будеш молодець...

— Ну, добре, Антоне! — казала Улита, стукаючи кулаком по ночвах, щоб мука осипалась. — Піду я за тебе...

Не дав дядько домовити дівчині: він згріб її, як шуліка курча... В очах потемніло і думала бідна Улита, що крізь землю провалилась...

— Та ти слухай, — казала вона пручаючись, — ти поперед слухай, що я тобі казати-му...

— Слухати-му, їй же Богу, слухати-му, доки мого віку слухати-му! — божив ся Антін.

— Глянь, що ти наробив?! Глянь на себе! Моя матінко! — Улита аж в долоні плеснула.

Хватаючи Улиту, Антін обернув ночви на себе; борошном обсіпані були обоє; сівки висіли на лівій руці у Антона.

— А сівки де? — каже Улита, піднявши їх за один край.

— І вони при мині! — каже Антін; у його тільки голова була чорна та плечі, а то увесь був запилений.

Не довго думавши, Антін пішов по хаті в сівками на-вприсяди, ще й приспівував козак: „На що мені жінка? Я сам господня: посіяв сорок грядок, вродились одна диня!“ І гайда по хаті гасати. Улита реготала, аж за груди бралась, дивлячись на сю кумедію. Обоє вони стояли плечима до дверей і не чули, як батько увійшов...

— Що ви тут робите, іродові діти? га? — гримнув на них старий.

— А що? Хиба не бачите? — огризнув ся Антін.

— Ночви долі... мука по всій хаті і самі в муці!... — казав дід Трохим, розводячи руками. — Бач, коли жирувати здумали?! Я днюю й ночую у млині, а ви розсипаєте, — добре хозаєте...

— Тату! ідіть із сієї хати, чого вам тут треба? — каже Антін сьміливо.

— Та піду, піду, не журись! — відповів дід Трохим стиха виходячи.

— Хиба усе нам та нам? Треба щось і свиням! — казав Антін, як Улита звітала муку в помийницю. — А яка ти, дівчино, рожева? — і простяг до неї руку.

— Відійди, Христа ради! — каже Улита злосливо. — Як би ти знав, як мені зараз добре, то й дихати не хочеть ся...

Улита мабуть з два дні не дивилась дідови у вічі після сеї кумедії.

Так почалось єднанє ховяїна з наймичкою. Як там кажуть: дальше в ліс, більше дров... Антін перебрав ся у малу хату спати, а Улита часом навідувалась до його.

— Бач, уже й не прийшла! — казав Антін, як Улита прийшла до коров.

— Таке! хйба не знаєш, що сплю з дитиною, а воно чи хворе, чи Бог його зна що з ним робить ся!

— А ти дитину приспи, а до мене таки прийди!

Так то поменшало Антонови хоч одним постом. На білім тижні Ключи приймали старостів. Вони дуже здивувались, почувши, що посилаєть ся Антін Дуб.

— А прийшли ми по Улиту, коли хочете знати, люди добрі! — кінчили старости.

Спитали Улиту.

— Піду! — відказала вона.

— Скільки-ж столового? — спитали старости.

— Я й сам не знаю! — відповів батько. — Кажи вже ти, Улито!

— Нехай віддадуть вам вексель! — відказала вона.

— Та мабуть багато буде! — каже батько.

— Не віддасть Антін векселя! — каже мати.

— А ви мене не давайте!

— Як же тебе, сину, не давати, коли ти живосилом ідеш! (Старі відмагались тим, що ні з чим тепер, коли-б до осени підождати!)

На сю мову не надійшов Антін.

— Далекий строк, мамо, — каже Антін, — тай не треба мені нічого; на все своє беру, а про столове кажіть!

— Вексель віддаси, молодче! — сказав староста.

— Я сього не казав! — поспішив батько. — Сього Улита треба!

Згодились на те, що Антін посправляє Улиті весь посаг, а з векселя скине десятку. Одна Улита сперечалась.

— Мабуть вам мене й не шкода, що за десятку віддаєте. Хоч би п'ятнадцять карбованців узяли!

— Не кажи, сину, так: і сідаючи і лягаючи ми за тебе Бога молимо, бо суха була-б теперички ложка у нас, як би ти не нанялась до Дубів, а ти ще до того й полюбила, то нехай Бог помагає!

Подавали рушники. Могорич попили.

— Як ждалось, а як склалось! — балакали між собою старі після сватаня.

— Щож ти зробиш; коли їй так Бог дав, нехай іде... Може не знати-ме хоч поденщини та тих строків!

— Тай добре робити, як є до чого руки приложити!

— Та вже-ж! Нехай здорові живуть!

Хто веселив ся, а Варвара дуже засмутилась: серце віщувало щось недобре. А до того ще й жартували навкруги. То казали, що коритом наверхнуть, а то Улита шила подарунки пасербницям, то часто бігала за порадою до матери.

— Се ти, Улито, вже й не наша? — каже Варвара.

— Як не хочете, то й не ваша!

— Хіба ми не хочемо? Ти нас цураєш ся, — каже Варвара, — тай всі дивують ся, що йдеш за вдівця, тай ще на купу дїтїй!... Правда, він богач...

— Чи не ходила ти на вулицю брехні слухати? — спитала Улита усміхаючись. — За Антона йду, бо його люблю, — от тобі весь сказ! Його дїти мені не страшні: й тепереньки Настя моя права рука!

— Через пять-шість років її заміж віддадуть, — от тобі поміч!

— Тоді ми Павла оженимо, тай Наталка з Одаркою піднімуть ся!

— Підростуть, тай заберуть їх люди!

— Еге-ге! тоді вже мої поростуть...

— І не сором так казати, бувши дівкою!

— Чого мені сором? Як би якій паняночці, то може-б і сором був, а мені мужичці — се саме добре!

— Мабуть правду люди кажуть про тебе...

— Що люди про мене кажуть? що? Бачу, ходиш на вулицю, а мені, голубко, й заглянути туди ніколи: ну, кажи-ж зараз твою брехню! — присікалась Улита.

— Що ти з Антоном живеш...

Уразили сі слова Улиту і лице огнем узялось.

— Ну, й живу! — казала Улита, прямо стоячи перед Варварою. — А тобі яке діло? га? Ти ні з ким не живеш? Вже присьвятилась, туди тобі й дорога, а я живу! Та тобі яке діло до мене? — Злість закипіла в Улити. — Бач, ти яка? Жива до Бога лізеш, а за иньшими підглядаєш?... І матери доложила свої пльотки?

— І з якої речі я-б казала? Я тільки так...

— А мене можна було корити, то й усіх можна оповістити! Та хоч ти піди на вулицю та кричи, не боюся я тебе!.. А ось і мати йдуть, розкажуй!

— Відчепись від мене, Христа ради...

— Тай відчеплюсь, тільки перше про богачку докажу! Ти кажеш, що я на Дубівське добро полакомилась? Сама знаєш, що троє старих є на те багатство та дітий шестеро; що з його станеться, як його поділити, а мені, сестричко, із того добра дістанеться сама праця на весь день і ніч, будень і сьвято ходити-му без виробу в тім ярмі, — тільки мого! І у Дубів я буду тим богата, що й дома, — горбом, поки здужати-му!

Помовчавши трохи, Улита так кінчила:

— Коли докоряти багатством, так тебе: ти богачка, а не я! Не сестра-ж я тобі більше, — прощай!

— Що се ти розвела, Улитко? — питала мати.

— Нехай вам Варвара розкаже: вона все знає; прощайте, мамо!..

(Конець буде).

ДРІБНІ МАЛЮНКИ.

VI. Зелена сукня.

Одна проти одної дві камяниці.

Довжевні — закрили крайобраз увесь.

Високі — сховали небесну блакить.

На вулиці скрізь надокколо тиск-тиском народу — і кінних,
і піших, поважних дідів і сьміливих хлопців...

З юрби визначають ся постаті сьвітлі — то постаті сьмі-
ливих духом героїв, борців за зневолений люд, за сьвітло науки...

Знайомі усі...

Вперед протискають ся що наймолодші — завзяті, палкі
юнаки, поєднані словом братерським, віддані сьвятим ідеалам...

Ждемо ми її...

Із власного дому вона має вийти й вступити в будинок чу-
жий, супротивний.

Сього всі й ждемо ми з якимось страхом таємничим.

Ждемо з нетерпінням...

В сусіднім будинку реве маршова музика.

Усі вже зібрали ся там і всі дожидають її...

Ось двері широко в будинку її відчинились.

Затупали коні, варжали, — ми всі стрепенулись.

На ганку високім з'явилась вона, немов ранок погожий.

Усе враз замовкло, принишло, немов би хто гасло подав.

Усі затаїли ми духа, усі скамяніли...

Вдивляємось в неї, допитливі погляди гостро встромили, про-
низують наскрізь очима.

Знайоме щось, дуже знайоме, мов рідне, та... але-ж хто вона?

Вона така пишна та гарна, така молода, — хто вона?

Стоїть мов богиня краси, уся вбрана в розкішну, зелену сукню.

Та сукня, мов степ весняний, мов ліс молодий, кучерявий,
мов буйні, зелені вруна...

Зелена сукня гнучкий її стан облягла мальовничо і треном
широким до долу спадає...

Поділ сей при рухах найменших її різнобарвні кольори
що-раз прибирає...

Зелена сукня, осіяна вся дорогим, самоцьвітним камінням,
мов золотом відблискує й сяє...

Мов місяць ясний освітила вона нас красою своєю.

Мов сонце весняне ogrіла вона наші душі одним тільки по-
глядом ніжним, серця напоїла любовю, думки прикувала до себе,
взяла усі наші бажання...

Одну лиш хвилину ми очі ті світлі вбачали — злились
наші душі до купи, злили ся в її ми душею посполу у дух все-
могутній!...

Єдиним би подихом спільним ми-б землю у-раз сколихнули.

Єдиним би рухом могутнім ми-б море у мить загатили.

Дніпро-б ми спинили руками, ми-б гори зрівняли, ми-б скелі
в пісок перетерли!...

— — — — —
В сусіднім будинку гуде маршова музика.

Із ганку свого сміливо й гордо ступила вона, мов геть-
манша...

І певними кроками, тихо плівучи-йдучи, переходить широку
вулицю, очі спустивши до долу...

Від спущених долі очий ясноворих доріжечка її освітілась,
мов промінь тут кинуло сонце...

І в переду сукня зелена уся освітілась і гра самоцьвітнім
камінням.

Помірно й поважно до ганку чужого підходить...

На нас вже й не дивить ся, нам не дає привітання, мов
нас надокколо й немає.

Чієсь невидимі руки їй грубі і штучно цяцьковані двері
у-раз відчиняють широко.

І тихо ступає на першу, на другу східцю...

Та враз зупинила ся, вся сколихнулась...

Бо довгий поділ її сукні зеленої міцно до східців прилип і вже далі не може іти.

Стоїть вона перед дверима, що широко їй відчинились, підмоги не просить, на нас і не дивить ся зовсім.

Бо чує, бо знає вона, що стежуть за нею прихильників тисяч багато і бачуть усе.

І кожен з них має за щастє зробити яку хоч послугу для неї...

Ми натовпом рушили враз; метнули ся справді поділ відривати...

Зеленої сукні шматок відірвав ся й вістав ся на сірому камені східців...

Знов далі ступає вона і знов сколихнула ся тихо...

Стоїть така-ж горда, підмоги не просить у нас.

А ми, спереджаючи один одного, знов кинулись миттю поділ відривати.

Зеленої сукні шматок вістав ся на сірому камені східців...

Вона потихеньку ступила на східцю четверту — і знов уся сколихнулась.

І зблідла.

І злегка кивнула в наш бік головою.

Щасливі і раді, що вміємо стати в пригоді, ми всі поспішались один перед одним.

Вона усе йшла до відчинених дверей.

На кожному кроці поділ її знов зачепляв ся.

В нестями ми всі відривали поділ її сукні від східців...

Розгнівана, горда, бліда не дивилась на нас, не просила.

Вона прямувала вперед до відчинених дверей, а східці усі позад неї укриті були геть шматками зеленої сукні...

Аж ось увійшла вона в пишній будинок чужий, супротивний, і двері за нею тихесенько-тихо замкнулись.

Ми кинули погляд на неї останній — то й погляд без тям відданих, закоханих щиро палких юнаків...

І голови низько схилили.

Опущені долі засмучені очі останні реліквії вадріли — шматочки зеленої сукні на сірому камені східців.

І тисячі рук простяглись до шматків дорогих.

Усі, і старі й молоді, відривали шматки ті від східців.

Та підшивка ясно-рожева в єдвабу зеленої сукні на сірому камені вся віставалась, ту-ж мить загоріла ся сьвітом якимсь фосфоричним.

А в наших руках сіренький капшук опинив ся, а в ньому у-щерть були ласощі всякі.

І ми поспішали ті ласощі швидче сховати у наші кишені.

І кидались знову в нестямі до східців, зелені шматки від-ривали...

Вже східці усі загоріли ся сьвітом чудним, фосфоричним, горіли й горіли...

І повні кишені були у нас ласощів всяких...

В будинку чужому, куди увійшла вона в сукні зеленій, у-раз загреміли музики до танців.

І ми схаменулись.

І кинулись разом усі, будинок гуртом обступили, у вікна усі вазирали, щоб ще раз побачить її.

Здалека, неначе в тумані, ми бачили сукню зелену крізь вікна високі...

Щаслива та горда вона похожала по залі.

За нею юрбою ходили найпишні пани і вельможні магнати.

У вічи дивили ся їй, щоб ласки її запобігти, щоб волю вволити, і чемно до танців просили.

Була тут царицею балю вона.

Легенько гнучкий її стан обіймали руками.

З довірою, радо головку схиляла вона і тихо, щасливо всміхалась і в танцях крутилась, крутилась...

Але-ж що разу, як кінчав ся танець і рука, що їй стан обіймала, спускалась, в тій хвилі в долоні руки шматочок зеленої сукні лишав ся і золотом щирим сияв.

На сукні-ж зеленій робила ся сірая пляма.

І хто приторкав ся до неї рукою — до рук прилипали шматочки зеленої сукні і золотом сяли.

Зелена сукня на-пів уже стала сіренька.

А панство вельможне чуже усе дужче її обступає, все більше торкаєть ся сукні руками.

Вона-ж і не бачить, не чує і знову іде у танець...

І раптом ми кинулись всі до дверей...

І бігаєм скрізь навкруги, — шукаєм дверей у будинку, щоб вивести звідти її, аби врятувати від знущання й наруги...

Але-ж тих дверей вже нема.

Ми знову до вікон, у вікна ми знов заглядаєм.

Музика в будинку реве.

Веселі панянки й пани танцюють там, сяючи щастєм.

Її вже не видно між ними...

І ледви примітили, ледви пізнали ми нашу богиню.

Зеленої сукні на ній вже нема.

Вона у селянській, у грубій сорочці.

В куточку далекому долі сидить...

Уже не сьмієть ся, уже не радїє, лиш сльози рясні, мов брилянти, до долу зроняє...

Сидить у кутку, підобгавши голісенькі ноги, і голими-ж хоче руками закрити свою наготу...

Всією юрбою із лементом-криком метнулись ми знову шукати дверей у будинку!...

Але-ж тих дверей у будинку уже не знаходимо ми...

Іван Лука.

VII. Чоботи.

Малий Василь пас худобу у газди Оліяра. Сироту, що не знав батька ні матері, взяв до себе газда і мав з него деяку поміч. З початку бавив Василь діти газди, відтак пас гуси, а тепер, коли підріс і пішло йому на девятий рік, став ходити за худобою. Був то малий, блідий хлопець, з обгорілим, темним лицем і ясним волосєм, на яким сонце поклато ще яснійші пасмуги. Ціле його обличчя було якесь невиразне, як би мракою засунене, і лиш ясні, сірі очі сьвітили ся на ньому і надавали йому троха життя. В грубій сороччині, без пояса, з посинілими від зима ногами, в старім капелюсі, що колись був сивий, а тепер мав на собі всі барви, а був так великий, що хлопцеві злітав на очі, в патиком у руді угаяв Василь за своїми коровами. Хто його так бачив, не був би дав йому більше як шість років, таке то було мале та нужденне.

В літі, коли ледви сонце показало ся на небо, і в зимі, коли ще зовсім було темно, приходив газда до стайні, де спав

Василь, та кликав: — Василю, та вставай но! Їсти, то бись їв цілий день, а робити не хочеш. Уставай, лїнюху ти якийсь!

Василь протирав очи брудними руками, в зимі обвивав ноги шматами і втягав діраві ходаки, в літі босо, таки в соломою в волосою біг порати ся коло худоби. Так перебігав цілу днину немитий і нечесаний, битий і поштуркуваний, аж у вечір падав на свою солому і засипляв твердо, мов камінь.

Люди не любили його; казали, що в нього злі очи, що він може ними вректі. Газда лаяла його, та як псови кидала кусень хліба. Газда називав його лїнюхом, неробою, непотрібом, та часто побивав. Звичайно, дитина без хати, що її в ласки приймили та „дармо“ дають їсти.

Раз приїхав газда дуже вдоволений з міста; продав добре теля, виграв справу за ґрунт у суді, та такий уже вдоволений та пишний, що страх. Входить у хату, та нічого не каже, хоче аби в нього допитували ся. А жінка, як звичайно жінки, цікава, та зараз і питає:

— А що, старий, як пішло в місті?

— А як же би, — каже, — та добре! — І розповідає. — А знаєш, стара, — каже вкінці, — у мене тепер гроший купа і най лиш надійде ярмарок, то я вам усім накуплю гостинців, та ще яких!

В тій хвилі висунув ся з кута Василь, зацікавлений такою незвичайною обіцячкою. Газда поглянув на нього ласкаво таї каже:

— І тобі, лїнюху, хоча дармо хліб мій їси, привезу памятку з ярмарку; куплю тобі чоботи гарні, абись знав, що я добрий газда і за всіх у хаті дбаю.

Василеви дух захопило, поцілував газду в руку таї метнув ся в хати на двір. Гонив до стайні в підскоках і виспівував на цілий голос: „Чоботи, чоботи!“ Коли з криком влетів до стайні, налякав телята; вони схопились з місця та стали бігати.

— Ох, дурні! — скрикнув Василь, — ви ще нічого не знаєте: в мене будуть чоботи високі, скриплячі і такі нові-новісінькі!

Аби додати ваги своїм словам, копнув з усеї сили одно теля в бік своєю поки що босою ногою. Коли пополудни вигнав худобу, за кілька хвиль усі пастухи на пасовиску знали, що то жде Василя і з пошаною гляділи на його босі, брудні ноги; їм здавало ся, що ось-ось Василь натягне нові чоботи і перейде скриплячи попри них, не дивлячи ся в їх бік.

З того часу тільки й гадки у Василя, що про чоботи; з того часу жите його перестало бути спиханєм дня за днем у вічність; у нього вже була якась мета, а перед її осягненєм мрії. Встане бувало рано, огляне свої ноги та йде до річки вмити, бо бач, деж ходити з брудними ногами тому, хто незадовго буде мав нові чоботи. На пасовиску збирає довкола себе хлопців і оповідає їм різні фантазії на тему чобіт. „Коли в мене будуть чоботи, я піду в них до церкви, там будуть мені люди уступатись і я сяду коло самого дяка і разом з ним буду тягнути“. Іншим разом оповідав: „Коли вже буду мав чоботи, такі гарні, жовті, вберу ся в них та піду до міста. Іду я, а люди оглядають ся, що то так скрипить, а то мої чоботи, та такі гарні, що й попи в місті красних не мають; люди аж стають з дива. Прийду до міста та стану питати в людей, де школа. Іду просто до школи і скриплячи чобітьми входжу до хати, а там сидять за столом пан професор. Я їх прошу, аби мене взяли на науку. Пан професор бачуть, що я не аби-який, коли маю такі чоботи, і кажуть, що мене приймуть. І я буду ходив до школи і вивчу ся на ксьондза, а за коровами не стану більше ходити“. І так дальше і дальше, а всі оповіданя зачинили ся від того: „Коли в мене будуть чоботи“. Хлопці вразу радо слухали його оповідань, та скоро вони їм знудились; тоді прозвали його „чваньком“, та більше з ним не вдавали ся.

Від того часу Василевих оповідань стали слухати корови та телята, яким він повірював свої надії; треба їм признати, що слухали їх терпливо, хоча вони вічно повтаряли ся.

Аж надійшов день ярмарку. Раннім ранком ще перед сходом сонця поїхав ґазда до міста. Того дня мав він бути в суді і полагодити багато діл на місті; мав вернути пізнім вечером. Василь устав коли ще було темно, не треба було його будити; поміг ґазді віз лагодити, випровадив його за село, поцілував у руку таї вернув до коров. Цілий день ходив мов у горячці. Скоро вигонив корови, не дав їм добре води напитись і пігнав на пасовиско. Тут не міг собі знайти місця, аж вкінці положив ся в траві та став мріти з отвореними очима. Коли стало смеркати, виліз на високе дерево, звідки було видко великий кусень дороги, що вела з міста, і пильно дивив ся перед себе, чи не здійметь ся порох на дорозі, а за кожним разом, як на закруті показував ся віз, серце у Василя товклось так сильно, мов хотіло вискочити з грудий. Корови того дня пасли ся зовсім без надзору; Василь так і забув про них.

Їм тимчасом навкучилось пасовиско і вони пішли собі в чужу конюшину та спокійно паслись. Ось побачив Василь на дорозі знайомі коні, а за ними і віз ґазди. Дух у нього захопило, серце на хвилю перестало битись, він як кіт зсунув ся з дерева і вибіг на дорогу, а перед очима літали і мінились йому різнобарвні плями. Та ґазда скорше чим хлопця побачив свої корови в чужій конюшині. В одній хвилі зіскочив з воза, вхопив за палицю, став гонити корови, а тут побачив і Василя. Підніс палицю і спустив на голову хлопця. Скоро підіймалась і спадала палиця.

— А ти непотрібе якийсь, то я буду тобі гостинці купувати, а ти так пильнуєш свого діла! Пожди-ж, не вийдеш ти живий з моїх рук!

Гнів підступив йому до горла, душив його і він не тямлячись бив, куди попало. Василь скручений мов хробак лежав на землі і кричав не своїм голосом. Вкінці втомив ся ґазда, пустив його і не глянув на покрівавленого хлопця.

На другий день рано Василь лежав у куті хати на шматах і доходив. На лиці в нього не було ні краплі крови, широко розкриті очі гляділи непритомно перед себе. В хаті було пусто, всі вийшли в поле, а в великій тиші тим виразнійше було чути храпливий, тяжкий віддих хлопця. Поволи ставав він чим раз тихший, і коли сонце в полудне заглянуло в хату, його проміне освітіло застигле лице з розкритими очима і ніби вдивленими в безмежний простір. Поволи перейшло сьвітло сонця на другу стіну і тоді виринули з тіни високо під стелею завішені нові, малі чоботи.

Жаб.

VIII. Гора і жерело.

Далеко, далеко, туди на схід сонця, на кінці безкрайого, широкого степу стояла, гордо упираючись головою в небо, висока гора. Уся вона була з твердого, дикого каменя. Була непривітна і недоступна, а на зелений, хвилястий степ, що починав ся за кілька миль від неї, дивила ся з погордою. Вона гордила ся своєю неприступністю і мовчала. Нікому вона за всі тисячоліття не сказала ні ласкавого, ні марного слова — чи огрівало її ясне сонце, чи вкривали легкі як серпанок хмари, чи вітер часами розсердившись крутив у її ніг пісками — вона мовчала і байдужо дивила ся на ласку сонця і хмар і на даремну погрозу вітру. Дивила ся вона на все те — і була певна, що ще пройдуть

тисячолітя, а вона буде мовчати, її не заставлять дати доступ ніякій тварі. Гордила ся вона тим. Але одного разу почула, що щось з низу в середині намагаєть ся вибити ся на ясний сьвіт божий. Заглянула туди і побачила чисте, погоже жерело води: воно намагало ся, точучи граніт, вибити ся в гору. Гора засьміяла ся. Їй видало ся — даремна праця жерела, і вона в погордою сказала:

— Моєї твердині ніщо не вколупало ще з поконвіку, а ти хочеш, таке мале жерельце, пробити ся в гору. Дарма праця, дарма!

І замовкла. Жерельце не відповіло нічого.

Проїшли віки, жерельце неустанно працювало.

Одного разу в ясний, погідний, весняний день з гори полила ся вода, розсипаючи чарівно по каменях свої малі-малесенькі бризьки. З гори вона падала на пісок, вривала ся в його, робила стрижень. Гора глянула і широко відкрила свої очи: з її твердині сипалась жемчугом та алмазами вода. Сонце радісно огрівало степ, а коло річки живо-весело щебетали пташки і купаючись пили живу, погожу воду.

Степ зазеленів, зазеленіли у підніжя перше сипучі піски — на них розріс ся густий, високий ліс, простелила ся широка дорога. Люди йдучи й їдучи зупиняли ся при річці, пили воду, поїли худобу, набирали в барильця і йшли далі.

Гора, начувшись похвал, стала вже гордити ся тим, що перестала бути неприступною. А вода не гордила ся, що пробила ся крізь граніт гори, вона вела далі свою роботу.

М. І. Вдовиченко.

ІХ. Дві стрічі.

І.

Мені випало на одній малій стації переждати дві годині на слідуєчий поїзд. Я пересидів цілу ніч біля тяжко недужого пацієнта, куди мене покликали, і був невиспаний. А вже ждати на такій стації дві годині чоловікові невиспаному, то ціла вічність. Аби забити сьак-так час, я став приглядати ся ріжним порозвішуваним мальованим оголошенням, котрі я вже кільканацять разів оглядав, придивляв ся гарним виглядам місць купелевих, мостам, будівлям і т. и. Аж мені самому стидно стало з себе, бо-ж не було так дуже на що дивити ся. Я сів у найтемнішим кутку залі і спер голову на долоні.

ЛІТЕРАТ.-НАУК. ВІСНИК ХХІІ.

5

Думки мої пішли таким неладом, що не знаю — навіть тоді я не знав — об чім я думав. Мені ставали рядом перед очі різні мої пацієнти, ті що подужали, обік тих що повмирали, їх заплакані жінки й діти, і все те мішалося і танцювало, а я не знав, чи я сплю чи ні.

В залі не було нікого крім кельнера, що так само як я куняв за столом буфету.

Нараз відчинилися двері прожогом і я прокинувся. До залі вийшов начальник стації. Він відчинив дверці везівної печі і затриснув їх на ново. Я догадуюсь, що попік собі пальці, бо тріпнув рукою і вхопив себе за вухо. Закляв люто і гримнув на ціле горло: „Качка!“

На те слово вбіг до залі портієр в цілій своїй портієрській параді: в баранячій кожусі в коміром, у великих чоботах і з торбою червоною, перевішеною через плече на широкім ремени, де світила ся блискуча бляха з написом його уряду. Сей чоловік низького росту випрямився перед начальством у струну, здіймивши свою урядову шапку. Він виглядав як бочівка. Я мимоволі йому приглянув ся, і в тій хвилі повстало в моїм соннім мізку питане: що портієри носять у своїх червоних торбах? Я рішив ся при найближшій нагоді про се розвідати, коли се не урядова тайна.

Начальник видержав хвилю, а відтак став сердитись:

— Пане Качка! Що се у чорта за порядок? Піч горяча, трохи не трісне, а той йолоп насапив ще вугля. Раз зимно в печі, що пасажири заедно жалують ся, до книжки пишуть, а нині, хоч на дворі не студено, піч аж червоніє. Гадаєте, що вугле нічого не коштує? Що то за порядок? За се будете ви мені відвічати.

Начальник гримнув дверми і вийшов. Я зачув ще, як у сінях воркотів: „Ті лайдаки, як би могли, то їли-б вугле“. Розуміється, що від того крику прокинувся також і кельнер. Названий Качкою портієр станув серед залі против нас і розставив руки:

— Ну, дивіть, панове, я тому винен, що йолоп насапив вугля більше, чим треба? Я маю за се відповідати! Тут би сам чорт усім не догодив: зимно, то сварять ся пасажири і мажуть по книзі зажалень; тепло, то знову начальник лаєть ся за вугле. Як тут кому догодити! — Він ударив руками по полах і намірив ся до дверий, де засунув шапку на вуха і вийшов.

Голос того чоловіка видав ся мені якимсь знайомим. Я чув той голос колись і мусів багато разів чути, бо тямлю його до тепер.

— Пане буфетнику! Як зоветь ся сей портієр?

— Качка, так є, Качка!

Я нагадав відразу. Качкою звав ся один із моїх шкільних товаришів у гімназії. Він від мене не раз відписував препарації, я йому робив шкільні задачі. І варто було йому зробити товариську прислугу, що називаєть ся підповіданєм, бо добрий був хлопець: знаменитий гімнастик і пливак, і мав цілу зиму яблоска, які приносив до школи. Яблоска, розумієть ся, походили з чужих садів, до яких він по тодішньому звичаю заходив як до своїх, і вносив до себе їх богацтва як борсук.

Тямлю, коли я прийшов раз на його станцію, то побачив під постілю кілька скринок з яблосками. Вони були гарно повибрані і поукладані в січці, через що міг їх задержати до Великодня. Качка був хлопець сильний і відважний. Садівники ховали ся перед ним і показували що сплять, як він показав ся у саді.

Ся Качкова прикмета мені найліпше зятяжилась. Сими яблосками він платив шкільним товаришам за підповіданя, задачі і препарації. Та чи то сей самий Качка, мій товариш? — подумав я, і мене взяла охота провирити сю річ.

Я вийшов на плятформу стації. Вже смеркало ся, і Качка саме наглядав залізничу службу при засьвічуваню ламп. Я перейшов по-при нього і приглянув ся уважно. Справді, він сам. Обриса лица ті самі, хіба що з довгими вусами.

— Пане портієр, — кажу, — купіть мені з ласки вашої розклад їзди: я буду ждати на вас у почекальні.

Качка взяв від мене двацятьсотиківку, вклонив ся по артикулу бючи рукою „в дах“ і пішов. Я пішов до залі і сів на своєму місці. За якусь хвилю я почув у сїнях мірене, військове ступанє ніг. Відчинились двері. Війшов Качка, здіймив шапку і пустив ся просто до місця, де я сидів. Я встав і дивив ся йому просто в лице. Не було сумніву, що се мій старий товариш.

— Прошу розклад їзди, пане!

— Пане портієр — ви здаєть ся в С. ходили до гімназії?

— До ваших послуг!

— А чи й тепер у вас у запасі яблоска в зимі, як колись то за школярських часів?

— Не розумію вас, пане!

— Ну, яблоска можете мати й тепер, але хіба тепер не потрафите зсунути ся коміть головою по ливні з поверха!

— Що се значить ся?

— Се значить ся, що я др. Н. ваш старий товариш із шкільної лавки, та пригадую вам колишнє... Сервус, старий друже!

Качка почервонів увесь. Він ще не вірив тому, що почув, та жахав ся подати мені руку. Може ще жаден доктор не подав йому руки. Та я не перестав налягати:

— Ну, старий шибенику, давай ручицю — я дуже тішу ся тою стрічою, та розкажи мені, як се ти сюди заблукав?

Качка стиснув мені руку. З його очий сьвітила ся радість.

— Я не сьмів, пане докторе... я щось вас пізнав, та далєбі, не сьмів! Як би се виглядало, коли-б так портієр атакував інтелігентних пасажирів...

— Дай собі спокій з паньканєм! Будьмо по давньому, от сїдай хвильку тут! Пане буфетнику, дайте сюди пива!

Качка присїв, оглянувши ся перед тим на всі боки.

— Я в третій класі дістав двійку. Мені, правду сказати, не хотїлось учити ся. Мені подобав ся мундур: а не маючи що лїпшого, я пішов до фінансів, звідтам до війська, вислужив вірно дванацять лїт, а тепер я портієром. Стація подла. Не берусь навіть газет продавати, бо мені і за порто не виплатить ся. Гроші за газети розійдуть ся, а редакціям треба заплатити, бо пожалують ся до дирекції... А як же вам?...

— Не вам, лише тобі, хочеш сказати! — говорю я, підсуюючи йому склянку пива. — Я лікарем у Б., ведесь мені не зле, люди мають до мене довіре...

— Гей, гей! Ми разом сидїли на одній шкільній лавці, ти пан-лікар, а я бідний портієр, котрий мусить вислухати лайку за йолопа, що вугля не шанує, як се було перед хвилию. — Качка почув якийсь сигнал на дворі, випив прожогом решту пива, обтер рукавом свої мігласті вуса, стиснув мені руку і вибіг на двір.

За хвилию вийшов він знов до залі з великим дзвінком у руці, подзеленькав і виголосив таким дивним голосом, що я його не пізнав:

— Nach Stanislaw, Kołomyja, Czernowitz, Suczawa nach 15 Minuten Abfahrt — bitte einsteigen! — Do Stanisławowa, Kołomyi, Czerniowiec, Suczawy za 15 minut odjazd — proszę wsiadać! — По руськи не сказав... і пішов далі деклямувати те саме. Я забрав своє манатє і вийшов.

При фіртіці стояв Качка! Він випрямився і засалютував мені, але руку держав так, аби мені її не подавати.

— Чому ти не анонсуєш потягів і по руськи? — кажу йому шепотом.

— Нема такого приказу! — відповів і знов мені засалютував на прощанє.

II.

Я притаскав ся до потягу і шукав собі місця. В однім відділі сидів якийсь грубий панисько з низько обстриженою головою і довгою вже сивіючою бородою, що сягала до половини грудий. На його товстім череві теліпав ся грубий, золотий ланцюх, на якому можна би безпечно припняти собаку. Сидячи на лавці він підпер своє важке тіло грубими руками. На грубих його пальцях блищали перстені в сьвітлячими каменями, що поблискували від сьвітла лампи. Біля нього лежало велике медвеже футро, а над головою сторчала велика подорожна валіза. Я зараз запримітив, що все було у того пана „до гарнітуру“. Почавши від його парсуни, аж до перстенів на пальцях, усе: валіза, кожух, кальоші, все було масівне, велике...

Панок видав ся мені дуже цікавим об'єктом і для того я сказавши йому: „Добрий вечір!“, сів собі напротив, але на середині лавки, а він сидів під вікном. Та видно, що й панок уважав мене теж за цікавий об'єкт, бо прижмуривши очи став і мені пыльно приглядати ся. Одначе коли моя обсервація була прилична і скромна, то мій панок вдивляв ся в мене, як судія слідчий у посудженого. Ні хвилі не спустив з мене свого зору, і кілька разів подивив ся я в той бік, мусів стрінутися з його проникаючим, сверлючим поглядом. Та я коли й відвернув ся, почував на собі той прошибаючий зір.

Я став роздразнений. Мені прийшов на гадку магнетизм очий, хоч я хотів „не дати ся“. Я став роздумувати над чим иньшим, що мені в тій хвилі попало на думку. Розумієть ся, на першому пляні станули у мене різні проблеми лікарської науки, але ті думки не держались купи, і я вкінці я спитав себе, чого то по в'їдженій кулеші з горячим молоком температура тіла підносить ся? Мої роздумування рвались, а зір мого vis-à-vis прошибав мене мов шилом. Я закурив папіроску. Мені тоді здавало ся, — я з того тепер сьмію ся, — що дим з тютюну знеутралізує ті прошибаючі погляди.

В тій хвилі мій панок устав і подав ся до своєї валізи. Здійснив її в полиці, розложив на лавці і став у ній порпати ся. Та при тім не „стїсняв ся“ до тої міри, що його широка офіцина пересунулась мені по-при самий ніс. Я відсунув ся в відрозю, але панок не робив собі нічого з того і порпав ся далі, поки не знайшов, чого треба. Один клунок поставив біля себе на лавці, а щось друге сховав у кишеню. Се була велика, груба, пінкова люлька, гарно кована сріблом. Панок замкнув валізу, але лишив її на лавці, а сам сів на лавку так важко, що всі рисори і дроти затріщали, а валіза аж підскочила. Панок став знов дивити ся на мене по давньому, а по хвилі каже:

— Вам, пане, не перешкаджає моя валіза?

— Зовсім ні, про мене най лежить...

Панок мовчав і дивив ся на мене вперто далі. Я хотїв тому зробити кінець, хотїв напасника побити моїм зором. І я подивив ся на нього так грізно, як лише міг. В тій хвилі нагадав я собі тих сьмільчаків, що тресують львів та тигрів. Панок відгадав видно мій намір, бо всьміхнув ся якось іронічно під вусом і дивив ся далі.

— А вас не дразнить моя валіза, пане?

Я хотїв сказати, що він мене дразнить своїми імпертигентськими поглядами, але я сказав лише:

— Зовсім мене не дразнить...

Панок узяв ся за свій клунок, розвинув папір, виймив ковбасу, паприковану солонину і пів бохонця хліба. З кишені своєї маринарки виймив плоску фляшку горівки, відіткав і став цідити. Та при тій роботі не спускав очий з мене. Коли пив, то завертав на мене очима, наче-б хотїв сказати: „Коби ти знав, яке то добре!“

Вицідивши так може пів фляшки, наставив її мені, не кажучи ні слова. Я подякував кивнувши головою. Панок не просив другий раз, лише заткав фляшку і сховав до кишені. Тепер узяв ся за свої „яствія“ і поклав їх на своїх широких колінах. — Ви певно позволите кусень ковбаси, — каже. — Вимовляючи ті слова він уже мав гарний шматок ковбаси в роті між своїми зубами і виговорив слово ковбаси якось так характеристично, що я в тій хвилі нагадав собі покійного нашого Стечинського в ролі Барінкая в „Бароні циганськїм“.

Я мимоволі засьміяв ся на голос і знов подякував. Але панок сим не обидив ся ні разу, торощив ковбасу на переміну з хлібом і знову сверлував мене очима. Його очи також сьміяли ся.

Свої припаси знищив за десять мінут, обтер долонями рота, розгорнув грубі вуса і гикнув голосно, як в бочки. Панок мені став подобатись як дуже цікавий об'єкт.

Тепер панок розпер ся вигідно на лавці, а одну ногу в великім, російським, заболоченім кальшій поклав на противній лавці коло мене. Я відсунув ся і став обтріпувати болото з моєї одежі.

— Ви не любите так класти ніг? — спитав мене панок. — Се бачите дуже вигідно, в Америці такий звичай усюди...

— Я не бував в Америці, не знаю тамошніх звичаїв! — кажу вже сердитим голосом. — Знаю лише, що так люблять ставити ноги подагристи!

— Ви певно лікар, коли так говорите про подагристив; а у нас в Америці то й без подагри так ставляють ноги, се дуже приємно!

— Так, я лікар, але у нас таке кладенє ніг уважаєть ся за неприличне в поряднім товаристві...

Мій панок не обидив ся.

— Ви певно лікар провінціональний, вільно практикуючий...

— Так... — кажу, аби його позбути ся.

— Мусите вміти відтяти палець, розпороти бабі живіт кайзершнітом, вирвати зуб, щіпити віспу і пустити кров, — мусите вміти все, а властиво не вмієте нічого... Ха, ха, ха!...

Я обидив ся. Був би йому охотно пустив кров без інструменту, та не хотів робити скандалю. Я оглянув ся, чи не можна де пересісти ся, але се була сепаратка вправді з двома виходами, але оба на двір... Треба було терпіти... Тимчасом мій панок виймив свою великанську люльку, набив тютюном і закурив. Він випускав клуби диму в гору і очевидно любував ся ними. Відтак підніс ся і відсунув сам прѳудув, аби не було диму. Се зробило на мене миле вражіє. Очевидно мій натяк на приличність не лишив ся без наслідків.

Панок покурив ще трохи, а відтак сплюнув крізь зуби, так як фірмани, просто на мою ногу. Я відсунув ся.

— Ви, пане, не любите, як вам хто плюне на ногу?

— О, і овшім, дуже мені приємно!

— Перепрашаю, я повинен був просити у вас дозволу на ту приємність, але саме в тім найбільша для мене приємність, коли се могу зробити несподівано... Задля тої приємности радо наражаю ся на... перепрошенє оісля...

Я не сказав ані слова. Очевидно мій товариш був неотесою. То певно якийсь підприємець чищення каналів... Він говорив знову:

— Жалуйте, пане, щосьте не були в Америці: кажу вам, що побут одного тижня в Америці навчить чоловіка більше, як рік в Австрії...

— Я там певно не поїду...

— Ну, певно, ви не директор банку, то в тім віці не маєте потреби пускати ся на таку Одисею... Так, так, добродію! — Він мене поклепав по коліні. — Кажу вам, коли-б Одисей тепер жив, а властиво коли-б за його життя існувала Америка, він би собі не відмовив тої сатисфакції, і був би місто тиняти ся по якихсь Кірках, місто випалювати око одноокому Поліфемови, — признасьте як лікар, що такий спосіб операції ока розпалюванням дрючком, то противне примітивним засадам хірургії, — поїхав би до Америки і взяв ся за який практичний бізнес.. Кажу вам, пане, що Еней, коли-б тоді була Америка, певно був би поминув Італію, був би старому Лятинови показав язик, а своїх Троянців був би повіз до Америки. Італія по моєму за горяча для промислової культури.

Слухаючи про ті аргументи мого товариша, я не міг вийти з подиву. Таж сей брус видно був „клясично“ образованим чоловіком.

— А Одисей, — говорить далі панок, — мимо своєї хитрости був дурачина. Прошу вас: перебував в гостях у королевої Кірки і не вимантив від баби способу, як можна людей перекинути в свині. Кажу вам, міг зробити на тім кольосальний маєток...

В тій хвилі панок докурив своєї люльки і витряс попіл на полу мого пальта.

— Я гадаю, пане, що тепер не треба людей перемінювати в свиний, бо деякі таки ними є від уродження...

— Ха, ха! правда ваша! Ви в тій хвилі певно мали мене на думці, і то задля того попелу, що я вам висипав на пелу. Вибачте, але тут нема жадної аналогії! Свиня, прошу вас „во первих“, люльки не курить... Та ви, докторе, еґоїст... Коли-б ви знали, яку я маю приємність в тім, коли кому висиплю попіл на полу нового оберрока, — ваш, бачу, цілком новий, — то ви-б мені ще подякували за се, що я дав вам нагоду зробити ближньому приємність.

— Дивні ваші уподобаня, мій пане, але вже мені досить того... вибачте...

Та панок іно підсьміхав ся, кивав надо мною головою, а вкінці проговорив :

— Ах ти, старий бурачку, бодай тобі пси рота лизали! Ти батяр-ембер мене не пізнав? Я тебе пізнав від першої хвилі, як ти ввійшов, та хотів тебе гаразд подразнити... а тобі ані в голіві старий пайташ...

Я не міг вийти з подиву. Се справді був мій старий шкільний товариш, волого-хлопець, хоч урвитель скінчений. Мене товариші прозивали „бурачком“ задля червоного лица, його — „муциком“.

— Муцик! — скрикнув я і вже був у його товстих обіймах. Та зараз нагадав я собі, що коли-б був почав з ним скандал, то зле на тім ввійшов би, бо муцик був сильний як медвідь.

— Тепер уже не будеш гніватись за попіл? — каже.

— Всип мені й на голову, як се у Поляків водить ся в першу середу посту, то не погніваюсь! Щож ти тут робиш? Говорили, що ти десь загинув!

— Лише не загине! Ось я живий! Довго не видались! Та я не хочу слухати твоєї історії, бо вона проста як зальцштанга! Ти скінчив гімназію, здав з добрим поступом матуру, пішов на медицину, різав трунів, відтак ішов на обід, робив ригороза, відтак оглядав людські язики в шпиталю, а тепер практикуєш, маєш діти і їдеш до хорого або від хорого... Моя історія подібна більше до прецля. Вона покручена на всі боки...

— Та знаєш, — кажу, — то дуже дивна стріча: сьогодні я здибав ся з нашим Качкою, — знаєш, що то його прозвали яблочником.

— Деж він?

— Портіером на тій стації, де я всїдав...

— Дурень. Волів собі скрутити вязи на гімнастиці...

— Ну, розкажи мені про свій прецель! — кажу.

— Ага! бачиш, так. Тямиш, коли мене вигнали з V класи? Ого-ж я не мав що робити. Батько мене поблагословив цибухом і вигнав. Я пішов на Угри. До аптики мене не хотіли взяти, то я пішов до столяра. Та я став залицяти ся до його доньки, і мене прогнали. Відтак я був тиждень у шлюсара. Та коли я йому перепалив залізо, прийшло між нами до непорозуміння, і я його набив і втік. Відтак помандрував я до Терсту і став у однім шинку, де сходили ся моряки, за кельнера... Тут познайомив ся з людьми, що перещачковували контрабанду з Африки, і пристав до них. Тож

то було житє! Та раз як став за нами гонити якийсь англійський корабель, як стали свинтухи альбїонські на нас стріляти, то я набрав респекту до того промислу і покинув моїх добрих товаришів. Як ми приїхали до Неаполю, я пішов до якогось монастиря і хотїв решту житя пережити в супокою і в забутю... Поцтиві отчики! Моя латина вратувала мене і дала менї пристановище. Вони післали мене до Риму до місіонарського заведеня. Менї се подобало ся. Я вчив ся всіляких язиків європейських і якогось нарїчя американських Індіян. Відтак відбув я подорож з панотчиками до сьвятої Землі. Тепер виправили мене добряги Єзуїти до Америки „на мою парафію“ між червоношкірих...

— То ти висьвятив ся?

— Ще ні, я мав висьвятити ся аж в Америці по перебутїй пробї...

— Ну?

— Ну, заїхав я до Ньюйорку, і може були би мене давно дикарі спекли, коли-б не синьоока бльондиночка, дочка огородника тамошнього, Німця... Я закохав ся, подякував Єзуїтам за хлїб-сіль і оженив ся.

— Розумієть ся, не без посагу.

— Ну, так, але на американські обставини посаг був невеликий — 10.000 долярів...

— І що?

— Я розпочав мій бізнес, доробив ся маєтку і вернув до Європи, де веду його дальше...

В тїй хвилї поїзд станув, я почув мою стацію і мусїв поспїшно висїдати. Мій товариш вицілував мене і подаючи мою торбу доповїв менї, що має більше як 200.000 зл.

— Так, так, товаришу, йде менї добре!

— Та ти менї не сказав ще, який твій бізнес! — кажу я, примикаючи двері купе.

Мій товариш відчинив поспїшно вікно і гукнув, аби я лїпше почув:

— Я торгую свиньми в цілій майже Європі! Так є, свиньми! Правда, що Одисей був дурень! Таку Кїрке взяв би до спілки на 80% пайового!

Бережани 4 лютого 1903.

Андрїї Чайковський.

ІЗ ЛЕГЕНД ЮЛІЯ ЗАЙЕРА.

INULTUS.*)

Се діялось менше-більше двадцять літ після битви на Білій горі...

Вечір був красний. Сонце западало за Петршіном. Градчани блискотіли в рожевому сьвітлі. Велтава подабала на ріку з темного, текучого янтару. Карловий міст чорнів від людей, коний і повізок. Се була величава картина. Що тут не увихалось на огнистих конях, в богатих шатах шляхти, сих гордых, величніх, чужих зайдів, що займають місця і права з'убожілих тубольців, що їх тут не увихалось сих иньших, сих зрадників проклятих, виродків з чеської крови, що її виперли ся і продали за Юдин гріш! Се була величава картина. В позолочених, важких кароцах блистіли пралати, яких придверні самого Спасителя були-б не пустили в дім, коли-б убогий і босий був застукав до них; пишались красні жінки в шовках і золоті, в яких порожніх душах не було й дрібки справжнього жіночого чутя. Межи кіньми і повівками товпили ся міщани, товсті, все вдоволені, коли у них повний мішочок і добре стравлений обідець. Сі супокійні горожани виповнювали порожнечу між повівками й кіньми, і доповнювали як слід сю сьвітлу картину, на якій була лише одна пляма. Се була юрба обідраних жебраків, що стояли оддалік староміської мостової вежі. Вони одні полишились вірними чеській землі, вони одні, на сей час живий її

---

*) З книжки п. з. „Julius Zeyer. Tři legendy o kruzifixu“. V Praze, 1895.

символ, полишилися їй вірними враз із нуждою, сльозами й журою, що не хочуть вийти в її меж.

Очи красних пань, гордих шляхтичів, товстих мішан не спочили ані на хвилю на сій юрбі худих, збідованих постатей, а як часом їх очи заблудили в сей бік, відвертались мерщій від неприємної картини. Часом лише деяка з пішки йдучих, в жалобу одягнених жінок подала їм милостиню. Жебраки сі сиділи на пішході, притулюючись до себе: старці, сліпці, каліки, всі в лахмітю, наче одна родина; спільною їх матірю була невимовна нужда.

Оддалік сеї громади задержав ся молодий чоловік. В нього одіж мало що була лїпша від иньших, хоч о много чистїйша, а лице в нього було блїде і марне, як у иньших. Про се одначе був на диво гарний. Риси його обличя були ідеально красні, довге волосє і мягкий його вус мали краску темного золота, темнаві його, марючі очи сьвітили чаром загадочного смутку і були глибокі і вохкі від сліз. По устах снувала ся болїзна усьмішка. Глядїв часочок на жебраків, шукав чогось в порожньому своїому мішочку, знайшов там вкінці малий грїш і поклав його в долоню старого сліпця.

Склонивши на груди голову спер ся відтак на поручє моста і вдивляв ся в градчанські будівлі, що тонули в синьому сумерку. Рожева заграва на них уже була погасла. Глядїв довго, довго на пражський город і його лице злегка спаленїло, а уста щось шептали. Вкінці сїв собі біля жебраків і закрив обличє долонями.

Сонце вже давно було зникло; стояв глибокий сумерк, повїзки перестали гуркотїти, тупїт конїй замовк. Міст опустошїв проквїльно вовсїм, і жебраки почали відходити, скоро не було вже вигляду на милостиню. Але молодий сей чоловік сидїв іще довго, безворушно. Коли врештї встав і озирнув ся навкруги, стояла ніч, а на небі горїли звїзди. Рїка шумїла грїзно в низу. Спер ся знов на поручє і глядїв на глухо розгойдані хвилї.

— Чому не кину ся в глибонь, де знайшов би я супокїй і тишу, де гасне ненависть, де кінчить ся насильство, несправедливисть і ганьба? — питав сам себе шепотом.

Долї, на рїці, мерехтіли на хвилях відбиті звїзди. Зняв від них зір у гору до їх чистїйших і яснїйших сьвітючих взірцїв. Їх великий мир занав йому в душу, наче відкритє. Ся нїма їх мова видавалася йому обїцянкою неосяжного, безмежного щастя.

— Бути щасливим, — шептав до себе, — що се за почуванє? Кого би поспитати, щоб мені се з'ясував? — Думав іще хвильку, опісля механічно почав відходити. На мить одначе заступив знечевя дорогу двом нишком ідучим постатям. Се був мужчина й жінка. Мужчина старий і згорблений; жінка струнка і молода. Мужчина підійняв у гору ліхтарню, яку держав у руках, а її світло просто падало на марюче, бліде й красне обличчє задуманого молодця.

Жінка в перестрашу скрикнула, промовила тихо й скоро декілька слів по італійськи, сягнула до мошонки і подавала молодцеві щедрю милостиню.

— Не жебраю, — відказав сей випрямивши ся, і поглянув на неї в докором. Її бліде лице було несказано гарне і мармурово супокійне. Її вір блукав по його вбогій ноші і опинив ся знов на шляхотних рисах його обличчя.

— Простіть, пане, — сказала нарешті, а її голос солодкий, звучний і глибокий хвилював ся співно серед ночі. — Простіть, пане, я не хочу вас обидити! Знаєте прецінь, що на сьому місці звичайно сїдають жебраки, а тепер темно, і я не могла вас через се як слід пізнати. Чим могу вас перепросити? — І подала йому руку, як мужчина мужчині. Рука її була холодна мов камінь, тверда й важка.

— Я не гніваю ся, — сказав молодець і здригнув ся, бо йому здавало ся, що доторкнув ся руки мерця. — Був же се привид? — питав себе і поглянув на неї уважійше. Була гарна, так гарна, що ще ніколи такої не бачив, але в сій її красі було щось кам'яне, подібно як в її дотіку. Тепер запримітив, що його руку держала доси.

— Пане, — промовила, — докажіть мені, що ми з собою в згоді. Будьте чемні і відведіть нас. Прошу вас на вечерю.

Лице молодця спаленіло і він висунув свою руку з її. Проміне від ліхтарні падало доси на його обличчє, і красна жінка запримітила у нього засоромленє. Всьміхнулась гордо і супокійно.

— Я донна Флявія Сантіні з Медіоляну, — вимовила з простотою. — Мій дім без плями. Не чули ви, пане, ніколи мойого назвиска? Багато з передових мешканців сього міста зачесть собі покладали-б мої запросини, а ви ними так помітуєте.

Дала знак рукою і сказала до старого:

— Ходіть і сьвітіть.

— Простіть, пані, — оправдував ся молодець збентежений і застиджений. — Я обидив вас? Мене болить се, бо в вас стільки доброти.

Йшов біля неї. Лице її не змінило ся, було далі мармурово супокійне, невимовно красне, горде, холодне. Але з її уст упало декілька слів.

— Чи чули ви коли про моє назвиско? — знов спитала в дорозі.

— Ні, пані, — відповів несміло. — Ви певно одні з тих зайдів, що загарбали нашу нещасну землю?

— Я тут чужа, — відказала, — але мій рід не загарбав нічого, ані на сій землі, ані де инде. Припадок завів мене сюди. Мій рід міщанський. Моя рука одначе сягає по корону. По одну в тих корон, які дає штука.

— Ах! — зітхнув молодий мужчина. — Бути артистом! Творити! творити! — Зняв очі до неба; опісля звисив голову.

— А ви що за одні? — поспитала красна жінка.

— Я поет, — прошептав так тихо, що його слова розвіялись десь у подихах вечірнього вітру. І стало йому сумно і тужно. Думав про всі ті пісні, які родились йому в серці і мовчали смутно, наче в клітці, бо не було в них сили добутись з його здавлених грудий, на яких тяжіла скеля проклятя і безталання, як і на цілій його рідній землі. Стогнали там сі пісні ненависти, сі тиртейські вибухи, заводили там сі жалощі над нуждою країни, над загубою власної рідні, але не здужали олицетворитись, бо в агонії сеї землі занімів її геній, і кождий її член під сю пору був одеревілий, приголошнений, скаменілий, як вона ціла.

Донна Флявія зачула його шепіт, хоч тихий, і промовила: — Ви поет! Тим ліпше, бо зрозумієте мене борше. Річ се важна, про яку хочу поговорити з вами.

Поет почував себе тепер вповні свободним. Коли йшов так біля сеї гарної жінки, здавалось йому, що йде з приятелем. Гадка про вуличню пригоду, яка при несподіваних запросинах донни Флявії мимоволі прошибала і бентежила чисте його думанє, розвіялась без сліду. Йшли нічого до себе не говорячи в гору прикрою, пустою й темною вулицею, над якої кришами зазначувались невизначні обриси градчанських монастирів, палаців і костелів. Задержались перед невеликим домом з високою, позаламуваною покрівлею. Старий, що ніс ліхтарню, добув ключа відчинив двері,

і увійшли. Деревляні сходи з багато різьбленим поручем вели в гору на одинокий поверх. На горі відчинились темні, гарно оковані двері, і вийшла бабуся з незвичайно суворими рисами лица, в чорній сукні, в довгих чотках, що висіли від пояса аж до землі. Очи її жовтаві, круглі, мов у нічного птаха, здавало ся, прошибали безмежну далечінь і виділи те, чого ніхто не видить. В руках держала великий, мосяжний сьвітлич з трьома восковими сьвічками. Поздоровкала мовчазно донну Флявію.

— Плячидо, — сказала, — веду собі гостя! Дай нам їсти і пити!

Увійшли до просторої кімнати, що була обвішана фляндрийськими макатами. На середині стояв великий, важкий, різьблений, дубовий стіл; зрештою, крім кількох великих крісел, не було інших меблів у покою, тільки величезний креденс, повний стародавніх срібних і бронзових знадоб і мисок, займав стіну межи двома вікнами. Поетови, що замешкував бідну комірку десть в пустій дільниці, оддалік новоміських башт, видавалась отся заля по королівськи величавою. Не давав одначе сього по собі пізнати і опустил зір на ковер, що покривав велику часть цегляного помоста. Донна Флявія вийшла з покою і просила його, аби собі сів. Плячида мовчазно застелювала стіл, порушаючи ся мов у сні, а старий, що товаришив донні Флявії, очевидно слуга дому, присунув крісла і засьвітив іще три воскові сьвічки в другому мосяжному сьвітличі.

Донна Флявія вернула незабаром. Здійняла була плащ і мала тепер на собі темно-жовту, шовкову сукню, прикрашену сріблом лише коло рук і шиї. Її каштановате, м'яке і буйне волосе укладалось просто і гарно над пишним чолом; її ясні і великі очи були на диво гарні, але погляд у неї був холодний.

— Сідаймо за стіл, — озвалась і сіла.

Поет сидів супроти неї, а старий, що вийшов був з покою, сів також коло стола.

— Гвідон — сказала донна Флявія — знає мене від дитинства, подібно як Плячида; служить моїм родичам і єсть моїм приятелем.

Старець усміхнув ся супокійно.

— Він німий, — промовила тихо Флявія.

Настала хвиля мовчанки.

— Отже ви, пане, не чули ніколи мого назвиска? — підійняла дальшу розмову донна Флявія. — Адже-ж я живу в Праві вже цілий ряд літ, і говорять, що я славна. А ви, пане, не чули назвиска Проперції де Россі? Ні?! Ну, се може бути потіхою для мого самолюбства. Проперція де Россі з Бононії була найславніша італійська різьбарка. Твори її повні сили і божеської краси. Я їх бачила в Італії ще дитиною, і тоді вже ввели вони мене в захват, а опісля дали мені напрям і запал на ціле житє. Я стала, як Проперція, різьбаркою.

Задумалась і прошептала :

— Чи дорівняю їй коли?

Опісля звернула ся до молодого поета :

— А ви як називаєтесь?

Зморщив чоло, в його очах розіллєв ся глибокий смуток. Не відповідав зараз.

— Називайте мене, пані, Inultus, — відізвав ся врешті.

— Inultus! Дивне імя! — сказала Флявія. — Inultus значить Непомщений? чи Непокараний? Думаю, що ніхто крім вас, пане, так не називаєть ся.

— Адже-ж, — відказав Inultus, — так міг би кождий називати себе в сій безталанній країні, бо тут ні одної душі немає, яка-б не прагнула пімсти.

— Ах, з вас, пане, мальконтент! — говрила донна Флявія. — Тим лучше!

Inultus мовчав понуро. В тім увійшла Плячида несучи на срібній мисці вечерю. Донна Флявія запрошувала Інульта ласкаво до їди. Не торкав ся страви через цілий день, а тепер мусів перемогти себе, аби не видати себе голодним. Забув на хвилию про все, що його гнітило і пив і їв без жури, ласо, але помірковаво. Донна Флявія з'їла лише трохи овочів.

— Засьвіти лялпу в робітні! — озвалась по вечері до Плячиди, а за хвилию встала, відгорнула завісу, за якою знаходили ся дверці, і сказала: — Покажу вам, пане, свою робітню і розкажу, що спонукало мене запросити вас до себе. Ходіть!

Сьвітло трьох великих лямп проникало глибоку темноту кімнати, до якої увійшов Inultus з донною Флявією. Релеф з білого мармуру, з'ображаючий жінку Путифара, як Йосифори зривала плащ з рамен, яснів своєю біливною і чарівною красою прямо на-

проти Інульта. В тому творі було стільки сили, пристрасти і разом стільки солодкості, що Inultus остовнів.

— Се праця ваших рук, мадонно? — спитав з захватом. — О, які ви, пані, великі, сильні і величаві!

— Ні, — відказала, — се твір Проперції де Россі! Я зробила з нього лише копію! Я не така велика, міцна і величава, як вона, але хочете знати, пане, в мене намір більший, сильніший і величавіший, а ви можете мені допомогти до його здійснення.

— Я? Я? — дивувався Inultus. — Яким робом?

— Скажу вам, — рекла. — Проперція де Россі кохала нещасливо і либонь померла з погорженої любови. В сій отже постаті жінки Путифара вона олицетворила цілу свою пристрасть, цілу свою розпуку. Любов для смертного прикувала її до землі. Я-ж не знаю, що значить любов до мужчини і не хочу про се ніколи знати. Та за се я сьміло здіймила свій вір до самих звізд, де приманює уява безсмертної слави. Слава і штука, се одинока моя любов і одинокий мій Бог.

Підійшла до великої білої опони, відгорнула її і Inultus побачив високий деревляний хрест, на якому висів Христос натуральної величини, уліплений в глини; був майже на викінченню, тільки лице його було доси зазначене лише загальними обрисами.

— Бачите, пане, ось моє бажане і моя найвисша розпука! — говорила Флявія. — Сотворити вмираючого Христа в такій агонії, аби кожде серце мусіло затрептіти, се не повелось доси ані до лотом, ані пензлем жадній жіночій руці, а — на скільки пригадую собі — не доконав доси сього ані один мужчина. Зобразити в мармурі сю велику голгофську трагедію, з цілою правдою життя, з цілою дрожкою конання, з сявом ідеальної краси — отсе сьміла мрія мого життя! Із здійсненем сеї мрії борю ся вже два роки. Двацять разів я зміняла лице свого Христа і двацять разів гірко розчаровувалась. Не вірю в Христа і через се він не може з'явитись моїй душі, не може відбитись у моєму серці; втратила я сю користь віруючих і через се з трудом мушу його шукати в своїй уяві, творити і стежити.

Inultus здригнувся.

— Не вірите в Христа? — сказав і слюзи ринули йому в очий. Йому здавало ся, що через се кощунство у Спасителя прибавилась одна рана більше, а при тім спочував глибоко із сею

гарною, камяною, зимною жінкою, з сею темною, невіруючою, отже неживущою душею. Її очи засьвітили ся, коли побачила його так зворушеного.

— О, як же-ж ви тепер подібні до Христа, такого, якого в'образила нам легенда, а зберегла штука! — говорила майже з захватом. — Знайте отже, гляджу давно і даремно за взірцем між живучими, взірцем для сего, що моїй душі не може з'явитись. Коли на мості я побачила вас, то скрикнула з подиву, бо в вашому обличчю я знайшла первовзір мого Христа! А тепер бачу знов, як щасливо я вибрала! Інуйте, після вас я його сотворю! Будете взірцем для мого вмираючого, жидівського короля!

— Ніколи! — сказав з покорою Inultus. — Я не гідний сього! О, як можете чогось подібного жадати, мадонно!

Всьміхнула ся і сказала: — З вас дитина, приятелю! — За хвилику взяла його за руку, повела до великого, відчиненого вікна, просила його сісти на кріслі, а сама сіла на коврі, розісланім на широкій підмуровці вікна і звисаючим з неї на обидва боки, до покою і на зверх дому. Ніч стояла холодна і вірчаста. Розкривав ся чудовий вид на місто, а за ним на далеку країну, де темні обриси узгір'я знімались у гору, а між ними полискувала Велтава. Шум ріки заповняв робітню сумовитим своїм ритмом. Подавало се на великий, трагічний плач Праги, що лежала у підніжжя хмарного города, наче спутана королівна в неволі. Коли Inultus зирнув крізь вікно на місто, почув у собі знов цілий, німий, великий біль сеї нещасної землі, якої імя було вичеркнене з книги живучих, якої звізда поринула в мороці смерті і забуття. Важке зітханє вихопилось йому з грудий і він заслонив обличчє руками.

— Приятелю, — озвалась Флявія, — я знаю, що в вашому серці дієть ся. Хоч стороння, розумію вас. Знайте, пане, що можете сій країні, над якою плачете в німому жалю, сьому народови, з якого походите, зробити велику прислугу, коли згодитесь на моє жаданє.

Inultus зворушений розкрив очи допитливо.

— Справді, — продовжала Флявія, — так воно, як вам кажу; з'ясую вам се, пане, зараз. Один із сих найсильніших, в якого руках спочивати може судьба сеї країни, назвім його хоч би дон Бальтазаром, бо він Іспанець, навідує мій дім. Моя родина з давен-давна мала супроти його роду з'обовязаня, і задля нього мій батько зайшов у Чехію. Дон Бальтазар навідує отже мій дім.

Се для нього велика честь, хоч мала радість, бо його темні, дьявольські очи родять в мені якийсь неозначений страх. Я говорила раз в присутности дон Бальтазара, як уявляю собі вмираючого Христа, хоч не признала ся йому, як вам, пане, що в його божество не вірю. Дон Бальтазар закликав мене на другий день до своєї палати, в якій мармурових залах ясніє королівський достаток. Завів мене до своєї золотом сяючої ораторії, де доси стоїть порожній вітвар, і сказав: „Моя душа втомлена пристрастями, приспана вічним шептанем молитов, зацоколіла в бою, який безупинно ведеть ся на сій бунтівничій, кощунській, проклятій землі. Не зумію вже навіть молитись. Покладіть мені, пані, на порожньому вітварі сеї капиці такого Христа, про якого ви вчера говорили, такого, щоби своєю агонією зворушив мене, щоби німим окриком збудив мою дрімучу душу, — а засиплю вас золотом і вознесу ваше імя до звїзд!“ — Так, Інульте, приятелю, правив мені дон Бальтазар, — і я від сеї пори живу в горячці.. Інульте, сотворю Христа після вашого обличя, сотворю його з цілим безмежним болям, який гніздить ся в вашій груді. Німий крик вашого, пане, смертельно смутного лица збудить либонь людське почуванє в темній, дьявольски-пишній душі сього Іспанця, зворушить його мабуть до слїз! Се буде, немов би сей ваш нещасний край вашими устами питав Бога: „Боже мій, Боже мій, на що мене покинув еси?“ Зважте, що за добро із сього могло би бути для Чехії! Чуєте, Інульте, глибокий плач сеї ріки? Бачите, як Прага в рознуці здвигає рамена до звїзд?

Замовкла, її очи горіли і з безмежним блганєм впились в його обличє. Inultus дряжав на цілому тілі; опісля вхопив обі її руки.

— Все зроблю, чого лише жадаєте від мене! — промовив в екстазі. — О, привяжіть мене до хреста! Вложіть цілу біль сеї землі, таку, як ви побачили на моїому обличю, в риси свого вмираючого Христа, а може зворушить ся врешті те кам'яне серце на сей вид! І в вашій душі озоветь ся мабуть в часі роботи тихий голос, який вам прошенче, що Христос дійсно жив і був Богом!

Флявія подала йому руку.

— Може станеть ся так! — сказала відвертаючи очи, аби з них не вичитав безвіря.

— Тепер відходьте, приятелю, — додала опісля, — а прийдіть завтра рано! Мій мішок для вас отворений, а моє серце переповнене вдякою.

Махнув рукою, наче хотів її просити, аби мовчала.

— Добраніч! — сказала і закликала старого Гвідона, який випустив Інульта в дому і запер за ним двері.

Флявія стояла ще хвильку в задумі при відчиненому вікні. В тім увійшла Плячида.

— Гляди, — промовила старушка і показала їй черепки з чаші.

— Ну, і що? — спитала Флявія.

— Ся венецька чаша, з якої пив твій гість, трісла, заки її я доторкнулась. Сей мужчина приніс нещастє до твого дому.

Флявія усміхнулась.

— Знаєш, — сказала, — що я не віруюча!

— Коли увійшов до кімнати, а я вам засвітила, — говорила притишеним голосом Плячида, — мені привиділось, немов я сама стою на сходах у низу і немов ви підносите привалені двері від підземелля, і я бачила, як його окровавленого вкидано до підземелля.

— Йди спати, Плячидо! — мовила супокійно Флявія. — Ти спала тоді, коли нам сьвітила, а твої сні все важкі і страшні.

— І часто пророчі, — додала Плячида. Потім обі розійшли ся без дальшої розмови.

Inultus під сю пору вештав ся по сонній Празі, в справжній горячці; марючи дивив ся на звізди, на темну ріку, здіймав руки до Бога і кликав у захваті до Нього, аби здійснив його і Флявії мрії. Рано, блідий і смертельно втомлений, застукав до зачиплених дверей італійської різьбарки.

Німиий слуга відчинив їх йому і приязно всьміхаючись завів його до робітні. Донни Флявії там іще не було. Плячида лише увійшла незабаром.

— Панї велить, — сказала до Гвідона, — щоб ти зробив те, що тобі говорила вчєра!

Відійшла, а Гвідон звернув ся до Інульта. Швидко почав з нього здіймати одіж, і Inultus побачив себе в коротці нагим до пояса; Гвідон здійняв з нього також обуве, опісля повів його до руштованя, якого молодий чоловік учєра не закримітив, а яке творило великий, порожній, деревляний хрест на підвисшеню. Гвідон поставив Інульта, наче дитину на високому підніжю під хрестом,

узяв мотузи, привязав йому сильно руки до довгих рамен хреста, опісля ноги до пня, і підніжжя відсунув. Inultus висів таким чином на дереві, мов сам Христос. Незабаром увійшла донна Флявія. В темній, свobodній, простій шаті, стягненій в половині тіла лише поясом, була ще красша як учора, але холодніша, а вираз її обличчя був суворий і поважний. Погляділа на Інульта як на предмет, а не на чоловіка, і мовчки взялась до роботи. За годину Inultus зомлів і не знав, що діється з ним. Коли очунав, донни Флявії вже не було в робітні. Гвідон і Плячида розв'язували мотузи, помогли йому вбратись і принесли вина та страви. Не міг їсти багато, за се пив жадно і лежав потім довго на коврі ровісланому на землі, сперши голову на подушці, яку подав йому Гвідон. Коли міг уже вдержатись на ногах, поміг йому німий зійти зі сходів і завів його аж до моста.

Так бувало щоденно. Інультус переживав муки. Майже нагий, привязаний міцними мотузами, які продирали опухлі його члени аж до крові, висів так день-у-день по кілька годин на хресті голодний, спрагнений, бо не міг уже ані їсти, ані пити, висів у справжній горячці екстази, що була наслідком невсипущого роздумування над Христовою мукою, яку сам переживав тепер тілом і душею. Якийсь одур захоплював його проквільно. Розгорячкова уява піддала йому гадку, що Бог післав його нещасній чеській країні, аби її спас мукою на хресті. Здавало ся йому, що дух самого Спасителя людськості сходить у його тіло, коли висіло привязане на хресті, що подих самого Бога вступав у його тіло і розяснював, аби через нього світло могло колись зійти в отсю темну душу, про яку йому говорила Флявія, в душу Іспанця, в котрого руках спочивала мабуть судьба чеської землі. Вмирав майже зі щастя на згадку, що через його смерть його рідна земля буде спасена, через його смерть, бо почував добре, що се велике щастє мусить оплатити житєм.

Inultus був щасливий, але донна Флявія що день ставала більше понурою. Поки працювала, здавало ся їй, що твір її вдасть ся, але коли Inultus відходив, оставалась сама, почувала цілу вагу гіркого розчарованя.

— Все не те, за чим шукаю! — кликала пристрасно. — Се тіло втомлене, одеревіле, збідоване, будить перестрах і милосерде, з нього я вдоволена, але лице! Воно гарне і смутне, як у Інульта. Смутне, чисте, вітхене, — се правда. Але се не ви-

старчає мені! Не бачу агонії в тому втомленю і зомліню! Деж тут містичний вираз розлуки душі в тілом? І в нагальній розпуці вхопила була одного дня штилет і розборознила ним гарне, смутне, вітхнене і чисте лице свого Христа. Опісля сіла під хрестом і плакала. Не вмiла плакати, сльози спричиняли їй лише біль, а не подавали жадної пільги, і їй усе здавалось, що допустила ся злочину. Плячида увійшла до робітні, погляділа на змарновану працю, опісля на заплакану Флявію і здивована приступила до неї.

— Плачеш над ним? — озвалась. — Бідна!

— Над ким? — спитала Флявія і нагло поблїдла.

— Над Інультом! — промовила сьміло бабуса.

Флявія одеревіла. Її серце товклося так сильно, що чула, як стукало в грудях. Але скоро попала в одур і кинулась на Плячиду зі штилетом у руках.

— Брешеш! — крикнула.

— Тим лучше! — відповіла Плячида, боронячись холоднокровно.

Флявія втихомирилась.

— Відходь! — сказала. — Ненавиджу його!

Плячида відійшла. Флявія схаменулась і взяла ся направити споганене лице свого Христа.

Коли на другий день прийшов Inultus, працювала знов терпливо і витревало, наче нічого не стало ся.

Ненавиділа його одначе дійсно за сю хвиливу слабість, яку майже несвідомо почувала до нього, а яку Плячида відгадала, проникаючи її своїми великими, жовтими, совиними очима. Ненавиділа Інульта і тим сильнійше кохала своє діло, яке їй щораз ліпше почало тепер удавати ся. Не було зрештою чого дивуватись, бо коли Флявія шукала тіни смерти на людському тілі, знаходила її що день виразнійше на лиці бідного Інульта, який почував тепер, що дійсно вмирає, і сею гадкою впоював себе, як иньші впоюють себе любовю або вином. У сьому пеклі, в якому жив, він, нащадок колись славного, нині знищеного роду, він, поет, який не вмів знайти слів для сього, що в ньому кипіло, він Чех, який бачив зражену вітчину стоптаною, заволоченою в кроваве й остогидне болото, в сьому пеклі не мало житє для нього чару ані усьмішки, а смерть, яка мала бути спасенєм не лише для нього, але мабуть й для цілої його землі, для його цілого народу, смерть видавалась йому чимсь найкрасшим, найсовершенійшим, що

може стрівити чоловіка на сьому падолі сліз і болізни. Про те його надія близького спасеня, яке вже певно і виразно бачив перед собою, сяла наче зоряна корона в його скрані, і Флявія могла бути вдоволеною, бо признаки сього близького скону не були звичайні і мали питому вибранцям ореолу.

Одного дня прийшов ущасливлений; якийсь таємний голос говорив йому: „Нині осягнеш, чого прагне твоя душа!“ Донна Флявія увійшла, коли вже був привязаний до хреста. Був майже нагий, а в цілого його тіла виходило виразно якесь сьвітло. Подивилась не без зачудування на його лице і побачивши там невимовне щастє, яке на хвилю вигладило і затерло всякі сліди довгих мук, замурилася. Се не був вираз її Христа в агонії, се щастє шкодило її творови.

— Не всьміхайтесь, пане, так солодко! — сказала з нехіттю. — Сей огонь щастя у ваших очах не лицює зовсім зі штивністю набренілих членів, покалічених до крови. Чудно мені, — додала лагіднійше, — що можете ще заволокти ся сюди. Чому не жадаєте, аби я по вас посилала лєктику або повізку? Не пам'ятаю сама про се!

Inultus підвів очи до неба, всьміхнув ся ще блаженнійше. Не треба було йому вже повізки, не буде з трудом волокти ніг по твердій землі. Усьміхнув ся ще блаженнійше, але нічого не сказав.

Донну Флявію пройняла якась злоба.

— Робить се мені на перекір! — подумала собі в душі. Закликала Гвідона.

— Стягни пута тіснійше! — сказала остро. — Не бачиш, що мотузи розпустились?

Гвідон послухав.

— Тіснійше, тіснійше! — кричала Флявія наче в горячці, коли запримітила вираз фізичного болю на обличчю Інульта, якому кров почала текти з рук і ніг. На вид сеї крови її очи сьвітили ся жорстокістю тигра. Дала знак Гвідонові, аби відійшов, а сама вилізла на руштованє і поклала Інультови на голову великий вінок, сплетений із терня. Віддихала тяжко, а коли поглянув на неї з несьвідомим докором, почувала полумя в серці. Якась імла на хвилю заслонила її очи, але потрясла головою, перемогла себе надлюдською силою і вбила брутально тернову корону в його скрань. Затремтів в болю цілим тілом, слабкий крик вирвав ся йому з уст, і струя крови потекла йому обличчєм на голі, запалі груди. Був блідий

смертельно. — Так мені подобаєш ся! — промовила донна Флявія в якомусь нелюдському упоєню ненавистю й любовю, гнівом і хоробливою розкішю і збігла з руштованя.

Inultus зомлів, його голова склонилась, а очи танули в мрачній містерії, в імлі між житєм і смертю. Се була нарешті агонія.

Флявія попала в одур, її серце товклося, але руки не тремтіли. Взятась до роботи, і здавало ся їй, що під пальцями родить ся чудо штуки. В робітні стояла тиша, мов у гробі, лише її прискорений віддих і слабі зітхання озивали ся в сій глибокій німоті. Але Inultus прийшов врешті до себе, розкрив широко очи, жив знов.

— Боже! — промовив, — що дієть ся зо мною?

Донна Флявія заклала голосно.

— Ще пів години! — закликала, — була-б і я у ціли! На віщо ти пробудив ся?

— Мадонно! — озвав ся Inultus, — мабуть умираю!

Здрігнулась ціла, пірвала за штилет. Перша її гадка була людська: хотіла швидко перерізати пута і звільнити його. Вискочила на руштованє, але він, котрому близькість смерти мутила вже гадку, не зрозумів її наміру і думав, що хоче його вбити.

— А так, маєте слухність, пані! — сказав глухо. — Що значить моє жите, а коли вгородите ніж у моє серце, побачите сей справжній, вами так довго пошукуваний вираз агонії, і моє пожертвуванє буде цілковите...

Глядів на неї розміряний. Почула ляву в жилах, в її ушах щось гуділо наче давони, а живчики били мов молотом. Кровожерне божевілле, рівнаюче ся дикій роскоші, заволділо нею; мірила в повітря штилетом в напрямі серця.

— За тебе, мій народе, — говорив Inultus чим раз слабше, — за тебе даю кров! Боже, прийми її во відкупленє!

— Чого глузуєш надо мною? — озвалась глухо Флявія і в сій хвилі її очи впили ся страшно в асиніле лице, обведене сьвятим сявном.

Подалась в зад, опісля зняла в гору штилет і вбила його йому в груди. Стрепенув ся так, що аж ціле руштованє захоїталось, і поглядів на неї в зачудуванєм. Збудив ся нагло зі свого маячення. Щось блиснуло йому в голові, щось здавило його серце. Се був жаль над утратою житя, якого не вазнав, а яке улїтало тепер, над утратою молодости, якої солодкої краси не розумів, а яка тепер гасла притьмом; се був жаль над утратою сього слова,

яке йому тепер у серці безслідно гинуло, на віки німіло. Велика сльоза текла йому по обличчю. Опісля одначе зирнув на Флявію і всміхнув ся.

— Боже, відпусти їй! — прошептав і тінь пролетіла йому по лиці. Поник головою і сконав у тихому зітханю. Кров з його бока капала важкими краплями на землю, і глухе, проймаюче дзюрчанє, відмірене мов тиканє годинника, пробудило бліду Флявію з камяного жаху остовпіня. Зійшла помалу з руштованя, мов крізь сон перейшлась по робітні, мов сомнамбуля приступила до свого діла і в справжній горячці вітхення забралась до роботи. Години шнали, а Флявія не переставала. Сонце саме западало і кроваве промінє синало в робітню, коли Флявія скінчила свій хрест. Відступила на крок, блиск невимовного щастя бив з її очий, звела руки над голову і закликала:

— Я певна, що безсмертне діло вийшло з під моїх рук! Я піднялась на високости, про які мріяла!

Обернула ся до свого кривавого взору і нагло зник цілий запал, погасло ціле щастє в її грудях. Флявія мала сю страшну сьвідомість, що допустилась злочину. Впала важко на долівку і довго тут лежала. Вже було темно в робітні, коли встала. Подивилась знов на Інульта. Їй здавалось, що в сумерку він розкриває свої рамена їй на зустріч. Волосє з'їжилось. Їй здавалось, що прагне поцілунка сих блідих уст.

— Наречена трупа! — шептала до себе, повзучи на колінках до замученого Інульта. Доторкнула ся його ніг. Мармуровий їх холод вернув їй розвагу.

Встала, засьвітила лампу і відчинила двері.

— Плячида! Івідоне! — закликала.

Обє скоро прибїгли неспокійні, бо дивували ся, що так довго працювала, а її голос був тепер притишений і зовсім змінений. Дивились на неї з перестрахом; була страшна, коли стояла там в куті, сперта о стїну, з клеймом застилої крови на блідому чолі, яким доторкнулась була його покривавлених ніг. Озирались по кімнаті і запримітили мертвого Інульта з кривавою раною. Безворушно, без слів стояли тихо, як сама одеревіла Флявія. Вона промовила врешті. Вказала пальцем на Інульта.

— Винесіть його! — сказала глухо.

— Ти вбила його? — спитала Плячида.

Флявія кивнула головою.

— Бог мені се відпустить! — мовила за хвилику.

— Згадуєш Бога? — спитала з зачудуванем Плячида. —
Зачинаєш в нього вірити?

— Я не могла докінчити свого діла без сього вбійства! —
промовила обминаючи Флявія. За хвилику додала:

— А він сконав з усьмішкою на лиці.

Закрила собі лице.

— Щож тепер? — питала Плячида.

— Не знаю, — відказала несміло Флявія.

— Я знала, що його колись вкину до сього підземелля, скорше
чи пізнійше! — мовила до себе Плячида з сумною усьмішкою. —
Винесім його, поки час! — сказала до тихо плачучого Івідона, —
поки ще ніхто нічого не знає! Ви, мадонно, сьвітїть!

Винесли мертвого Інульта і сей кровю помазаний його хрест,
зволокли з трудом важке бервено ві сходів, а Флявія відложивши
на бік лампу, підняла важкі двері від підземелля. Се був останок
старинної якоїсь будівлі, якась витесана в скалі безодня,
в глиб якої вели стрімкі, зігзаковаті, ховзькі сходи. По них схо-
дити було вельми небезпечно. Плячида і Івідон підняли отже трупа
над отвором, висунули над пропасть, а потім кинули його туди. Коли
долетів до дна, озвав ся з глибокої тьми глухий відгук так незви-
чайного, так страшного лускоту, що Флявія, Плячида і Івідон мов
скаменїлі, в якімсь полузомлію довго стояли безворушно, а коли
опісля позирнули по собі, видїли тільки вирази жаху на поси-
нїлих своїх обличчях, що розбігли ся, одно в одному бачучи зло-
віщий привид.

Нїхто не відчував неприємности Інульта; нїхто не питав
за ним, нїхто не шукав, і донна Флявія могла спати супокійно.
Плячида задумала ся, коли бачила її через кілька днів супокій-
ною, як усе, без слїду, жалю, з усьмішкою на лиці.

— Горе їй! — сказала до Івідона. — Не вірю в сей супо-
кій! Побачиш, що впаде в розпуку!

Донна Флявія дала тепер свій хрест кувати в мармурі, а над
головою Христа працювала сама пильно. Коли діло було викінчене,
завезла його до пишної палати шляхтича, який його був замовив.
Слава донни Флявії ширилась по Празї. Дон Бальтазар устроїв
великий пир у своєму домі, на якому вручено донні Флявії
золотий вінок. Держала його в руках, впяливши очи в обличчє
мармурового Христа, котрого сотворили її руки, і дві великі,

важкі сльози появились в її очах. Сумна і бліда вернула домі. Увійшла до своєї робітні. Сіла оддалік рельфу Проперчії де Россі і потонула в глибоких думках. Коли Плячида зблизилась до неї, промовила до бабусі:

— Коли-б ти знала, як мало слава заспокоює бажане душі! Як би ти знала, як мало успіх ситить її голод!

Плячида взяла з її рук вінок і положила його на її скрань.

— Ти більша, як Проперчія де Россі! — сказала. — Ти побідила її!

— Проперчія де Россі! — скрикнула пристрасно Флявія. — О, як щаслива була вона, а яка я безталанна! — Закрила собі лице кінцем сукні. — Її вбила любов, — додала знов поглянувши на Плячиду, — а я вбила любов!

Заридала важко, але в її очах не було ні одної сльози.

— Мовчи! — сказала Плячида суворо і положила їй долоню на уста. — Мовчи і забудь!

Флявія видавалась знов супокійною, зняла золотий вінок з голови і подала його Плячиді.

— Іди, — веліла, — і кинь сей вінок за ним до підземелля!

— Ти збожеволіла? — спитала Плячида.

— Іди і будь послужна! — веліла так рішучо і з такою силою Флявія, що старушка послухала і відійшла. Коли вернула до робітні, на землі лежав рельф Проперчії де Россі, розколений на двох, а на найсильнішому гаку, який його колись піддержував, висіла донна Флявія на своєму поясі.

Тої самої ночі зник хрест Флявії з ораторії сього іспанського шляхтича, якого хмарну душу сей мармуровий Христос так мало міг зворушити, як живий Спаситель не зворушив би її. Втік сей гарний хрест з дому гріха і пішов до церкви, яку навідують найбільшійші Пражани. Про се чудо розніс ся гомін по цілій землі, а одночасно говорено всюди про невнясне самолюбство донни Флявії. Сю загадку розв'язала аж Плячида. Була розбита. Тепер розповіла все. Відчинила двері від підземелля, Івідон звелів себе спустити на діл і виїс на гору моці бідного Інульта і золотий, за ним до гробу вкинений вінок.

Коли вбогий похорон Інульта, при сівучасті простого люду переходив вулицями Праги, стало ся щось дивного. Здовж цілої дороги клячало множество вбогих і жебраків, клонили голови до землі і в екстазі били чолами о каміня вулиці, на велике здивоване

тих богатих панів і пань, на конях і в повлотистих кароцах, котрі нароком, бачучи се, даремно шукали за причиною такої безжежньої чести, віддаваної з таким запалом.

Один пишний, італійський кардинал, що жив тоді у Празі, гнівав ся вельми, що величава його повізка що хвильку задля юрби, клячучої на вулицях, мусіла зупиняти ся. Саме хотів дати вираз своїй нехиті, коли з низького домика, що стояв оддалік, вийшов старий, сьвятий духовний; убогий і простий, котрий саме до домика приніс був потіху і поміч. Як лише очи його запримітили домовину Інульта, простер рамена, цілий ваяснів, клякнув і склонив голову. Нетерпливий кардинал вискочив з кароци, приступив до нього і доторкнув ся його плечий.

— Чому клячите, отче, і що має означати ся почесть? — спитав суворо.

Духовний поглядів на величнього достойника в шовковій пурпурі.

— Чи не бачите, пане? — дивував ся і відвернув очи від искрявого смарагдового хреста, що висів на грудях кардинала на золотому ланцюзі, і в сьвятому захваті проводив дальше очима домовину.

— Не бачу нічого, крім похорону якогось жебрака! Хто се був? — питав кардинал.

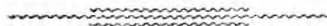
— Не знаю! — відказав духовний. — Але, во істинну, се мусів бути вибранець Божий! Чи не бачите, пане, що перед його домовиною йде король Давид з арфою в руках, а за нею сам Спаситель, босий, з терновою короною на голові!

І склонив у покорі чоло.

Як могли се бачити сї горді, пишою упоєні, заслїплені порожньою славою сього сьвіта? Не для них, але для бевталаних і погорджених, для сумних і пригноблених, для вбогих і простаків зійшов на землю Христос, аби заснувати царство, яке не має нічого спільного з тим, що зоветь ся силою і владою сього сьвіта. Про тих, що зовуть ся першими межи людьми, не знає Бог; тим одначе, що уходять за останніх, дає инколи Спаситель потіху оглядати солодке, замучене, сонішно-ясне своє обличчє...

З чеського переклад

Михайло Момульський.

ПРО НЕЗАБУТНЄ.

(Докінченє.)

Коли вже на початку листопаду прийшов до мене лист з Софії од 21 жовтня, в котрім наш небіжчик пише :

„Високоповажаний Данило Лукич. У нас уже випав сніг, та певно й ви перейшли на зимній стан і вернулись у Петербург. Ось і я звіщаю вам зиму тим, що озиваюсь до вас.

„Мушу вас звістити, що той земляк, котрому ви поручили послати мені виписку до Буняка — царя з рогами і т. п. — ні слова мені не написав. Ся пригода, котрої я й ждав, — звиняє мене в тому, що я обертаю ся з такими справами до вас, а не до кого иньшого.

„Коли мої листи і прозьби в чім-небудь вам недоладні, то будьте ласкаві, напишіть мені про се отверто. Я зрозумію і, подякувавши вас за попередню терпівість, дам вам спокій. — Поважаючий вас Етнограф“.

Ні, дорогий земляче „Етнографе“, на що мені старому той „спокій“? Годі буде мій „спокій“, коли вже рука моя не в силах буде держати пера і на цім столі, на котрому я оце пишу, лежати му сам руки навхрест. І се вже, думаю, не далеко...

Пролинула холодна зима. Ми тут бучно та гучно справили роковини батька Тараса — добре справили! Коли повернувсь до свого дупла з вечорниць Тарасових, аж мене вже чекає лист від „Етнографа“.

25-го березолу 1894-го року він пише :

„Вельми шановний і дорогий земляче. Прочитав я прислані вами вирівки і скажу, що вони роблять не так-то вже сумне вра-

жінне: ціла громада не може бути аскетами, а молодим людям натурально хоче ся й маскараду й картин, як старим закуски — з тенденцією. Тільки треба, щоб за тим усім що небудь було. І ось я питаю вас, чи наша молодіж у Петербурзі хоч учити ся укр. мови, історії, слідить за справами дома і в Галичині і т. и.? чи вдержує вже яку звязку проміж себе, яку бібліотеку і т. и.?

„Біда в тому, що, на скільки мені звісно, петербуржські Українці ще в часу, коли перестала виходити „Основа“, ніяких обовязків за своїм українолюбством не признавали. В сему также вони стоять тепер навіть низче московських. Як собі хочете, а треба, щоб хто небудь се їм сказав у очі і взявсь за те, щоб привернути їх „на путь спасенія“, — і по стану річей се винада на вас.

„Я тому стою за поміч Галичанам, що там лишень можна дійти до ґрунту, до народу. Панське-ж українофільство — абсурд. В Галичині сьак-так, а все роблять ся проби звести Тараса і все поступове — з мужицтвом, тоб-то проби, котрі тільки й можуть рішити долю всеї нашої справи: чи вона лишень археологічне... (не розберу!), етнографічний куріоз, літературне ділетантство, — чи справді народня справа? І всего менше розуміють се Петербуржці.

„Радикалів тамтошніх я зовсім не розберу: в чім їх українство й радикальство? Старі мої товариші поставили себе в стан тих учителів, котрі підчіркують червоним карандашем помилки стилістичні молодого хлоця, не звертаючи уваги, що він виходить все таки на нову дорогу і що часто, коли-б переіменити ролі, то й ученик міг би почеркати писання найкоррекційших учителів. К слову: я часто думаю, що як би напр. Тацит прийшов держати в нашій гімназії екзаміна „на аттестат зрѣлости“, то по латині навряд би дістав більше 3. — Другі мені не відомі, — та мабуть їх і нема, — бо „шило в мішку не потаїть ся“. То вже, Данило Лукич, приходиться вам „глаголомъ жечь сердца людей“, і нагадувати їм, що окрім празника єсть і будень з обовязками і що почастино в Галичині робить ся проба рішуча, котру наші обовязані підперти.

„На всякі „Об - ва ім. Шевченка“ в Росії надія плоха. З гори видно, що не дозволять його (бідний мандрівець! — він не дожив до того, до чого ми дожили...), коли вже й „Зорю“ і „Дзвінок“ заборонили. Особливо „Зорі“ це тяжко, — бо вже мала в Росії 600 абонентів на 200 галицьких. Хоч вона була по б. ч. пуста —

торік заповнилась уся повістю Нечуя і драмою Старицького, по мойому — преглухими (ох, голубчику Етнографі! бачу, що се твоє пересердє, здаєть ся мені, не з твоєї розумної, критичної голови йшло, а з проклятушого аневризма аорти!...), та все-таки в Галичині хоч форму літературну, а не дяківську показувала, через що тамошні Рутенці в шкурі українофілів плакались на неї навіть за те, що вона занадто українська і замало галицька. Тепер вже мусять більше порутенитись.

„В загалі тепер рутенщина піднімаєть ся в Галичині, — і тут уже [вина] наших Українців. Барвінський з „Правдою“ довели українофільство до чистісінького ренеґацтва і пішли отверто на службу ультрамонтан... хоч, звісно, з... дурною думкою: — „одурити Ляха!“ — Романчук видумав з Рутенцями згоду, в котрій і $\frac{1}{2}$ москальофілів бере участь ради клєрикалізму. Радікали взяли ініціативу з'їздів для виробу з'їздної (не розберу!) програми, та мабуть $\frac{1}{2}$ їх влопає ся в згоду рутенську, — так що вийде 2 Барвінщини: урядова й $\frac{1}{2}$ опозиційна. По часті я радий, що радікали прочистять ся, а надто од поповичів, котрих все-таки тягне до ладану й хавтурів. Та тільки прийде ся видержати „чистим“..... (не розберу!) в боротьбі і прані, поки притягнуть до себе більше мужиків, в котрих все-таки вся сила.

„От-би вам, Данило Лукіч, вакаціями проїхатись по карпатським Русям. Побачили-б самі, як стоять справи, — і другим би розказали!

„А поки що — бувайте здорові!

„Мені Болгари дали 2 місяця одпуску, — та мало надії, щоб я міг і в кінці його читати лекції, і голос уже нелюдський, — та й 3-є видавня сухого плевриту оце витерпів, і лікар каже, що хронічний ексудат зробивсь (бачите? — і смерть у нього в грудіх, а він бєть ся, клопочєть ся за людей, за їх щастя, бідний!). На такі речі треба спокою й клімату доброго, — а я не маю ні того, ні другого. Писати я міг би ще років з 10 може (о, бідний! — де вже там десять років, і року не дала йому доля щербата прожити!), а вже профєсорствувати мабуть годі. Ну, та се не інтересно! — Ваш Етнограф.

„Я все не знаю, чи передані вам „Заб'їлежки“?

„Нагадаю вам, що сим літом у Львові буде краєва виставка, на котрій буде показана й галицька етнографія.“

Пекуча, невимовна жалість обгорнула мою душу, як я читав і перечитував сього листа: увійшов уже мало не на половину у свою труну, загубив уже й голос на тій кафедрі, читає вже „нелюдським“ голосом, — а все кипить, пеклуєть ся, щоб не дати загинуть рідному народови, з котрого сам вийшов на боротьбу, і мене зове „глаголомъ жечь сердца людей“!

Я й думав собі своєю старою головою: Де мені взяти того полумя душі, того слова, щоб воно гори посувало! Я не з тих, про котрих і про їх атрамент сказав Байрон:

...and a small drop of ink (того „атраменту“),

Falling like dew upon a thought, produces

That which makes thousands, perhaps millions, think...

Ні, хоч і не крапельку, не „small drop“ моїх „чорних сліз“ вилив я на тисячі й десятки тисяч аркушів паперу, а може не один і не два боклага, не десяток барил, а то й цілу бочку виплакав я тих „чорних сліз“, як оце й тепер їх виливаю з мого каламаря, а чи багато „упало росю“ тих чорних крапель на серце й на душу моїх читачів — не знаю, голубе, не знаю! Може тобі звідти виднійше...

А ті „заб'їлежки“, про котрі питає небога?

Це офіціальні видання, на болгарській мові, болгарського міністерства народньої просвіти — наукові праці того-ж Драгоманова в питаннях всесвітнього „фолькльора“, — капітальні томи in quarto. Михайло Петрович вислав їх мені та академіку Олександру Николаєвичу Веселовському, та професору і сучасному академіку Ол. Мик. Пипіну, та у перву голову — в Імператорську публичну Бібліотеку, — і от питає у цьому листі, чи дійшли сюди ті болгарські „Заб'їлежки“.

Не гаючи зайвого часу, йду я в комітет іностранный цензури й питаю панів цензорів:

— Получены-ли „Заб'їлежки“ на Императорской Публичной Библиотекѣ, а также на мое имя и на имя Пыпина и Веселовскаго?

— Получены — любенько кажутъ, — но возвращены въ Болгарію, какъ „refusées“, потому что все, что издаетъ Драгомановъ за границей, запрещено въ Россіи. А другія издания, выходящія въ Галиціи, въ силу тѣхъ-же цензурныхъ распоряженій задерживаются на нашихъ таможенныхъ и возвращаются по принадлежности.

З комітета іностранный цензури ту-ж мить іду в публичну бібліотеку до Леоніда Николаєвича Майкова, що був тоді, в 1894 р.,

ще не віце-президентом Академії Наук, а товаришом директора публичної бібліотеки — Леон. Фед. Бичкова.

Так і так — кажу про „Заб'їлежки“.

Він аж об поли руками вдарив ся!

— И что дѣлають эти таможенные и здѣшніе чиновники! Императорская Публичная Библиотека — на то она и Императорская — имѣеть право и обязана получать все печатаемое во всемъ мірѣ и на всѣхъ языкахъ, и даже всякія подпольныя, всякія цензурныя изданія и прокламаціи, даже тайныя. А чиновники этого не знаютъ и лишаютъ царское книгохранилище драгоценныхъ, можетъ быть, сокровищъ! Мы немедленно сдѣлаемъ распоряженіе о прекращеніи этихъ прискорбныхъ недоразумѣній.

А чи „прекратились прискорбныя недоразумѣнія“ — цього я, люди добрі, не знаю.

Минув і сей рік, як усе на сьвітї минає...

Люди кажуть: Ой, хто до кого, а я до Параски“.

Такою „Параскою“ і я був для небіжчика Драгоманова.

24-го грудня того-ж року озвав ся він до своєї Параски — пише :

„Вельми шановний Данило Лукич. Вже простіть: як діло, та ще й скорє, то до вас! Коло 1888 р. в „Русскомъ Вѣстникѣ“ була напечатана в 1, чи в 2-ихъ №№ стаття, здає ся Невідомского, про Боткина, Білинского, Каткова і Бакувіна, по листахъ Білинского до Боткина. От тепер менї її до зарізу треба, та тут колекція „Р. В.“ розрізнена. Писав мій приятель тутешній у Пітер до чоловіка компетентного, та лишень час угаяно. Тепер я до вас: помилуйте і пожалуйте, — розшукайте статю (ох, лихо, коли вона не в „Р. В.“! — се він, а не я), і пришліть № на тиждень-два. Се треба для роботи, котра піде у сьвіт на двохъ мовах, в тім числі й на німецькій. Я непременно і скоро верну вам книгу.

„Та черкніть два слова про „знаменія времени“, про земляків і т. и. Щось Німці розписались, буцім то нашому телятку прийшла черга вовка спіймати. Я думаю: з чого-б така ненатуральність? а про те, хто зна. Може там на берегахъ Неви видніще, а надто для спеціальнихъ телятологів. — Ваш щирій прихильний Шишманов (пише сам, хоч і підписав ся Ш-мъ — се я).

„Ви бачите Л. Майкова. Спитайте його, звідки він здобув листи Аксакових до Тургенєва? Чи не з паперів помершого в Дрездені П. В. Анненкова? Віярко казала, що отдала Анненкову бо-

гацько паперів Тургенєва. Недавно вийшли по німецькому листи Турґ., Кав. й Ів. Аксакова до Герцена. Чи в паперах Анненкова не знайшлись листи Г—на до Тургенєва?“

Бачите? — ледви, ледви дихає, а як клопочеть ся!

Одібравши цього листа, зараз метнувсь до царського книгохранилища. А там єсть такий митець, що ще не родив ся такий чоловіга на світі, що-б поборов його у книжних мудрощах. Хоч би сам Редедя наш книжний, Єфремов Петро Олександрович, вийшов проти його навкулачки, то певне рачки-б став від його стусанів у тій книжній боротьбі. І чортибатькавна, яка то в його голова! — не голова, а ціле „русское отдѣленіе Императорской публичной Библиотеки“.

Я до нього. Так і так — кажу: — допоможіть знайти книгу, про котру оттут нише Драгоманов. — І показую йому листа: — Статя — кажу — як бачите якогось Невідомського до Боткіна й інших.

А він осьміхнув ся, та й каже:

— Это в VI-й книгѣ „Русскаго Вѣстника“ за 1888 годъ, и статья не Невѣдомскаго, а Щегловитова.

Та й полів кудись по драбині — на горище, чи що — достає книжку і подає мені.

— Ось -- каже — тут.

Як у око вліпив! Ну, сущий Ілля Муромець у царській книгарні!

Купив я тоді у букеністів „Русс. Вѣс.“ за 1888 р. і одіслав у Софію, до рук Шишманова.

І Майков — нехай над ним земля пером! — теж допоміг небіжчику, у котрого кирпата й безребра з гострою косою вже стояла за плечима, а меньша парка, не потураючи на старшу сестру й середульшу, вже надрізувала своїми ножицями нитку життя нашого небіжчика... Смертельний аневризм аорти!... А як він пекельно страждав! Писав мені: прокаже хвили в тридцять, а то й меньш свою лекцію вже „нелюдським голосом“, вже й плететь ся через силу до дому, і лежить цілими годинами на ліжку смерти з пузирями й ледом на серці!... А все працював...

Послідній його лист до мене був від 22-го грудня 1894 року, а 1895-го він вже не пережив — пішов до батька Тараса і до других невмірущих у нашому серцеві земляків, щоб споминать

там в Костомаровим, як ми у останнє його провозали, мов того козаченька, котрого мати й сестри проводили та —

Довго вони на могилі крїй села стояли,
Довго, довго козаченька вічми провозали,
А ще довше вони його дома оплакали...

Пише оце у останнє до мене, та ще й жартує, небога!

„Вельми шановний Данило Лукич. Спасибі вам за „Р. В.“ (Сими днями вишлю назад (де вже там! — не до того було...)). Не можу я надивитись своїй геніяльності (жартує! — яка духовна сила!), що видумав обертатись до вас з прозьбами: все як по маслу йде, як вас попросиш, а з другими, то непременно зачепить ся.

„От і впять прохатиму.

„Коли здибаетесь в Л. Майковим, то попросіть у него окремих відбитків тих листів, котрі він печатає в „Русскомъ Обзорѣніи“, — і тих, що вже напечатані, й дальших. А я йому вишлю ті листи, що в мене і що печататиму далі. Але-ж у нас у кожного по крилосу, котрий співає антифони! Звісно, я міг би абоніроваться на „Русское Обзорѣніе“, та в Пів-Азії стілько приходиться передплачувати й переплачувати, що треба Крезом бути, щоб з усіма Солонями розмовляти, а до того в „Русскомъ Обзорѣніи“ єсть такі Солони, що гидко в хату внести, — і мені з усіх тамтошніх документів тільки й інтересні, що листи, паралельні до мого архіва.

„Поздоровляю вас з новим роком і бажаю всего найліпшого вам і другим землякам, що мене памятають.

„Як то живуть Данте й Шекспір? — Ваш М.“

Такий останній лист нашого небіжчика.

Питає він про „Данте“ й „Шекспіра“. Та й як не питать! Бачучи вже духовними очима свою домовину, він згадує, як був колись молодим студентом, як у купі з тим „Данте“ й „Шекспіром“ ходили на лекції, бо то були його товариші, і він їх більш не побачить... „Данте“ й „Шекспір“ — се ті-ж знайомі нам щирі дядьки: „Данте“ — він-же й Фіоріні, він-же й той „цап“, що поруч із мною повів громаду-череду у праворуч, а „Шекспір“, він-же й „Драматург“ — се той „бугай“, що повів маленьку черідку-теляток у ліворуч.

Нехай не нарікають на покійничка й ті де-які „Солони“ із „Русского Обзорѣнія“, котрих покійничку було „гидко внести у хату“, бо він каже у своїому листі про „Русское Обзорѣніе“,

коли їм верховодили князь Цертелев і добродій Анатолій Александров і коли в їх журнал між достойними усякої шани й цінними статтями Л. Н. Майкова і князя Шаховского, сучасного начальника печати, пролазили й такі „Солони“, котрих „гідко внести у хату“. І нехай памятають всі, що то писав уже не Драгоманов, а пером його водив смертельний аневризм аорти.

І от — його не стало! Великий дух невсипущого вояка за рідний край задавила аорта своєю горячою кривцею із неспокійного, бунтовничого серця, що увесь свій вік билось як риба об кригу, на чужій стороні згадуючи Україну, — і не рідними жовтими пісками засипано йому очи у тій Пів-Азії.

А далі вже буде, замість „со духи праведних“, де-що на спомин його душі.

Як не стало Драгоманова-Василенка-Етнографа-Шишманова-Т-ва і дійшла сюди чутка про це, то літературний фонд — спасибі йому! — прийшов на поміч сиротятam покійничка Я й оповістив про це N. N.

Читаючи його лист до мене 28 січня 1896 р., так і хочеться молитись „про незабутнє“ й плакати з блаженным Іоанном Дамаскином: „Благословенъ еси, Господи, научи мя оправданіємъ Твоимъ“...

Ось цей лист:

„Високоповажаний добродію!

„Велике спасибі вам за клопоти про мене, а ще більше за Л. М—ву (се — дружина нашого покійничка). Спасибі й членам літературного фонда, — вони показали себе над міру людьми (гуманними) та й відважними. Я довго не міг повірити, що вийде що-небудь. Спасибі їм.

„Не відписував вам досі, бо ждав відповіді Л. М—ни. Ось що вона пише:

„Не гляючи на великі старання, на те, що М. П. (Драгоманов) обертав ся до всіх, до кого можна було, Віардо не дала нічого сінько, і де вона все поділа — єдиний Бог відає. А як ми були в літі 1894 року на селі коло Парижа, то їздили з М. П. в Буживаль, де була вілля Віардо і хатка Тургенєва, хтіли побачити місто, де Тургенєв жив і вмер, але нас навіть не пустили наблизити ся до тієї хати, бо Віардо продала цю віллу з хат-

кою, і там жили якісь Французи, богачі, котрим ніякого діла нема до памяти такого чоловіка, і вони не люблять, щоб їх безпокоїли. Постояла я з М. П—м коло хати консержа при вході, заплакала, М. П. підняв каштан (діло було в кінці сентября) і дав мені: — „На тобі — хай буде споминка, що ти була на тому місті, де ходив великий чоловік“. — От тільки каштан і єсть у мене, більш нічого нема. — Не пожалувала Віардо памяти такого чоловіка — хоч би хатку його не продала. Не вже-ж таки вона не мала з чого жить? Боже мій, Боже мій! У мене серце розриваєть ся, коли подумаю, що колись треба буде покинути ту хату, де мій дорогий жив і вмер!“

„Ось вам Віардо і нещасний Тургенєв — кінчає д. Н. Н.: — ось і ріжниця між нею і українською артисткою-жінкою...

„Буде, бо і так гірко!“

Що-ж ще таке нарешті сказать, щоб, як того бажає д. Вороний, „хоч на який час піднятись з землі в небо“?...

Д. Мордовець.

Роль високої температури в хворобах і чи треба її понижати?

Д-ра мед. І. Луценка.

«Лихорадка здебільшого являє ся ратунковим приспособлінням центральної нервової системи відносно токсинів, що попали в кровобіжну систему.»

В. Подвысоцкий, „Общая Патология“ II, 72.

Я маю на меті з'ясувати ту роль, яку відіграє висока температура в розмаїтих слабуваннях тіла, з причини дуже неясного і хибного уявлення цієї ролі, що помічається, не скажу, тільки в ширшій громадї, але навіть і у багатьох лікарів. Як відомо, для загалу висока температура завжди буває найбільш страшливим симптомом. Досить, аби тільки жар підняв ся звиш 39°, а найпаче, коли він доходить до 40°, щоб уже і сам хворий і ті, що оточують його, його рідні і близькі, цілком стерялись. Усе лихо, усю небезпечність вбачають вони в самій високій температурі, боючись, що хворий умре, „згорить“ від неї. Ніякі запевнення, що й слава Богу, що у хворого така гарна температура, що у нього і пульс гарний, і свідомість ясна, що сей жар у нього тільки добро і допоможе йому швидче позбавитись своєї хвороби, — ніщо не помагає. Вас слухають, і, як і перше, тремтять перед страховищем — високою температурою. А коли ще до того, не дай Боже, затуманить ся свідомість хворого, він запаморочить ся, замарить, — тоді пиши пропало. Заспокоїння настане не раніш, аж понизить ся температура. І щоб досягти того хоч на який час, догадливий лікар заживає всіх, які знає, засобів і ліків, — і хініну, і саліцилки, і ан-

тіпіріну, і антифебрину, і фенацетину, і холодних купелів, — словом, усіх можливих жаропонизних засобів, аби тільки дійти до бажаного усім результату, і дуже мало дбаючи про наслідки такого лікарування. І якими-ж вдячними очима дивлять ся на такого лікаря, як що йому нарешті удасть ся таки понизити температуру! *Коли хвороба скінчить ся щасливо, хворий видужає, то за ним безперечно складаєть ся слава спасителя. Як що-ж такого доброго кінця і не наступить, то і тоді його праця не пропаде марно, — він добуде титул енергічного лікаря, хоч може хворий і погіб тільки через надмірну лікарську щирість понизити його „високу“ температуру.

В отсій своїй маленькій статті я хочу показати, що сама висока температура зовсім не така страшна, а навпаки являєть ся добродійним актом, бо вона пособляє хворому в його боротьбі з хворобою.

Але з початку я вважаю за свій обовязок упередити своїх шановних читачів, що я викладатиму не свої тільки власні погляди на сю річ, а сучасні наукові, цілком потверджені цілим рядом наукових даних.

Яка-ж власне ся роля високої температури (жару) в хворобах? Іще в древности вважали високу температуру за акт добродійний, який служить до усунення шкідливого агента, що понав в організм. Тих же поглядів держалось багато видатних лікарів 16 і 17 в., напр. знаменитий віталіст Сталь (Stahl), що дивив ся на лихорадку, як на самостійний захід природи (*autocratia naturae*) знести і вивести із тіла причину хвороби. Такі-ж самі погляди висловлював і знаменитий англійський лікар Сайденгем (Sydenham) в 17 в., відомий під імям англійського Гіппократа, і знаменитий німецький лікар Петро Франк в початку минулого 19 ст., і багато иньших їх сучасників.

Такі погляди висловлювались на основі лише клінічних спостережень (тяжке поступування і величезна смертельність в деяких пошестних хворобах, коли вони не йдуть в супроводі в звичайним підвищеннем температури, — холодні тифи, дифтеріт і н.), але очевидних доказів в оборону сих поглядів не існувало. А через те о стільки-ж довідними здавались і докази тих, що держались протилежного погляду, — шкідливого впливу високої температури, і показували на таку-ж небезпечність занедужувань, що протікали при більш високім жарі (напр. тиф з температурою вище 41,5°).

В другій половині минулого віку, дякуючи працям Лібермайстера (Liebermeister), Вундерліха (Wunderlich) і б. и., а із них особливо завдяки авторитету Лібермайстера виробив ся погляд на лихорадкову гіпертермію (підвиснену вище норми температуру), як на зло, що вимагає проти себе пайпильнійшої боротьби, аби тільки понизити жар. Для сього заживали й заживають і досі як різних фармацевтичних засобів, так особливо (з огляду на шкідливий вплив їх на серце) розповсюженого тепер скрізь, завдяки авторитету того ж таки Лібермайстера, енергічного лічення холодними купелями. Погляди Лібермайстера ще й досі поділяє більшість лікарів, а також, як відомо, дійшли вони і до ширшої громади і глибоко вкорінились у неї, — відкіля тільки і можна зрозуміти той страх її перед високою температурою, і вимагання понижати її, чого-б те не стоїло. — Але ці погляди в наш час повинні значно змінитись. Перш усього, величезне число спостережень доказало небезпечність усіх взагалі жаропонизних засобів, як фармацевтичних ліків, так і холодних купелів; через се перші почали назначать обережнійше, а останні заміняли меньш холодними, стали робить ванни тільки прохолодні і навіть частіш тепловаті (26 – 28° R.). Вдруге, не меньше число і клінічних спостережень, а найголовнійше, експериментальних (бактеріологічних) і иньших дослідів доказали, що шкідливий вплив на різні органи тіла (напр. на мізок і и.) при лихорадці залежить не стільки од самої високої температури, скільки од того, що в крові хворого набираєть ся багато різних отрутих річий, особливо бактерійних токсинів (отрут).

Через те рядом з Лібермайстером і його прихильниками, цілий ряд учених, — Вінтерніц (Winternitz), Навнін (Naunyn), Самуель (Samuel), а потім Кантані (Cantani), Унферріхт (Unverricht), Цімсен (Ziemssen), Сенатор (Senator), Стефануччі (Steffanucci), Ровірі (Rovighi), Гайденрайх, Павлінов, Дохман, Подвисоцкый і дуже багато иньших, — старають ся одборонити попередній, стародавній погляд на лихорадку, як на засіб ратуючий в боротьбі з хворобою, і старають ся доказати, що висока температура є лише користна реакція організма на причину, що виклика лихорадку. В останні часи цей погляд починає все більш і більш ширитись між лікарями і тепер уже багато з них, а особливо багато видатніших клініцистів не дуже високу температуру (не вище 39—40°) зовсім не вважають за непевний сімptom, який вимагав би обовязково енергічних жаропонизних ліків. Проф. О. Подвисоцкый (в Одессі) в своїй

„Общій Патології“ пише з цього поводу, що за останні роки „назбирав ся ряд фактів, що доводять як найпевніше корисну силу гіпертермії і, навпаки, шкідливий вплив штучного пониження температури тіла на поступування і скінчення лихорадкової хвороби.“

Справді, ще 1876 р. лікар Гайденрайх, достежуючи всі подробиці умов життя спірілля зворотної горячки (зворотного тифу) на поживних культурах, при різних температурах, знайшов, що температура вища за 40° Ц. впливає дуже згубно на цей мікроб, і висловив гадку, що підвищення температури при зворотній горячці має цілющий вплив на хід цієї хвороби.

1884 р. Alexander констатував побільшення в крові спіріля зворотної горячки, коли при ній понижують температуру антипіріном.

1889 р. Італієць Rovighi (Ровігі) зробив цілий ряд дослідів на кріликах (трусиках), заражених культурами сибірки, крілячої септицемії і слинної бактерії. При цім у одних кріликів він не понижував температури, а ще навпаки, штучно зігрівав їх, других же штучно охоложував. Як постійне з'явско на сих дослідах виявилось, що ті крілики, у котрих лихорадкова температура зіставлялась без штучного пониження, а особливо ті, котрі ще штучно зігрівались, у котрих вона штучно підвищувалась, переносили зараження далеко краще, ніж ті, у яких вона штучно понижувалась. Досліди над кровю кріликів, заражених слинною бактерією, показали, що кров, узята од звірят з дуже високою температурою, має в собі менш бактерій і менш отрутна, ніж кров од звірят з низшою температурою.

Скоро по сьому появил ся цілий ряд дослідів, як за кордоном, так і у нас, у Росії, що цілком потвердили як ці спостереження, так і ті виводи, що можна було зробити з них. Так із руських учених д-р Ваґнер викликав у курій, звичайно невразливих до сибірки, уразливість їх до цієї хвороби, понижуючи їм температуру холодними купелями і жаропонизними ліками і тим усуваючи добродійний вплив лихорадки, завдяки якій птиця визволялась од своєї зарази, що малась у неї в крові. Зіставлені при своїй нормальній, звичайно дуже високій температурі, кури переносили зараження дуже добре і виживали; навпаки-ж ті, у яких цю температуру штучно понижували, пропадали.

Такі-ж досліди робились в лябораторії проф. Подвисоцкого в Києві д-ром Савченком над голубами, теж звичайно невразливими

до сибірки. Переріваючи їм спишний мізок в шийній частці і таким робом досягаючи у них снаду температури з 42° до 39° Ц., він діставав у таких з пониженою температурою голубів повну картину зараження сибіркою, але без підвищення температури; навіть навпаки, вона понижалась до $37-36^{\circ}$ Ц.

Др. Вальтер робив досліди на кріликах, заражених бактерією крупозного запалення легких (диплокок Fränkel-Weichselbaum'a). Автор мав на меті хоч трохи з'ясувати причину того добре відомого лікарям клінічного факта, що коли при цій хворобі температура швидко піднімається до своєї висшої точки і потім держить ся на сій височині, то хвороба в такому разі ввагалі протікає краще. Щоб досвідчитись причини сього, автор одних кріликів, заражених сказаною бактерією, залишав як були, без усяких ліків, других же навпаки, штучно зігривав. Результат отримав ся надзвичайний. Особливо кидається в вічі ось який дослід.

Але попередю треба завважити, що крілики дуже чутливі до зараження цією бактерією і звичайно гинуть від неї за кілька годин. Із двох кріликів один, для контролю, був полишений, після зараження, натуральному ходови хвороби і згинув за 19 годин. Другий же, у весь час, лише з недовгими перервами, штучно зігривав ся в термоетаті до 42° Ц. в протязі 32 годин, і не вважаючи, що така висока температура вже сама не могла не впливати дуже шкідливо на звіря, він прожив більш $3\frac{1}{2}$ суток. Мікроскопічний дослід крові і органів од звірят, заражених Френкель-Вайксельбаумовою бактерією, показав, що тоді як у контрольних звірят (полишених без ліків) завжди знаходилась сила отсих бактерій, у тих, що штучно зігривались, вони бували лише в невеличкому числі, а иноді їх і зовсім не можна було знайти.

Гільдебрандт просліжував вплив штучного загрівання на лихорадку, викликану не мікробами, а вприскуванням у кров ферментів (пепсіна, інвертіна, діастаза, емульсіна і и., — так звана амікробна лихорадка), і те-ж знайшов, що звірята, отруєні сими ферментами, краще переносили отруту тоді, коли тіло їх штучно зігривалось.

Наведених спостережень, я думаю, цілком досить, щоб упевнитись в добродійному значінню високої температури в боротьбі організма з усякими початками (агентами), які тільки впливають на нього шкідливо, — як мікробного, так і немікробного харак-

тера. Досліди Дохмана на звірятах, отруєних курарою, показали, що штучне зігрівання помагає також швидшому вилученню із організма введених в нього отрут (напр. курари).

Окрім тих дослідних даних корисність високої температури виявляє ся й із клінічних спостережень, причина, через яку багато лікарів були прихильниками і оборонцями її добродійного впливу ще за часів, що далеко уперезають наведені мною досліді. Що шкідливі наслідки, які приписують високій температурі, залежать не од неї, це доказує ся, як я уже завважував, тим, що можливі дуже значні підвищення температури без особливих яв отрути мізку і серця, найпаче, коли таке підвищення бува недовгочасним. Так напр. описані Льорентсеном, Стеффаном і ин. окремі случаї істеричних випадків з підвищенням температури до 43° Ц. in recto (в прямій кишці) і все-ж таки такі випадки проходили, не зоставляючи по собі ніяких особливих наслідків. Подібні-ж значні підвищення температури розвивають ся иноді од деяких незначних причин, як невеличкий забій, страх, переляк (*febris hysterica* — істерична лихорадка) без усякої участі мікробів. Иноді такі значні підвищення температури розвивають ся після ударів і пошкод, особливо головного і спинного мізку (*febris traumatica* — травматична, забійна лихорадка), коли при цім поражаєть ся тепловий центр. Поряд з цїми фактами відомо не мало случаїв, коли хоч лихорадка бува і не велика, але нарушуєть ся діяльність і мозку (непритомність, мари, корчі) і серця, і я вже звертав увагу на небезпечність т. зв. холодних тифів і дифтеритів. Далі нагадаю хоч би холеру, що протїкає, як відомо, при пониженій температурі, але при ній бувають і корчі і страшений упадок діяльності серця. Всім мабуть відомо, з якою радістю зустрічаєть ся при ній холерний тифоїд, коли організму удаєть ся нарешті пустити в хід свої пристрої для підвищення власної температури. „Слава Богу! у недужого починаєть ся тифоїд; тепер певна надія на ратунок!“ каже лікар, і радісні лица близьких і рідних витають прибуття цієї, в иньших случаях такої страшної гостї, тифозної лихорадки.

Та й без того всім же відомо, що аби тільки трапилось кому чим небудь захворіти, як його зараз же укладають у постіль, розтирають, гарненько закутують, поють чим гарячим, — чаєм, вином, малиною, липовим цвїтом, — словом, старають ся інстинктивно, по загальному, народньому досьвіду, зробити все можливе,

аби штучно підвишити температуру хворого, що тільки тут і потрібно. І такі заходи часто й густо оказують ся для хворого найкращим поратунком : після цього він швидко поправляється, у нього не встига розвинути ся нічого важного.

В чім же містять ся корисна сила високої температури при занедужуваннях ?

Я не стану викладати це питання в подробицях, бо це забрало-б дуже багато часу і місця; та по часті є в цьому питанню поки ще немало й темних сторін. Через це я наведу тут тільки найголовніші й безперечніші сторони корисного впливу гіпертермії.

Перш усього, як видно із наведених мною дослідів Гайденрайха, Ровігі, Александра, Вальтера й инь., висока температура впливає дуже згубно на багатьох мікробів.

У друге, досліді Мечнікова і б. п. (в останній час також проф. Новоросійського університета Б. Веріго) показали, яке велике значіння мають у боротьбі організма з мікробами, що попали в нього, білі кров'яні кульки і мікроскопічні тільця, що поглинують, поїдають мікробів і через те роблять їх нешкідливими для організма, через віщо ці тільця й були названі Мечніковими фагоцитами (с. т. пожираючими тільцями чи клітками). Докладні досліді Мореля теж показали, що при температурах 39—42° Ц. (у людини), 41—42° (у собаки), 41—43° (у курки і голуба) левкоцити виявляють особливо енергічні амебоїдні рухи. Відсіля можна зробити безперечний вивід, що принаймні в інфекційних (заразливих) хворобах підвишена температура повинна робити добродійний вплив як-раз через те, що вона, побільшуючи амебоїдну діяльність левкоцитів, тим самим повинна побільшувати й їх фагоцитарну здатність відносно до присутніх у тілі мікробів.

У третє, на підставі дослідів Дахмана є певна основа допустити, що висока температура помагає швидче знищити і вивести із організма присутні в ньому токсини, помагає швидче окисляти й руйнувати їх.

Нарешті в четверте, підвишена температура, викликаючи своїм безпосереднім впливом прискорену діяльність серця й органів дихання, викликаючи більш ускорений біг крові, побільшуючи діяльність усіх секреторних органів і повнешуючи обмін матерій у тілі, вже тим самим допомагає скорійшому, мовляв, очищенню ор-

ганізма як від впалих мікробів і продуктів їх життєвої діяльності, так і від завмерлих у боротьбі з хворобочинними агентами частин організма, що зостаючись у тілі тільки-б закаляли його й через те служили-б жерелом для нових захворювань уже, мовляв, внутрішнього походження.

З усього вище наведеного вже й сама собою витікає відповідь на питання: чи треба понижати високу температуру?

Коли лихорадка з'являється як потрібний і добродійний фактор у хворобах, то значить, вона повинна бути й бажаним явищем, а як що-ж так, то й понижувати її не слід. Організми здорові, крепкі, сильні завжди досягають дуже високої температури і через те здебільшого одужують без наслідків. Висока температура являється показником сили реакції з боку організма на той шкідливий вплив, на те враження, якому він підпадає, а яке, псуєчи його звичайну життєву рівновагу здорового стану, викликає захворювання; через це по температурі можна вгадати до якогось ступня і про силу сього захворювання. Тільки в дуже рідких случаях, коли температура буває дуже високою і опріч сього дуже довго держить ся, вона може бути сама небезпечною для організма.

Викладом усього вище наведеного я мав на меті поселити в читачах цієї розправи переконання, що це страховище — висока температура, горячка, — зовсім не є якийсь небезпечний, грізний фактор у хворобі, а навпаки являється в ній актом благодійним, фактором, якого не можна не благословити; і коли мені це удалось, то задача моя цілком досягнута.

Але не дивлячись на всю подавляючу доказність наведених мною наукових фактів, читачі мої все-ж таки можуть вагати ся в цій буцім би то новій істині. „Як, — скажуть вони — ви запевняєте, що в горячці не треба понижувати температури, коли стільки часу всі держались протилежного погляду. Жаропонизний метод проповідували й проповідують із катедр, він прикладається скрізь, не тільки в приватній лікарській практиці, але й по клініках, і йому так багато завдячують прекрасних результатів. Та ми й самі не раз були очевидячки пересвідчені в його великий користі!...“

На це я маю відповіді, що загальне розповсюдження і загальне признавання, як це всім добре відомо, ще далеко не є доказом певности. В цій маленькій розправі я не маю змоги розпо-

відати в подробицях про властивости й спосіб ділання жаропонижних способів. Скажу тільки, що вони мають, опріч жаропонижної, ще й иньші властивости, як напр. потогонну, відволікаючу на шкіру, побільшуючу діяльність ріжних,̄ залез і н. корисні сили, якими й викуплюєть ся, так сказати, їх гріх жаропонижування; опріч того організм бореть ся з введеними в нього жаропонижними ліками, викидаючи їх геть із тіла, і через кишечник з калом, і з мочою, і з потом, — і знову підвисшуючи температуру; конечно, в такому разі йому приходить ся робити подвійну роботу — бороти ся не тільки з хворобою, а й з ліком. Доказом того, що організм часто й густо має силу й на цю подвійну роботу, служить той факт, що врешті хворий здебільшого видужує, але-ж — не від ліків.

Чоловік у своїх грубих, неосвічених, безпосередніх спостереганнях природи й її подій може помиляти ся, як відомо, часто й густо, либонь на кожнім своїм кроці. На поміч йому в цій небезпеці й існує наука, що своїми певними дослідами дає нам правдивійше знаття природи, дає нам науковий досвід. В медицині ще дуже багато безпосередніх, а через те часто й помилкових спостережень. Я виклав тут те, що каже оперта на ґрунті дослідів наука в маленькій медичній справі про значіння жару, горячки в хворобах.

Сергій Васильківський.

(Артист-маляр).

Безперечна річ, що психологічна творчість кожного народу в певній мірі залежить від причин околишніх; вони впливають на національно-культурний вигляд народа і вони можуть бути мотором або гальмою його духового життя. Тяжке лихоліття, що від давна запанувало на Україні, лягло фатальним тягарем на духову творчість нашого народа і на довгий час затримало його самостійний розвій. Сумні наші околишні обставини, й невеселі думки навівають вони!

Мені свіжо пригадується уривок з мелодійної поезії Поля Верлена :

„Je suis un berceau,
Qu'un main balance
Au fond d'un caveau...
Silence, silence!“

Сей віршик талановитого французького декадента може бути характерною пісенькою для багатьох безпорадних Українців.

Не маючи нахилу вдаватися у безнадійну тугу, вірячи в кращу будучину, все-ж таки мимоволі здригнешся, коли як слід нагадаєш собі всю сумну дійсність нашого національного життя в Росії. Такою страшною здається вона тоді, ся дійсність, де, мов у казці в темну, глибоку печеру заперто народню психіку, і бється вона там, бється мов птиця об гостре каміння, наосліп шукаючи виходу; і є в тій печері багато хідників, усе темних, закритистих, а поміж ними — найблизший хідник, куди найлекше по-

трапити, де в широкий отвір бе буйне проміння, куди долітають веселі пісні і гомін чужої мови... І тисячі, десятки тисяч лнуть тим хідником на простір, у широкий сьвіт, і поринають у безодні нового життя, звідки вже їм нема повороту!...

Ось вона, та казка-правда, що полохає розум і знетямлює чуття в багатьох легкодухів. Не звеселить вона й иньших, потужних духом. „O, la triste histoire!“ гукнуть і вони в слід за тим же Верленом.

Справді, чи-ж мало появила Україна талановитих людей?

„А як їх на ймення і де їх могили,
Що-б скласти хоч пізні вінці?“

На жаль, Україна їх не знає, бо не для неї вони служили, не їй віддали свої сили...

Як не прикро, але таке-ж сумне явище постерігаємо й на полі малярської штуки.

З першого погляду здало-б ся, що й сама природа „прекрасного, розкішного, багатого“ краю й цілком незалежне від уряду становище повинні давати добрий ґрунт для розвою націоналістичних почувань у наших малярів. Але-ж дійсність навпаки показує щось иньше. Навіть пишна природа України не приваблює їх уваги, не наворачає до рідних сюжетів. На картинах з українськими краєвидами дуже часто подибуємо підписи Росиян, Ляхів, Німців навіть, і дуже рідко — Українців; натомість імена — Ткаченко, Ківшенко, що сьвідчать про українське походження сих добродіїв, стрічаємо підписаними на малюнках кораблів-броненосців, царських яхт, військових муштрів і т. и. Звичайно, про патріотизм їх говорити якось не приходиться ся... На ліпший кінець, коли такий трапить ся, то не сягає висше патріотизму в душі Гоголя, а здебільшого — марно було-б за ним шукати. З рештою, що їм Гекуба?... Осьміявши всі народні сьвятощі, вони являють ся „чужинцями в ріднім краю“ і служать лише тому, хто грубше заплатить. Не рідко в уст їх за одно з ворогом зривається навіть глум з рідного народа, з його літератури й руху. Правдивих патріотів, що кохають штуку малярську поспіль і неподільно з Україною, кому „рідний край дорожче ніж хліба окрай“, таких патріотів з поміж українських малярів — не гук, з-між усіх їх можна-б назвати хіба два-три імени.

От до сих-то імен я маю приємність зачислити й поважне імя, виписане в заголовку сієї статі.

Сергій Васильківський походить із Слобідської української шляхти. Уродив ся він р. 1854 в м. Ізюмі, в Харківщині. Р. 1861 батько його з родиною переніс ся до Харкова, де малий Сергій став побирати початкову освіту, а відтак вступив і до тамошньої II-ої гімназії. Скінчивши гімназію він якийсь час мусів служити в уряді, але змалку вроджена любов до малювання вкінці перемогла всі перешкоди і по 3-х роках урядової служби він опинив ся в числі учнів Петербурської Академії. Не легкі для нього почали ся часи, — приходилось тяжко працювати, боротись з злиднями, але бажання дійти повзятої мети, підперте горячою любовю до штуки й природним визначним талантом, і тут дало йому блискучу перемогу. Р. 1885 він з відзначінням скінчив Академію, причому на конкурсі краєвидів за картину „Береги Донця“ (околиці містечка Змієва) йому присуджено велику золоту медаль і призначено на державний кошт вирядити для студій за кордон. Треба завважити, що перед тим в протязі 5 літ Академія ні одному з учнів своїх не давала такої нагороди, — Васильківський був перший по тім часі, що „розбив лед“ завзятости академічних автурів! Р. 1886 він виїхав за кордон, де протягом 3-х літ працював над студіями малярськими, побувавши за той час в Іспанії, Італії, Франції, Англії й Альжирі. Вернувшись на Україну він осів ся на стале життя в любому своїому Харкові, де живе й до сього часу, малюючи свої майстерні твори і беручи участь майже у всіх визначнійших виставах. Властиво участь у виставах малярських він почав брати вже з р. 1882, ще будши в Академії, що таким робом складає порядний шмат часу — 20 літ.

Вчителями Васильківського були: краєвидів (пейзажів) — відомі Орловський і М. Клодт, а баталій — Б. Велівальде. Пише він властиво все, але найбільше любить жанровий крієвид. О скільки продуктивна діяльність сього артиста-маляря, легко судити вже з того, що минулим літом кількість проданих його картин досягала поважного числа — 236; деякі з них набула собі у власність знаменита Третьяківська галерія в Москві, члени імператорської фамілії й Імператорська Академія Наук. Як згадав я в горі, найбільш улюбленим сюжетом Васильківського є краєвид і особливо

ніколи не стрінеш пригнічених ссразів, як осередкових фігур; в них нема місця для зображення ялявих почувань або безвільних рефлексій, навпаки все в них — широко й глибоко. Тиха іділля, щире кохання, а найбільше відвага і завзяття — головні мотиви його творчої концепції.

Моя силуетка була би неповна, як би я забув сказати про чудові карикатури і особисту вдачу самого артиста, що сполучено в тіснім звязку між собою.

І так кілька слів „pro domo sua“.

Кому траплялось відвідати Васильківського в Харкові, той певно добре памятає його маленьку хатку на Москалівці, де живе він зі своєю старою недужою матір'ю. При вході, на білій, мазаній стіні величезними славянськими літерами виведено: „Входящий, витирай ноги!“ На сіняшніх дверях зразу-ж лякає гостя малюнок бедуїна на коні з відтятою головою ворога. Робітня — досить простора і сьвітла кімната; стіни її всі геть-геть обвішано ріжними етюдами й малюнками; по кутках, на столиках і кріселках понаставляювано ріжних аксесуарних причиндалів: вазонів, глечиків то-що; під одною стіною покритий турецьким килимом тапчан, на котрому дуже погано сидіти, бо бачиш тільки потилицю хазяїна, що сидить у кріслі; крісло-ж се архаїчного вигляду і стоїть проти другої стіни при столі, закиданому всякою всячиною; далі від стола два мольберти і якісь пуделка. От і все умеблювання робітні. Сам хазяїн — невисокий на зріст, присадкуватий чоловік, з копицею волося на круглій голові, в вишиваній сорочці і якійсь подертій чумарці або маринарці. На кругластім обличчі, з малими вусиками, крутим підборіддем і коротким носом, звертають увагу невеликі, але допитливі, цікаві очі; на устах раз-у-раз грає лукава усмішка. З першого-ж разу не трудно пізнати, що маєш діло з артистичною, чутливою натурою; про се сьвідчать і мова, і рухи, і міміка лица. В балачці його, здебільшого алегоричній, перемішаній дотепами й несподіваними образами, бе сьвіжий гумор і не-підроблена веселість. Але найцікавійше вражіння справляє той зіпсуто-український, маломістечковий жаргон, що так любить уживати в своїй мові Васильківський. І треба признати, володіє він ним досконало. Здаєть ся, що не будь він малярем, він був би напевно актором. Цікаві й його анекдоти про приятелів і знайомих, як от про проф. Яворницького, малярів-імпресіоністів

і інших, — тут карикатурна копія віддає всі головні риси оригіналу.

Не кожному, але тому лиш, хто підійде під його ласку, він показує і свої карикатурні малюнки на де-яких харківських діячів, в тим числі й своїх знайомих. Властиво карикатура, се відбиток специфічної вдачі сього артиста; його карикатури в фарбах вражають і оригінальною концепцією і майстерним викінченням. На жаль усі вони ще довго мусять лежати у схованці.

В кінці минулого літа сей симпатичний артист-маляр тяжко занедужав. Раптові напади задухи, що спричиняє грізна хвороба — жаба, знищили в край здоровле сього міцного чоловіка.¹⁾

В останній раз я відвідав його перед своїм від'їздом із Харкова. Він сидів, жовтий, змучений, за мольбертом над незакінченою копією своєї-ж картини: „Кобзар на селі“. На моє запитання про здоровля він тільки рукою махнув і хитнувши головою, додав: „Веселости нема!“ Справді для його натури брак гумору — дуже недобра ознака.

Невеселе було наше прощання...

На відході я звернув увагу на картину, що стояла в кутку на другім мольберті. Помітивши се, він буркнув з вимушеним гумором, показуючи в той бік.

— От не купили на виставці... Як би синьки та куксину додати, то може-б і той... А так бач — »не втне Авраам Ісаака«.

А я стояв перед картиною, мов прикутий, не можучи відвести очий. Весь характер її був якийсь особливий, невластивий для творчости Васильківського. Але-ж скільки тонкого смаку, скільки м'якої ліричної душі вложено було в неї!

Широкий, неосяжний степ... Смеркає. Ніби холодним передвечірнім вітерцем повіяло... Тихо навкруги. . На першім пляні стоїть чабан, схилившись у тяжкій задумі. Вівці позбивались у купки і немов би лагодять ся на спочинок. Тиша і сум, довгий без краю, могучий, необорний сум...

---

¹⁾ За останні часи, кажуть, здоровле д. Васильківського значно поліпшилось. *Авт.*

І враз мене прошибла думка: чи-ж може бути ще ліпша символізація сучасного стану України? І чабан-проводир в безпорядній задумі, і вівці-народ, що ляговить ся спати, і німий, повитий смерковим сумом степ, — усе нагадувало гірку дійсність і мов тужлива пісня хапало за серце.

З тяжким жалем покинув я робітню симпатичного артиста...

„Je suis un berceau,
Qu'un main balance
Au fond d'un caveau...
Silence, silence!“

— настирно, як і тепер, брешіла мені в усї сумовита поезийка.

Микола Вороний.

Із чужих літератур.

II. Словінська література в р. 1902.¹⁾

Словінська література святити на вході до ХХ-ого століття ювілей Прешерна. Було-б се добрим знаком з огляду на будучність; многі могли-б думати, що ювілей Прешерна полишить сліди і в сучасній літературі, що пробудить, оживить словінську літературну діяльність. Се одначе не сталось, — а що найменше, не в сій мірі, як сього можна було надіятись. Сумні політичні та соціальні відносини, серед яких довелось жити Словінцям, мали в сьому свій уділ; можна сміло сказати, що сей ювілей, якого може ніколи вже словінський нарід не буде мав нагоди святкувати, в словінськім письменстві не пробиваєть ся більше, як в иньших славянських літературах, які часто про нього згадували. Появились вправді деякі дійсно гідні поета видання його поезій; також „Ljubljanski Zvon“ старанем печального редактора сповнив свій обовязок видавши Прешернів альбом.

Одначе „Матиця словінська“ ювілей заспала! Літопись (Матиці) подає ухвалу, що на двох засіданнях виділу постановлено святкувати ювілей виданем памятника Прешерна, одначе до сего часу не було його між розісланими виданнями Матиці. І дивно, що нікому не судилось запитати, де дів ся обіцяний памятник, та чому не сповнила Матиця своєї ухвали. Хто винен, — не знати, се лиш певно, що чести се Матиці не принесло.

---

¹⁾ Отя статя була поміщена в 9. числі часописи „Slovanský Přehled“ за 1902 рік ин. Dr. Fr. Vidic, Slovinska literatura r. 1902.

А як раз рік, який слідував по ювілею Прешерна, визначається занепадом словінської поезії. Чотири поети, які так много обіцували, — замовкли. Двох найбільше надійних із них: Драготіна Кетте та Александрова (Мурна) постигла нечайно смерть. Цанкар посвятив ся прозі. Наколи-б по смерті Кеттого не вийшла збірка вибраних його „Поезій“, — не було-б можна нічого говорити про поезію словінську сеї доби. Та поезії Кеттого щедровинагородили всякі иньші. Кетте був великим талантом, поетом глибокого чуття, і на полі лірики має великі заслуги. В поезіях своїх визначив ся як великий любитель природи. З великою докладністю студіював усі її прояви, всю жизнь її, а гармонія, що навує в природі, пробудила в ньому тугу за гармонією душі. Еротика є головним предметом його поезій, в яких ніде нема сентиментальности, у яких усе переважає енергія та мужність; не клопиться ся ніколи його горла голова, ні сліз не видко на його лиці, навіть тоді, коли має заніміти його повне туги серце. В місцях сентиментальности виступає іронія та сарказм. Найліпші у нього сонети, які сильно пагадують Прешерна. Кетте думав не мало, головно, коли життя його хилилось до скону, і сі думки свої переливав у гарні сонети, між якими в першому ряді ставити належить циклі: „Тіхе пої“ (Тихі ночі), „Срне пої“ (Чорні ночі) і „Мој Бог“ (Мій Бог). До одноцільного погляду Кетте не дійшов. Найбільш переважає у нього ідея пантеїзму; певної системи не витворив, бо надто скоро стрінула його невмолима смерть. Народня поезія була підкладом, на якому виросла індивідуальність Кеттого. Його образи, хоч малював їх на всякий спосіб, прості, невимушені, звичайні, одначе не перестарілі; противно — нові і все звенять у них народня нута. Мова в него звичайна, проста, а все-ж хороша, жартівна та легка. Що до форми, то не був педантом та ніколи змісту не посвятичував формі. Аж по смерті оцінено, як великою втратою була для Словінців його смерть.

Більшою популярністю починають тішитись нині поезії Зупанчіча (Zupančič), який зійшов з містичних хмар на сонцем осяяну землю і рветь ся тепер за сьвітлом, ясністю дня — Александрова (Alexandrov) і друге видане „Еротик“ Цанкара. Для цілости образу годить ся згадати ще Івана Ресмара, який вібрав свої пісні писані на лад народних пісень і видав їх під назвою: „Моја деца“ (Мої діти).

В „Ljubljansk. Zvon“-ї виривають нові поетичні голоси: Федорова, Валенчина і т. и., які виявляють доволі чуття та серця, одначе Зунанчичови та Кеттому не дорівнюють.

В прозі володіє тепер Іван Цанкар (Ivan Cankar), безперечно найбільш займаюча личність у словінськїм письменстві. Він видав дві драми: „Jakob Ruda“ і „Za pogodov blagor“ (Для добра народу), — збірку образків і нарисів: „Knji-ga za lahkomiselne ljudi“, а відтак у „Слов. Матиці“ твір: „Poročanje Nikolaja Nikiča“ (Подорожі Н. Н.) та „Tuji“ (чужинці).

„Яків Руда“ є важним твором у розвою словінської драми. Основа драми — проста. Яків Руда, збанкрутований поміщик, має дочку Анну, яка посв'ячуєть ся для свого батька тим, що виходить заміж за багатого Брожа, виключно задля майна, не вважаючи на те, що любить маляра Долінара. Є се проста дія, із котрої Цанкар витворив доволі много. Характери, вправді виключно „цанкарівські“, змальовані займаво, а з великим хистом представив автор душевні бої, які виривають завдяки всяким конфліктам. — Цанкарова комедія в чотирох діях „Za pogodov blagor“, се остра сатира на словінські політичні відносини. Цанкар висьміває словінську політику та з їдким сарказмом вказує, як то під фірмою „для добра народа“ служить ся егоїзмови. Майстерно змальоване ривалізованя двох народніх вождів, які вправді все мають народ на язичі, та думають лиш про себе; про них судить журналіст Щука: „Ділають усе задля себе, старають ся о себе, лиш фрази суть їх збрусю, а ще й здаєть ся їм, що се чесна збруя. Та не від тих людий, які думають, що йдуть з народом, а суть лиш страшенно сьмішні, ждати полекші. В тіни тих людий під їх широко розпостертим плащем діють ся страшні річи. Від давна лежить уже народ на землі, а на немічнім його тілі розсілись чорні черви. Ніщо не помагає, будуть його їсти. Нікого нема, хто би їх прилюдно, сьміло зігнав. Хороба вже надто небезпечна.“ Зворот виходить від Щуки; та-ж у кожного чоловіка є крихта людяности, і коли вона пробудить ся, коли пробудить ся в ваймитах — пан, в невільниках — король, коли не буде народа, але будуть самі свої люди горді та пишні, сьмілі мов королі, тоді не буде більше народа, що розбитий бігає на всяких поводах і є на продаж „за гріш або усьміх!“ — Щука зриває з сторонництвом і веде перед дїм вожда сторонництва купу людий, щоб повибивати йому

вікна, ознаймивши вперед: „До вашого повного стола засядуть ті забуті слуги, закинені, зрабовані. Підріть свої проклямації, залишіть піклуватись народом та його добром. „Народ“ не існує! Нема вже більше слуг, рабів!“ — Устами Щуки мовить Цанкар, ідеї Щукові — ідеї Цанкара. Много правди сказав автор в отсій комедії, та ще більше пересолив. Були покуси навіть між Словінцями, щоб книгу сю ігнорувати. — Рівно займаючою є твір Цанкара: „Knjiga na lahkomiselne ljudi“, у якій подав Цанкар 10 варисів. Очарований чудовим язиком та хорошим стилем відложить чоловік сю книгу, і тяжко прийдесть ся йому висловити, що тут автор хотів сказати. Позитивного нічого! Є лиш роздразнений песіміст, революціонер, „der Geist, der stets verneint“, котрий зі всього сьмієть ся, все іронізує. Найбільш ненавидить філістрів, а філістром є в нього кождий чоловік, що инакше думає, як він; колись був в його очах кождий — дураком. Та сей бій видаєть ся йому безуспішним, бо неприятеля не можна зранити; та про те сей бій безсмертний зродив ся він з першим чоловіком, а тепер живе в тисячних організмах нескінченої життя. Історія людських поколінь, се після Цанкара бій між двома душами: революційною і поліційною; на хвилю верх бере революціонер, та швидко по тім уже поліцай. Цанкар — революціонер, одначе не треба його боятись, бо він уже з гори бачить, що бій його, се бій без успіху. Дятого то все лиш дре, нищить, бурить, а позитивних ідей, позитивних героїв, які-б успішно воювали, які-б на розвалюнах теперішньої системи здвигнули нову будову, Цанкар не знає. Він незадоволений зі всього, а мстить ся на тім в сей спосіб, що сьмієсь зі всього, що сьвяте для філістрів. Таким є Цанкар. Ідеї його — се блиски, що просьвічують тьму; треба ждати, що Цанкар випровадить ще сонце, сьвітло і життя.

В дечому подібна що до гадок та ідей до Цанкара є Зофка Кведрова (Zofka Kveder). По займаючій книжці „Misterij ženų“¹⁾ (Містерія женщины), в якій ще всьо більш горіло, як мож було пізнати, що є її власне, а що чужим впливом, в новій-

¹⁾ Ціла ся збірка зложена з коротесеньких начерків, що однак лучать ся в одну спільну ідею: визволити женщину з оков її життя. Хоча збірка виходить тенденційною, то все-ж муєть ся признати їй велику артистичну стійність. Клерикальна словінська критика викляла сю книжку, як крайню неморальну. О. Л.

ших творах виходить чим раз більше спокійною, уміркованою та самотійною. Майже рівночасно видала вона дві збірки своїх творів: „Ljubezan“ і „Odsevi“. У першій є шість нарисів у драматичній формі, в яких авторка подає свої філософічні погляди та гадки про сьвіт і життя. А погляди сї в mnogim подібні до Цанкарових. І вона незадоволена, і вона не може добачити ясної сторони в житю.

Як новеліст — симпатичний є Josip Kostanjevec, який видав перший том своїх новель та нарисів під назвою: Iz knjige življenja. Понад середній рівень одначе не підняв ся — і нового не сказав нічого. Надто годило-б ся ще згадати про Малограйського (Malograjský — псевдонім), який запопадливо достачає романів та оповідань для „товариства Могора“ та „Слов. Матині“. Дарма, що на всьому тому бачить ся поверховість. Malograjský пише для ширшої публіки і тим спинює Цанкара, що обмежений на малий круг читачів. Видав повісти: Za srečo“ та „Iz viharja v zavetje“.

Наконець як про куріоз згадати можна про збірку: „Prve liste“. Се незрілі та неперезиті проби, які словінські та хорватські абітурієнти учительської семінарії посвятили своєму учителю д-рови Ілєшічови.

Автор вдатньої драми „Sin“, E. Ганґль (E. Gangl) виготовив новий твір в 4. діях „Sad greha“. Критика осудила драму вельми строго. Належить одначе взяти в дечім в оборону автора перед критиком. Ганґль змалював у своїм творі страшенно низький, жалісний образ життя, — та треба сказати, що не писав для докорів, ані для ефекту, а з глибини духа. Отже кипіло в нутрі його те все, так сильно, що викинуло з него сей незвичайний літературний твір. І дивуватись тому не можна. Ганґль, се душа, що хилить ся до сентиментальности; вів маломістечкове життя в Люблянї, а коли прийшов до Відня, отворивсь перед ним иньший сьвіт. Припадково були тоді на репертоарах віденських театрів драми, які розбирали найбільш брудні сторони людського життя. Хто-б проте за зле брав Ганґлеви, що й його перемогла ся дивна течія, що очарований риком та гомоном великого міста, в якому ще більше бачив темних як ясных проявів життя, — сам спробував начеркнути образ, який зродила нова доба його фантазії? Мусить ся признати, що Ганґль написав сю драму в найліпшій гадці та в найчистішій намірі, та що є в ній кілька справді гарних сцен.

Сьогодні, коли буря в ньому стихла, треба сподіватись від нього чогось чистого, сильного та свіжого.

Накладом книгарні Швентнера виходять зібрані твори найбільш улюбленого новеліста Янка Керсника (Janko Kersnik); доси вийшли 3 повісти: „Cuklamen“, „Agitator“ і „Na Žerinjah“

Обіцюючи суть надто твори Янеза Трдіна, що визнають ся народнім язиком та народнім гумором. Згадати годить ся про „Російську антологію“, в якій заступлені всі більші російські поети від найстаршої до найновішої доби. Видали її Весель і А. Ашкерц (Vesel i A. Aškerc) так старанно, що подібною книжкою навіть більші славянські народи не можуть похванитись. Переклади зладили різні поети. Блискучий та високоталанований письменник — Ivan Prijatelj зладив збірку „Momente“ зложеної з новель Чехових. Взагалі Prijatelj обіцює много як на полі белетристики так і історії літератури.

Переклав *О—п Л—і.*

Дещо про вірменську нар. музику.

Д. З листопада ст. ст. мин. року мені довелося бути на концерті вірменського аматорського хора під управою Павла Кара-Мурзи, урядженому в пам'ять організатора вірменських хорів Христофора Кара-Мурзи.

Покійний Христофор Кара-Мурза був єдиний діяч на полі збирання та пропаганди творів вірменської народної музики, хоч між Вірменами є чимало людей, що скінчили консерваторії; його хорові концерти були єдиною проявою самостійного музикального життя вірменського народу (жодної постійної музикальної інституції у російських Вірмен, так само як і у російських Українців нема, і навіть оцей Тіфліський хор вербується всякий раз наново перед концертом подібно до того, як і Київський аматорський хор під упр. Лисенка). Через те на основі цього концерту можна зложити собі певне поняття про стан виучення вірменських народних пісень і їх обробки, про стан самої співацької справи, про відносини публіки до сеї справи, загалом кажучи, про стан вірменської національної музики; через те-ж я хочу поділитися своїми вражіннями від цього концерту з читачами Л. Н. В. Але перше подам деякі відомости про життя і працю енергійного діяча, що вмер 27-го марця мин. року несподівано (від параліза серця) серед широких поривань та плянів.

Христофор Кара-Мурза вродився в Карасубазарі (в Криму) 1853 р. Його прізвище вказує, що його рід татарського походження, але ближчі предки його були ширими Вірменами. Музичну освіту він відібрав поза школами. 1883 року він переїхав на Кавказ бажаючи віддати ся справі розвою вірменської національної музики і 1885 вже дав перший концерт з хором, який він сам з'організу-

вав і вивчив. До того часу Вірмени не тямали співати на 4 голося; їх хоровий спів був унісонний. Мешкаючи переважно в Тіфлісі та Баку, він багато разів їздив по різних городах та містечках, сполучуючи в тих поїздках дві мети: етнографічну та педагогічно-організаторську. В кожному такому провінціальному пункті він вивчував та списував народні пісні і разом з тим організував місцевий хор (з собою він не возив хору). Попрацювавши з таким свіжо-навербованим хором 2—3 тижні, він давав з ним концерт, і, полишаючи своїм ученикам дальше продовження справи, сам їхав далі, щоб повтартати те саме в иньших сторонах. Таким чином протягом 17 років своєї праці він дав 248 таких концертів, зорганізував до 90 таких хорів (в тім числі 10 церковних) і зібрав 320 народніх пісень (в тім числі коло половини розклав на хор і виконав публично). В той час, як з'організовані їм кавказькі хори були переважно простонародними, в його концертах, в поза-кавказьких городах (в Москві, Одесі, Кишиньові, Ростові на Дону, Астрахані і и.) брала значну участь інтелігенція. Крім того Кара-Мурза розклав на 4-голосний хор старинну вірменську літургію, і се єдина праця його, що вже надрукована.

Власних композицій Кара-Мурзи лічить ся 67 і багато з них зробили ся дуже популярними в народі.

Ся незвичайно енергічна діяльність не дала йому матеріальної безпеки. Його численні концерти дали в загальній сумі дефіцит. Він був певного часу учителем співу Ечміадзинської духовної академії, а остатні два роки був вчителем співу в Тіфліській комерційній школі. Його родина зостала ся після нього в убожестві. На видання його пісень і творів тільки після його смерти почали збирати фонд.

Переходячи до самого концерту 3 листопада м. р., я знов повторю, що на основі його можна зложити поняття про стан музикальної справи в вірменському товаристві; але не думаю, що на підставі сього концерту можна зложити поняття про самі вірменські пісні. Для того сей концерт показав за мало матеріалу: власне щиро-народніх пісень преспівано 4. Натурально, вибір їх може свідчити тільки про смак того, хто їх вибирав, але не про те, що вони справді найтипичійші. Я держу ся сеї думки на основі того, що мелодичний склад усіх 4-х пісень позбавлений такої характерної ознаки східних мелодій, як збільшена секунда, і, загалом

кажучи, являєть ся досить ординарним. Можна думати, що роль Кара-Мурзи в справі збирання та популяризації народніх пісень аналогічна ролі нашого Коціпінського, що вибрав з величезного розмаїтого народнього репертуару мелодії переважно банальніші, котрі про те більш до вподоби нерозвинуеного музикально загалу нашої інтелігенції і полу-інтелігенції, бо її смак вихований на банальнійших взірцях західно-європейської музики. На основі дуже популярного збірника Коціпінського і подібних сьому збірників багато людей зложило цілком хибну думку, ніби-то збільшена секунда не властива українській народній мелодії.

Ритміка сих 4 пісень уже оригінальнійша; ритм усіх їх — $\frac{6}{8}$, і часті гарні сінкopi ратують його від одноманітності. Так само більш оригінальності виявляє куплетний склад декотрих пісень, що характеризуєть ся чергуванням куплета з повільнійшим темпом і куплета з швидчійшим темпом та з відмінною мелодією. Сказане про ритм та куплетний склад демонстрованих на сьому концерті пісень могло-б характеризувати вірменські народні пісні, як би не ті слова, якими окреслив у розмові зі мною ролю Христофора Кара-Мурзи сам впорядчик і діріжер концерта: „Покійний брат мій, сказав він, обробив народню вірменську пісню не тільки розкладом на 4 голоси, але й тим, що придав правильнійший ритм пісяям, що часто співали ся в народі без усякого ритма, і тим, що придав їм знаки виконання.“

Аранжовання пісень зовсім ординарне та неінтересне. А в тім, се й краще, бо пориви до оригінальності у ділетантів звичайно роблять саму шкоду. Тільки що вже зовсім несмачне — се доточені до пісень фінали, що складають ся з таких приємів, як повторення кілька раз остатньої фрази, розбиті акорди, утровані слові та темпові контрасти, фермати і т. и. В обрібці народніх пісень доточування таких банальних фіналів виходить чимсь дуже бридким.

Виконання хору в цілому було досить стрійне. Сей хор вишколив ще покійник. Брат покійника, Павел Кара-Мурза, що дірігував сим хором сей раз, — доктор фільозофії, по спеціальности соціолог, і сам признає, що за мало приготований до дірігування. Про те хор досить добре дісціплінований. Я живо пригадав собі охматівський хор селян під упр. Демущького, що дав концерт у Київі в минулому сезоні з великим успіхом і звернув на себе увагу й симпатії не тільки українського, але й иньших кругів київського

товариства. Як той хор, так і сей складаєть ся з людей без жадного музикального приготування (вірменський хор складаєть ся з дуже розмаїтих елементів, з значною участю простих ремісників); як там, так і тут голоси співаків за мало гнучкі, і, коли звучать нарізно, мають неприємний скрипучий тембр; солісти через те особливої втіхи слухачеві не постачають; про те в цілому хор звучить незгірше, дякуючи добрій дисципліні та вишколенню. Поруч з сією аналогією треба завважити — і зовсім безсторонно, що рішуча перевага на боці українського охматівського хора, що досягав часом великої майстерности виконання, дарма, що перемагав безмірно більші труднощі партитури.

З виспіваних народніх пісень три аналогічні з нашими танками: се 1) Ой Назане, Назане, що співаєть ся мужеським та жіночим хором на антифонний спосіб, 2) Лепо-ле-ле-ле, що вже має виразний танечний характер і 3) Гум-джан, що справляє ефект безконечним повторенням слова „джан“ (по вірменськи — душа, в даному разі — душка, душечка), чим дуже нагадує той хитрий ефект, що в нашій пісні:

Стели ся, барвінку, ще нижче,
присунь ся козаچه ще ближче,
ой ще, ще, ще, ще, ще,
присунь ся ще ближче!

4) „Алагез-Ечміадзин“ має вже геть иньший характер: се туга матери і кликання до найбільшої народньої сьвятині з приводу розлуки з сином, що йде до війська. Далі до народніх таки пристає наївненька пісенька „Кізілік“. Її склав живий ще народний співець („ашуг“, аналогічний нашим бандуристам) Джівані. Хоч сей дід пробуває в Тіфлісі, де його частенько запрошують на весіля, бенкети, то-що, він про те ворог усякого новаторства і співає та складає пісні на старосьвітський лад.

З нумерів програми присьвячених новітнім композиторам найбільш интересна пісня, написана Чухачіяном, що жив у турецькій Вірменії, писав великі обємом твори європейського характеру і вмер не здобувши великої слави та виразів публичної подяки; про те названа пісня, зложена в народньому дусі, стала справді народньою в цілій Вірменії. Далі йде ряд мало интересних нумерів, як „Хвала Музі“ скомпонована на слова вірменського поета Алішана Італіяном Бякніні, що був регентом у школі ве-

неціянських Мехітаристів¹⁾), „Вірменський марш“ самого Хр. Кара-Мурзи, який можна було-б в рівним успіхом назвати і „голяндським“ і „португальським“, і „Сльози Аракса“ — знамениті патріотичні вірші, відомі завдяки французькому та російському перекладам ширшій публіці поета Патканяна з музикою те-ж Хр. Кара-Мурзи. Власні композиції Кара-Мурзи показують в йому „доморощеного“ композитора з даром мельодійної винахідности, але з досить не-елукованою технікою, що не йде далі банальних приємів. Не вважаючи на се (або, лучше сказати, дякуючи сьому) його легкі, доступні мало розвитку вухови композиції зробили ся дуже популярні і становлять для Вірмен той новітній народній репертуар, який має кожна нація (Українці мають безчислений репертуар таких „Скажи мені правду“, „За Німань іду“, „Гуде вітер вельми в полі“ і т. и.). Декотрі місця у його достоменно нагадують стиль „Наталки Полтавки“. Чуючи щось такого в чужих мельодіях, наші земляки кажуть звичайно: „Ся мельодія має в собі щось українського“. Тим часом сей стиль характеризує зовсім не націю, а певний ступінь музикального розвою.

Натурально, щоб підвисшити рівень музикального розвою публіки й самих виконавців, а, значить, і тих композиторів, які можуть вийти з того осередка, музикальним діячам нерозвитих націй зістаєть ся одно: добре дбати про ознайомлення того осередка з кращими взірцями, які дала музика високо-розвинених народів. З того погляду треба жалувати, що обидва не-вірменські нумери, які доповняли програму даного концерта, не могли мати жадного виховового значіння. Се були власне 1) „Сни, младенець мой прекрасний“ мельодія на слова Лермонтова, добре відома всім дітям російського виховання, і 2) „Уж я золото хороню“, пародія московська пісня, що вспіла дуже обриднути всім Росіянам, бо тисячу разів повторяєть ся на різних „актах“ народніх шкіл, то-що.

Решта програми була присвячена „юмористичним оповіданням на Шемахінському наріччі“, яке, очевидно, грає ролю сьмішного, простацького наріччя, і деклямаціям на російській мові. Зміст тих юмористичних оповідань зовсім анальогічний знаменитим

¹⁾ Мехітаристи — колонія Вірменів-монахів у Венеції, що виявляє дуже широку видавничу діяльність.

оповіданням Раєвського, себ-то те саме глузування з народньої темноти; одно з них уже зовсім було не до речі: офіцер назвав Вірменина „сольоний армяшка“. Той страшенно розгнівав ся, схопив пляшку з вином, замахнув ся нею і... наточив собі склянку вина. Ці оповідання, виконані з звичайною кривляцькою манерою провінціяльних акторів, очевидно зовсім не образили почуття слухачів. Вірменська публіка, що наповнила залу вщерть, однаково гучними оплесками похвалювала і патріотичні „Сльози Аракса“, і глузування з свого темного брата, і занадто добре відому російським Українцям „Охоту“.

Такий характер мав вечір пам'яті національного діяча. Ми мохить спадало на думку порівняння з українськими „роковинами“. На київських роковинах що року проривається щось подібне до „Охоти“ або „оповідань з народнього побиту“. Добре хоч те, що в Києві се іменно „проривається ся“, і Києве тямлять сей діссонанс. На петербурських-же роковинах реґулярно і незмінно раз-у-раз фігурує „Гандзя-цяця молодичка“, викликаючи бурні оплески. Там се не вважається за скандал, навпаки, санкціоновано петербурською кольонією старших Українців.

Очевидно Вірмени, так само як і Українці, з иньшим настроєм ідуть у російський театр або концерт, а з иньшим ідуть слухати „своє рідне“. Туди йдуть учитись, розвивати смак, цивілізуватись, а до своїх ідуть, щоб догодити тому, що в їх смаку й естетичних потребах зістало ся некультурного, щоб послухати легкої до розуміння музики (бо як не буде легка, то кажуть зараз, що вона не народня), щоб посьміятись теж.

Бажаючи вірменській національній музиці як найскорійшого і як найпишнійшого розцвіту, не можна не завважити, що їй до того зістає ся ще дуже довга і трудна дорога. Не вважаючи на безмірно більшу свідомість і безмірно більші матеріяльні сили вірменського народу, в сьому напрямі у них справа стоїть безмірно гірше, ніж у Українців.

К. Квітка.

Ф Р. Р І Г Е Р.

3-ого марта с. р. помер у Празі Фр. Рігер, — один із найвизначніших політиків чеських і взагалі славянських, котрий зачіпав і нашу русько-українську політику, і на котрім видно найвиразнійше і гарні боки і хибі політиків чеських і взагалі славянських, в тім числі й наших. Через се тим більше варто приглянути ся ближше житю та діяльності небіжчика.

Фр. Рігер родив ся 10-ого грудня 1818 р. в Земілю, в Чехії, де батько його був маючим властителем млина. Студії кінчив у Празі та Відні і в 1846 р. здав докторат прав. Зразу гадав посвятити ся державній службі, вступаючи, після скінчення прав, 1842 р. до пражького апеляційного суду. Але як раз тоді загостив був до нього один польський емігрант, на якого звернула око поліція, і Рігера арештовано за те, що з ним ширив заборонені друки. Після 17 днів його випущено задля недостачі доказів, але державна служба, звісно, пропала, і він мусів посвятити ся виключно публіцистичній та політичній діяльності.

Се було дуже корисно для чеського руху, яким і зайняв ся Рігер у купі зі своїми приятелями д-рами Травном, Штробахом та Браунером. Рігер звернув увагу поперед усього на промислове товариство і став домагати ся заведеня чеської промислової школи в Празі, але рівночасно устроював і чеські балі, з яких перший відбув ся в 1846 і на яким у-перше появила ся й чеська шляхта. Рівночасно агітував Рігер і за заснованем чеського театру в Празі і встиг притягти й до сього чеську шляхту.

В початку 1848 р. ми вже бачимо його на переді політичного руху серед Чехів. Ще перед революцією їздив він у депу-

тації до Відня до Пілєрсдорфа в справі заведеня відвічальних центральних властей для Чехів. Чеський текст цісарського патенту в 8-го цвѣтня 1848 р. в тій справі написав Рігер. У Празі належав Рігер до національного віділу, де концентрувало ся політичне житє, котрого Рігер став проводирем завдяки своїй блискучій проречистости. До сього національного віділу приїздили депутати франкфуртського парламєнту з бажанєм, аби Чехи згодили ся вибрати туди своїх послів. Чехи відмовили, хоч депутати грозили їм мечем. Задля задемонстрованя проти франкфуртського парламєнту задумано скликати до Праги Славянський в'їзд, яким Рігер дуже пильно займав ся, хоч на відкритю його не міг бути, бо їздив у депутації до Інсбрука до цісаря Фердинанда, котрому предложив своє пропамятне письмо іменем чеського народу, де Чехи домагали ся скликаня свого сойму та іменованя відвічального намістника. Першій просьбі вволено, другу обіцяно сповнити, назначуючи на намістника архикнязя Франца Йосифа. Але тимчасом вийшло в Празі повстанє, Славянський в'їзд розігнано і Прагу збомбардовано. При нових виборах до чеського сойму вибрано Рігера послом у його ріднім місті, а до державної ради аж у 7 місцях.

У радї державній проявив Рігер свою незвичайно користну діяльність аж тоді, як тоту раду перенесено до Кромерика. Рігера вибрано до конституційної комісії, де поручено йому реферат про найголовнїше — про основні закони. Перший § його проєкту був такий: „Усяка власть у державі виходить від народу“.

Звісно, проєкт Рігера трохи змодіфіковано таї доповнено, а все-ж таки в конституції, уложеній конституційною комісією державної ради в 1848 та 1849 р. найбільше заслуги праці Рігера.

Конституція, запропонована тою комісією, була непохожа на тоту, яку накинув оісіля уряд, ані навіть на теперішню. Вона забезпечувала не лише повні горожанські права поодиноким горожанам, але й повні національні права кождому народови, і то і в державній репрезентації, що ділила ся на раду всенародну та раду країн, і в краєвій репрезентації — соймах, що ділили ся на всекраєві та окружні, вибрані по округах, визначеним по національностям, так що немислима була ніяка маїоризация, тим більше, що й виборчі округи до всекраєвого сойму мусіли бути визначені по національностям. Окружним соймам, яких мало було в Галичині 10, назначено було дуже широкий круг ді-

яльності. До них належали (§ 125 конституційного проєкту) : 1. Громадські справи, і то: а) проєктоване громадського статуту з оглядом на державний громадський закон, і потверджуване статутів окремих громад; б) нагляд і контролю всіх громад що до орудування основним майном; с) розсуд усіх суперечок між громадами або членами громад і начальниками в дорозі відклику по мисли громадського закона; d) рішене про право належности та неприняте горожанина держави до громади. Проти рішення округу в громадських справах нема ніякого дальшого відклику. 2. Окружні дороги та інші окружні способи комунікації. 3. Засновуване кас ощадности та закладів позичкових. 4. Полагоджуване всіх справ, що належать лише до окружної громади або більшого числа її повітів. Окрім того (§ 126), коли окружний сойм уважатиме се за конче потрібне в інтересі округу, то вільно йому, в межах законів державних і краєвих, упрямляти та й орудувати: а) школами й виховними закладами в правом означуваня викладової мови тай предметів, але з рівно справедливою увагою на всі мови округу; б) справами бідних; с) закладами для хорих і гуманітарними; d) місцевими побожними закладами; е) закладами для піднесеня хліборобства.¹⁾

Як бачимо, се мало бути майже те саме, що кантони в Швайцарії.

Таку саму незалежність, яку мали мати округи супроти краю з його загальним соймом, — таку саму незалежність мали мати й краєві сойми супроти центральної репрезентації, — але з повним забезпеченем кожному народови його національних прав.

Поляки, звісно, противили ся такому забезпеченю національних прав Русинів у Галичині, але були переголосовані іншими послами, а то завдяки головно Паляцкому та Рігерови.

„Мене зачудувало та вразило немило, — кавав Паляцкий на засіданю комісії з 23-го січня 1849, — коли Земялковский сказав, що нарид Русинів винайдено минулого року. Вони-ж Малоруси, яких поверх 10 мільонів живе в Росії. Вони не говорять жаргоном польської мови, але руським диялектом, що з диялектами Болгар, Сербів, Кроатів і Словінців належить до одної кляси сла-

¹⁾ Anton Springer, Protokolle des Verfassungs-Ausschusses im Oesterreichischen Reichstage 1848—1849. Leipzig, 1885, ст. 377—8.

вянських мов, як знов Поляки, Чехи, Венди та Лужичане до другої. Русини, се окремих нарід, що був увільнений аж торік, і се мабуть розуміє Земялковский під винайденем. Сей нарід був доси урядом і Поляками гноблений; але тепер він, є надія, розвіє свої значні здібности та робитиме швидкі поступи, він візьме участь у добродійстві західно-європейської просвіти і стане в руках австрійського правительства підоймою против австрійських ворогів, що безконечно далекосягле, коли зважити їх вплив на їх суплемінників у Росії. І в Галичині служитимуть державні округи до вдоволення всіх племен“ (ib. ст. 27).

Рігер — зараз другого дня — розвинув докладнійше думку чеських федералістів про русько-українську справу.

„Рішучо мушу висловити ся — говорив він — проти вчорашньої промови посла Земялковского, хоч у $\frac{9}{10}$ частинах вірної, але в $\frac{1}{10}$ таки зовсім невірної, а то на скільки він не признає Русинам власної національності та не хоче признати їх автономії що до відділення від Поляків у провінції „Галичині“.

„Я люблю Поляків, так як люблю Чехів, бо ми брати; але я признаю Русинів за самостійну націю! Я знаю Галичину з власного досвіду, знаю й її літературу і говорю тут зовсім безсторонно!

„Етнографія та фільольогія, як відомо, розрізняють дві галузи Славян в Європі, західних і східних Славян.

„До перших належать Чехи, Моравці та Поляки, до остатніх південні Славяни та Русини.

„Мова, якою поперед усього характеризує ся нація, иньша у Поляків, а иньша у Русинів.

„Обі мови різнять ся від себе в самій сути, обі нації инакші в самій сути. (Земялковский перебиває його: „Я не мішав ся до справ, яких не розумію. Робіть і ви так само, ви не розумієте про се нічого сінько!“) Рігер говорить далі: Прошу взяти собі до серця, що я знаю обі мови, що я хочу говорити безсторонно і навіть помогти помирению обох! Руська мова має подвійну літературу, одну писану буквами латинськими, другу грецькими. Вони обі не дуже багаті і дали лише незначні твори, а все-ж таки се власна література!

„Три мільйони Русинів живуть у Галичині, тринадцять мільйонів у Росії. Мої панове, нарід 16-мільйоновий лишить ся, чи ви його

відділите від Галичини, чи ні. Такий нарід не можна не признати — оттак ні відси ні відти вичеркнути з карти.

„Воля печати видвигне вповні руський елемент. Його література з подувом вільности розтопить оттой сціплий лід російського абсолютизму — стане Архімедовою шрубою, що повалить оттой царат, потягнувши за собою міліони закріпощених Русинів у Росії до відпаду від неї. Ось що, мої панове, найважнійше в сїм питаню — упадок оттого ворожого волі європейського деспота недалекий, коли се племя увійде в ряд иньших славянських племін.

„Я говорив з Росіянами. І вони не признають руського елемента, з причин не таких то глибоких. У них усе російське — Галичина у них російська — тай Угорщина у них російська. Не дайте ся, мої панове, збити з пантелику, коли польська шляхта старала ся як найбільше здавити руську свідомість.

„Русини не мали доси анї шляхти, анї міщан — міщани й селяни у них іще не показали себе — в усякім разі вважали тоту польську шляхту носителем їх культури; а про те не вважайте ви руського елемента нездібним до просвіти.

„Мужів, як Наполеон, Клебер, хоч вони з роду Італійці або Німці, називають у Франції „Французами“. Пан Земялковский називає себе, хоч він і руського роду, „Поляком“ — я, як і багато моїх земляків, повинен би може назвати себе „Німцем“, як би я, так як ви, стратив національну свідомість Чеха; але я кажу голосно: „я гордий сею свідомістю!“

„Сьміяли ся, коли перед 14—15 роками Юнгман і иньші займали ся чеською літературою; а про те ми можемо тепер оснувати славетний чеський університет і займати ся в сїй мові всіми галузями науки. Те саме буде незабаром і у Русинів. Шануйте національне змаганє доси переслідуваного як Поляками так і Росіянами, покликаного до самостійного істнованя народу — хоч би й як воно боліло вас, яко Поляків, що вмілисте здобути їх край духово: і Німець жалує втрати своєї переваги в Чехії.

„Минув той час, коли просвічені кляси давали тон національній масі. Ви знаєте ненависне значіне слова „Лях“ у Русинів — ви пізнаєте й криваві докази сього в вашій найновійшій історії. Признань зроблених що до навчаня релігії та народніх шкіл стане не на довго. Поляки та Русини годили ся з собою ще найбільше на славянському зв'язді у Празі. (Земялковский пере-

биває його знов: „Я про се нічогосінько не знаю — я й не розумію, чого ви хочете“).

Рігер говорить далі: „Про се, чи я говорив до речі, нехай рішать високо просвічені в фільольогії та в статистиці панове товариші — особливо Паляцкый, Мікльошч і иньші. Жаль би мені було, як би мої в сій справі лише посередні слова не мали бути уважені і Русинам не було дано ніяких вартних признань. Коли Русинам не поможе ся тут, то вони знатимуть обернути ся куди инде — і зятяте се собі добре, мої панове, вони загрозять тим удатно не лише польському елементови — не лиш Австрії — але й свободі!!!“ (ib. ст. 30—32).

Нічого й казати про те, як високо були би стояли тепер не лише самі Русини, але й уся Галичина та й Австрія, як би були сповнили ся горячі бажаня Рігера й більшости державної ради з 1848—1849 рр. — як би було заведено конституцію, ухвалену представителями народів Австрії!

Стало ся навпаки. Аристократична реакція підняла голову, розігнано військом державну раду, заведено карикатуру конституції, а далі чистий абсолютизм, і Русини перші стали найміцнійшою підпорою його, озираючи ся рівночасно і на російський деспотизм і топчучи ногами й той національний ідеал, який за них розвив був Рігер! (Самі руські послы сего не втяли; промову Яхимовича в сій справі назвав посол Брестель відчитом із церковної історії, яка не в стані була переконати його про різне походженє Поляків і Русинів). Сам Рігер, як зараз побачимо, не встояв на первісному високому становищі супроти Русинів-Українців, ані навіть супроти демократизму...

Після перемоги абсолютизму в Австрії 1849 р. Рігер, як і багато иньших вільнолюбнійших послів, виїхав за границю в Париж, де сходяв ся з визначнійшими революціонерами-аристократами, польськими та мадярськими, за що навіть був арештований на домаганє австрійського конзуля, хоч мав усї потрібні папери. В Парижі студіював Рігер політику та національну економію й видав кілька праць із сего поля по чеськи. 1850 р. вернув ся до Праги, де оженив ся з донькою Фр. Паляцкого, та хотів професорувати в університеті, але, розуміє ся, не дістав *veniam legendi* за попередню політичну діяльність. Рігер посвятив ся виключно літературі, починаючи м. и. видавати славу чеську енциклопедию — „*Naučný Slovník*“. Аж у 1860 р. встиг Рігер вибити ся знов на

поле політичної діяльності, коли дозволено д-рови Юл. Грегрови видавати політичну часопись „Narodni Listy“, що стали органом Рігера. Від тепер Рігер організує політично Чехів і стараєсь добити ся в Австрії конституції. Та польське повстанє в 1863 р. роз'єднує його й Паляцкого з Грегром і иньшими молодшими чеськими політиками. Се був початок роз'єднання Чехів у загалі на старих і молодих.

Пішло поперед усього про шляхту, з якою, як ми бачили, Рігер єднав ся від самого початку своєї діяльності і від принципів якої відбіг був лише підчас революції в 1848—49 рр. Тепер повело ся чеській шляхті, під спільним окликом державного чеського права, втягнути Рігера й Паляцкого в свою клерикально-реакційну політику та стати проти ліберальних змагань Німців, з якими Рігер було єднав ся в державній раді 1848—1849 рр. Рігер дорадив Чехам не брати участі в австрійським парламентарнім житю під окликом: „ne dejme se!“ Розуміє ся, що тепер треба було шукати иньших спільників, особливо після того, як Австрію побито в р. 1866 і Мадяри відокремили ся від Австрії. Тоді Рігер і иньші старші чеські політики зробили те саме, що й наші москвофіли, — звернули ся з надіями до деспотичної Росії. Вони були на етнографічній виставці в Москві 1867 р. і російський двір та правительственні російські круги прийняли незвичайно радо того самого Рігера, що так гримів проти „російського деспота“ в 1848—49 рр. Рігерови хотіло ся очевидячки, аби деспотична Росія вплинула на поліпшенє долі Чехів, але певно мусів розчарувати ся, бо вже 1869 р. звернув ся з такими самими надіями до конституційного монарха — до французького цїсаря Наполеона III., поїхавши в Париж і подавши йому пропамятне письмо про те, що Австрія може бути гарним спільником у певній уже тоді війні Франції з Прусією, але аж тоді, як заведе справедливий лад у себе для всіх австрійських народів. От Рігер і просив Наполеона допомогти сему ділу, — але, розуміє ся, даремно.

Після того, як і Франція була побита Прусами, австрійська династія задумала оперти ся в Австрії на автономію окремих країн і покликала до уряду Гогенварта. Тоді й Рігерови усьміхнула ся була надія, що встигне завести чеське державне право — аналогічне тому, яке дістали були Мадяри. Цїсар се й обіцяв був рескриптом із вересня 1871 р., якого духовим автором був Рігер, що написав і слявні основні закони, по яким мала би бути

устроєна чеська держава. Відповідна адреса до цісаря домогала ся скликаня коронаційного чеського сойму, який мав би ухвалити собі конституцію і перед яким цісар мав бути коронований на чеського короля. Але коронна рада з 21 жовтня 1871 відкинула, за впливом німецького централіста Байста та міністра заграничних справ гр. Андрашого, основні чеські закони, і гр. Гогенварт упав, а з ним і чеське державне право Рігера й товаришів.

Майже цілих дальших 8 років тревала завзята боротьба між старо-Чехами і молодочехами, з котрих перші під проводом Рігера єднали ся чим раз більше з клерикальними фєвдалами, а другі під проводом д-ра Сладковського та братів Греґрів радикалізували ся. В 1879 р. втягнув гр. Таафе Чехів, під проводом Рігера й иньших, до державної ради та опутав їх там іще більше клерикально-реакційною політикою. Та все-ж таки Чехи встигли придбати таким чином значні права для чеської мови, розділ пражького університета на німецький і чеський, піднесенє середніх чеських шкіл. Але ся „крамарська політика“ старочехів не подобала ся чеському народови та його новим представителям — молодочехам, і остатні знов відтягнули ся від Рігера й товаришів. Тоді Таафе загадав погодити старочехів із німецькими поступовцями в Чехії і в 1890 р. скликав конференцію до Відня. Вже було ухвалено пунктації згоди, що мали бути предложені чеському соймови, але молодочехи видали поклик до чеського народу, де закинули старочехам зраду, а потім у соймі підняли обструкцію і силоміць не дали ухвалити згоди. Один із проводирів молодочеських, посол д-р Вашати назвав Рігера прилюдно в соймі нужденним зрадником. За те Рігер дістав від цісаря ордер зелізної корони другої кляси. Підчас нових виборів до державної ради в 1891 р., а 1892 р. і до сойму старочехи, не виключаючи й Рігера, стратили мандати; проти Рігера устроювано демонстрації, вибивано йому вікна й т. и. Рігер прийняв те все досить спокійно, але мабуть уже тоді поклав, що не візьме народнього дару в квоті 200.000 кор., який для нього було зібрано в 1888 р., з нагоди сьвяткованя його 70-літніх уродин.

1896 р. Рігера іменовано членом палати панів, і то, кажуть, на домаганє самих молодочехів, котрі за той час і собі попустили в своїм радикалізмі та захопили ся думки, що в політиці всякі способи добрі, аби придбати добро своєму народови. В 1897 р. Рігера зроблено на його власну просьбу бароном — і він, значить,

помирився з усім тим, проти чого сам воював у 1848—49 рр. Але помирившись з австрійським шляхецтвом, він не покинув і надії на російського деспота, і ще в 1900 р. писав одному політичному пройдисвіткови — Рімлерови: „Як би російський цар рішився приїхати до Відня та запротестувати в міродайному місці проти начкованого до Австрії пангерманського панованя, яке значить те саме, що *finis Austriae*, то се був би великий тріумф над австрійськими Німцями, котрі все виразно поглядають на Берлін.“

Того самого року написав Рігер свій заповіт чеському народови, заповіт, який, що правда, не щадить власних ідеалів з 1848—49 рр., нарікає на критику „заслужених“ політиків і т. и., але якому нарешті годі відмовити рачії в тій частині, де сказано про чеський шовінізм. Ось той заповіт:

„Мій народе! Вже за молоду дав мені Господь, що я не потребував поперед усього журити ся моїм прожитком і міг зовсім стати на услуги свого народу. Як при безперестаннім воруженю хвиль політичного життя інакше не може бути, трапляли ся мені успіхи і невдачі, похвали й докори. Взагалі одначе можу сказати, що мало було таких, котрі би сумнівали ся про чесноту моїх намірів, навпаки мушу се сказати і вдячно признати, що я в народі знайшов для себе стілько любови, як може мало хто за моїх часів.“

„Бажаю-ж своєму народови з глибини серця, аби ані не тратив духа ані не вдавав ся в гордоші. Раджу йому, аби оставав при своїм ясним і безстороннім праві, але не дав пірвати ся пристрасти до кривди супроти другого народу. Бажаю йому, аби слухав лише ради досвідних мужів, знаних з чесноти й політичних діл, а не зважав на високопарні слова і пусті оклики, які може підлещують його честилюбности, які одначе проголошують недозрілі люди непевної моральности, або самолюби, що гонять за користями, популярністю або політичним значінем. Раджу йому, аби надіяв ся на власні сили, очевидно відповідно їх оцінивши, аби не перецінював своїх сил і не вдавав ся в нерозумні почини, які загрожують його незалежности, та аби все тямив, що лише чесною духовою й матеріальною працею, але й тут лише поступово, але певно може забезпечити собі ліпшу будучину.“

„Бажаю дальше, аби мій нарід ніколи не покидав ідеальних змагань і високо держав ідеальні християнські вічні правила чести, права і людськості, а поперед усього ніколи не збував ся свого права, не приневолював до насильства, хоч би навіть полишене

Його правного становища обіцювало хвилевий успіх, тай аби й се тямив, що загальне міжнародне поважанє народів поміж собою — се найміцнійше забороло народів. Особливо малим народностям небезпечно вихилати ся поза се забороло і ставати на хитку основу насильства або права сильнійшого.

„Нарешті бажаю, аби мій нарід з усею силою поборював гріх зависти, яка у нас часто проявляє ся. Ся погана хиба, яка не лицює навіть лихому чоловікови і затроює його; сей гріх, що підкопує добро і поступ чоловіка, кожду заслугу опоганює, кожду безкорисну роботу запідозріває, втягає кожного в багно, ба навіть зростаючого велитня убиває в зароді і не допускає до того, аби вніші його вважали взірцем. Сей гріх є відвічним, у Славян найчастійшим жерелом розладу. Тим способом підкопувано всякий авторитет, се було жерело заневолєня або головна перепона до витворєня державної організації. Коли сини нашого народу по тим засадам розумно, згідно, ревно і незалежно будуть дбати про всестороннє піддвиженє, то напевно сподіваю ся, що осягнуть на стілько культурної й материяльної сили, що зможуть оперти ся всім подіяж і всім політичним переворотам, хоч треба пам'ятати, що нап'ям і досяглість таких подій наперед оцінити, а не то вже по вподобі управильнити такому малому народови як чеський, неможливо.

„Не тратьмо віри у висше справедливе керманє долі народів. Моїм любим і добрим дітям, зятям і потомкам кладу на серце, все держати ся вірно чеського народу, і всіми способами дбати про його добро, сповняти всі обовязки супроти Бога і людий і в тім дусі виховувати своє потомство. Тим способом найкрасше пошанують пам'ять нашого батька Паляцкого і його дочки, моєї пок. подруги, тай мою, хоч виследи моїх змагань не все відповідали моїм намірам.“

Цікаво, що молодочехи заявили недавно в державній раді, що гадають поступати далі по заповіту Рігера...

Додати треба, що народнього дару в квоті 200.000 кор. Рігер таки не рушив, але призначив на народні ціли. (А в тім, йому тих гроший і не було треба, бо він був маючий.)

Остатні роки свого життя провів Рігер серед родини, хоч до остатньої хвилі інтересував ся й публичними чеськими справами та тішив ся, що чеський нарід усе більше піднимає ся. Жінка його вже була померла вісім років тому, а донька — жінка дідица

Червінки — письменниця, 4 роки тому. Лишив ся син — др. Богуслав барон Рігер, професор історії права в чеськім університеті, та донька Лібуша — жінка університетського професори д-ра А. Брафа.¹⁾

Похорони Рігера були величезною чеською національною маніфестацією, в котрій взяли участь і представителі всіх Славян, в тім числі й Русинів, і навіть дипломатичний сьвіт, головно австрійський. Загальне признанє чеського народу, в тім числі й молодочеських політиків, відвело його на місце вічного спокою. Цером йому земля! Тай дяка йому від Русинів-Українців за його прислугу нашій ідеї в 1848 — 49 рр.!

Ми бачили страшенні неконсеквенції в політичній діяльності Рігера. Ті неконсеквенції та чим раз більший нахил до аристократизму певно пошкодили й чеському народови, хоч і не так дуже. Сам Рігер був чоловіком незвичайно здібним і просьвіченим, і через те надолужував шкоду роблену ним чеському народови иньшими способами. Нарешті він і в найгіршій політичній компанії не спускав з ока добра всего чеського народу і навіть, як ми бачили, робив і свої політичні помилки виключно задля тої ціли. І самі Чехи дбали здавна про поступ на полі економічнім, а через те мали міцний ґрунт і задля своєї політики, як і культури. Чеських політиків цілі купи. Що правда, політика найбільшої частини їх дуже несимпатична — нема в ній ідейної консеквенції, сталости, як і в Рігера — але одно в усіх чеських політиків і в усіх Чехів дуже стало й міцне: се почутє національне, тямка про те, що все треба дбати про поступ своєї нації. Задля сеї ціли Чехи готові надути увесь політичний сьвіт, не виключаючи й російського деспота, і хоч через своє політичне поступуванє вони тратять симпатії порядніших політиків иньших, демократичних націй, і навіть своєї — т. зв. реалістів, соціяльних демократів і радикалів новішого напрямку, — то все-ж таки їх політикованє не йде ні в якім разі на користь чужих висших верстов.

Як виглядає подібне безідейне політикованє на піснім ґрунті, — видно на нашій Галицькій Русі, котра старала ся вдавати Че-

¹⁾ Всі відомости про житє Рігера беремо з віденської газети „Die Zeit“.

хів. Без економічного добробиту, навіть без нюху до него, тай без почуття своєї національної самостійности, — перші наші політики, москвофіли, служили тай доси готові служити щиро всякому клерикалізмови, всякій аристократії, всякому централізмови і деспотизмови, лише за саму честь такої служби, або за користи собі, а зовсім не своїй нації, котру вони готові продати російському деспотови за миску сочевиці. Але і в політиків русько-українських чи багато сталости в напрямку поступовім, демократичнім? або чи багато хоч такого політичного зміслу, такого національного числення, яке бачимо в Рігера й товаришів, не кажучи вже про чеських політиків новійшого, красшого, справді культурного напрямку?...

М П — к.

Автобіографія Павла Грабовського.¹⁾

Родився я 1864 року в Охтирському повіті, Харківської губернії. Батько мій був паламарем у слободі, занедужав на сухоти і помер у молодому віці, лишивши п'ятеро дітей; так жили вбого, а тепер стало іще гірше. Мені було всього вісім літ і я ходив до школи; вчив дякон і вчив погано. По десятому році мати віддала мене до охтирської бурси, де я перебув п'ять літ і з початку не мав великого нахилу до науки, бо вчитель-пін відбивав усяку охоту вчитись: він приїхав з якоїсь великоруської губернії, ні слова не розумів по нашому, сьміявся з нас, як Українців, і всіх поділив на два табори — коханців, з котрими поводився ласкаво, і нелюбих, до котрих був суворий і несправедливий; я належав до останніх і був певний, що після екзамену мене виженуть. Однак якимсь чудом мене не вигнали; я почав учитись і в 1879 р. перейшов до харківської семінарії.

Хлопцем я любив читати казки та життя святих, а в бурсі — про римських та грецьких мудраків; знайомість з українською словесністю почалась з пісень та побрехеньок, що оповідалися та записувалися серед бурсацького товариства. Чимало пісень я знав також від матері, що завжди їх співала, а казок переслухав від бабусі таку силу, що навіть потім не доводилось читати; між іншими вона оповідала багато про попів і духовних, про попів і наймитів, попів і циган то-що; в етнографічних збірниках тих казок мені не доводилось знаходити. Крім мертвої науки бурса нічого мені не дала; мені дуже припала до серця латинська мова, але не бурса зацікавила мене тією мовою: мені любо було перекладати оповідання про славетні вчинки стародавніх героїв, через те й латина сподобалась. Книжки до читання я купував на базарі,

¹⁾ Отся коротенька автобіографія написана була кілька літ тому для д. Б. Грінченка і передана нам д. С. Єфремовим. *Ред.*

або брав у товаришів, що випадком добували у знайомих. Про московську і світову літературу я взнав уже в семінарії. Професор словесности радив нам читати як мога більше вірців і все гарні річи, а прочитавши писати про кожну книжку критичний осуд. Се було дуже добре і найбільше впливало на наш розвиток. В семінарії я пробув 4 роки, нераз хотів кидати, але не мав на се „повних літ“, і перед Різдом 1882 р. був арештований з забороненими книжками та деякими иньшими річами. Мені було тоді всього 18 літ. З молоду я був трохи химерної вдачі, смиренної хоч і запальної, легко переймав ся жалем та товариським почуттєм, не любив заводитись та грати з хлопцям, а як підріс трохи, то мене тягло до всього надзвичайного та романтичного і мені хотілось прийняти муки за Христа. Згодом заворушились у голові иньші думки; мені хотіло ся вже піти на муки не за Христа, а „за народ“, і те бажання цілком опанувало мною. Се була якась...¹⁾ потреба серця, котру, як Ви знаєте, почувала вся російська молодіж того часу. Я був ще в бурей, як звістки про той громадський рух зацікавили мене своєю таємністю, а люди -- героїзмом. 83 і 84 роки я прожив на селі під поліційним доглядом, дуже бідував і не мав роботи. Весною 85 р. знов вернув ся до Харкова, писав до часописий, а в осени мене узяли в салдати. Служив у Вазках Хар. губ. Тут мене збирались надати до суду за образу словами офіцера, але від головного штабу надійшла бумага післати мене до Ташкента, як людину політично ненадійну, і післали. 1886 р. мене арештували в Оренбурзі і привезли назад у Харків, де вже сиділо по тюрмах чимале товариство за належність до партії „Чорного переділу“. 1888 р. я був зісланий адміністративним порядком у Балаганськ Іркутської губ. на 5 літ, але прожив там усього один рік. 1889 р. скоїлась якуцька різанина; ми, Балаганці, відпечатали з сього поводу протест п. з. „Русскому Правительству“ і підписавшись, розіслали по всіх усюдах, щоб скрізь знали, що таке скоїлось. Нас засудили на каторгу — такий був присуд Іркуцького суду, але сенат, після оборони Спасовича, прохав царя виректи нам замість каторги поселення і запакувати як мога найдальше; се через те, що ми довго сиділи у тюрмі, бо справа тяглась цілих 3½ роки; один з товаришів зійшов з ума і вмер. (Про се дивіть ся VII т. творів Спа-

¹⁾ Одно слово тут написано невиразно.

совича). Мене з товаришами заслали на Вілюй, де колись держали Чернишевського; через 6 літ пустили до Якуцька, а ще через 2 роки до Тобольського, бо я скінчив поселення і вписався до міщанської громади у городі Барнаулі Томської губ. З іркуцької тюрми я почав посилати до галицьких часописів вірші і дещо прозою, а також листуватись з українськими писателями. Перший відповів мені і виявив співчуття д. Франко; його прихильні відзиви надали мені сили писати і далі. Твори свої я друкував в „Зорі“, „Народі“, „Правді“, „Житті і Слові“, „Дзвінку“, „Л. Н. Вістнику“ і деяких інших виданнях. Підписувався з початку: Панько, Харко Воля, Харко Вець, Павло Журба, а може ще як — не тямлю. Тепер пишу мало, бо не стає часу за службою та хворанням: хто з лікарів каже, що в мене вада серця, а хто — що „oedema pulmonum“; дуже болять груди, ледви здужаю ходити. Замірів багато, та крила обтято. Одного-б ще бажав — перед смертю побачити Україну та Українців; коли-б се сталося, то мені певно здалось би, що се не дійсність, а казка... Се було-б нагородою за довгі літа неволі. А може не доведеться вже побачити України, як не побачив матери, що вмерла 2 роки перед сим. Як подивлюсь я на все своє життя від початку, так не було в йому нічого ієнньо майже світлого, крім важкої праці, злиднів, хвороб та пропаданя серед жорстоких, запеклих людей, серед нелюдських обставин. Знесило моє тіло, пошматовано душу, а за що, кому на користь? І от тиняюсь, скидаючись швидче на тінь людини, ніж на людину, і ждучи того слушного часу, що-б побачивши Україну, сказати: „Нині отпущаєши“. Горем та злиднями почалося моє життя, горем та злиднями й скінчить ся. Але не треба мені світових заман та ласощів, аби тільки дали спромогу працювати для рідного краю, присвятити йому ті слабкі сили, які ще остались в моім покаліченім та понівеченім тілі. Не дають і не дадуть. О так я живу і такий маю вигляд на будуще.

Павло Грабовський.

1901.

Наукові листки.

IV. Найновіші видання Бібліографічного Інститута (у Липску і Відні).

Ся славна фірма, що може повеличати ся такими широко звісними публікаціями, як „Meuers Konversations-Lexikon“ і „Brehms Thierleben“, стала видавати в остатніх роках з-під пера знаменитих спеціялістів праці, що мають на меті широким, пересічно освіченим верствам народу подавати в загально приступній формі всі здобутки людського знання в границях загально признаних вислідів дотеперішньої наукової праці. Я хочу звернути увагу цікавих бодай на ті діла, що займають ся проявами духового життя чоловіка. Про відділ природописний нехай скаже свою думку хто компетентніший від мене.

Звісно, що через стремління до щораз більшої точности і певности, науки, іменно в другій половині XIX віку, так страшенно роздрили ся і розросли ся, що навіть учені фаховці не є вже в силі відповісти вимогам на цілім просторі свого предмету і через те змушені щораз більше звужувати терен своїх безпосередних спеціальних дослідів. Та з другого боку досвід учить, що через затраченє погляду на загальну звязь наукових областей зі собою, спеціальні досліді сходять часто на манівці. І так явила ся конечна потреба таких загальних, але науково зовсім певних підручників, котрі-б і спеціялістам сусідніх теренів і широким верствам т. зв. інтелігенції подавали здобутки певного знання на дотичних полях. І як раз з того погляду згадані видання Бібліографічного Інститута є справді неоціненими дарами. До відділу, про який я хочу згадати, належать :

1) M. Wilhelm Meyer, Das Weltgebäude 1898 (ціна 16 марок). Це для чоловіка з загальним образованием легко понятна космологія, себ-то наука про будову всесвіта.

2) Heinrich Schurtz, Urgeschichte der Kultur. 1900 (ц. 17 марок). Автор дає огляд жерел і первопочинів людської культури (в найширшій того слова значію) на підставі дослідів над житєм диких і півдиких народів при безнастаннім узглядиюваню життя т. зв. культурних націй. (Ширший огляд сеї книжки буде поданий осібно в одній з найблизших книжок Вістника.)

3) Karl Woermann, Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker. Erster Band: Die Kunst der vor- und ausserchristlichen Völker 1900 (ц. 17 марок). Доси не було ще такої історії штуки, котра-б обнімала даний материял в такій ширині. Автор починає від проявів артистичного зміслу у звіврів, потім переходить до найдавніших археологічних решток і продуктів штуки у найнизших дикунів, дальше йде до старих Єгиптян і Вавилонян, відтак до Греків і Римлян, вкінці до Китайців і Японців і т. и.

4) Збір ілюстрованих Історій літератур, а то:

а) Friedrich Vogt und Max Koch, Geschichte der deutschen Litteratur 1897.

б) Richard Wülker, Geschichte der englischen Litteratur 1898.

в) Berthold Wiese und Erasmo Pércope, Geschichte der italienischen Litteratur 1899.

г) Hermann Suchier und Adolf Birch-Hirschfeld, Geschichte der französischen Litteratur 1900.

Ціна кождої 16 марок, розуміє ся, вже з прегарною оригінальною оправою, як усї видання фірми.

В кождім з названих діл (як і взагалі в усїх дотичних виданнях Інститута) є все понад сто менших і більших прекрасних ілюстрацій, котрі улєкшують розуміне тексту. Прим. в кождій історії літератури є подобини (facsimilia) найстарших рукописів і автографів славних мужів, погрудя знаменитих писателів і малюнки з сучасної їм домашньої обстанови, сучасні їм ілюстрації їх творів і т. и. При тім кожда література представлена в тісній природній звязи з загальним розвитком політичного і культурного життя даного народу. Одним словом: я не знаю книжок, котрі-б про дотичні справи приступнійше і ліпше поучували, як власне отєї видання Бібліографічного Інститута. Правда, книжки грубі і дорогі (деякі з них одначе можна вже й антикварично дістати по

10—12 марок), але за те й відомости з них не то, що з першого ліпшого на прихапци ким там небудь склеєного фейлєтону.

Др. Іван Копач.

У. З королівської бібліотеки старого Вавилону.

Дуже цікавий погляд на історію старинної культури дають нам досліди Г. В. Гільпрехта, професора університету в Пенсільвенії, який недавно вернув із Царгороду, де був 1 $\frac{1}{2}$ року занятий упорядкованєм здобутків своїх відкрить на руїнах старинного Ніппура, недалеко Вавилону. Розходить ся о 20.000 глиняних табличок, які професор Гільпрехт відкрив перед дванацятьма роками. Від того часу віднайдено знов за його старанєм віроятно осьму часть історичних табличок бібліотеки. Найбільша часть їх переходує ся в цісарськїм оттоманськїм музею в Царгороді, меньшу часть спроваджено до Сполучених Держав. На просьбу директора оттоманського музею і за дозволом султана підняв ся Гільпрехт клясифікації та відчитаня табличок; по довшім, на кілька місяців обчисленім побуті на університеті в Пенсільвенії, де читатиме лекції про свої відкритя, верне він знова до Царгороду, аби заняти ся працею по части в тамошньому музеї, а по части на руїнах Ніппура; аж так має надію докінчити досліди бібліотеки. Він оцінює бібліотеку що найменьше на 150.000 табличок, які зі своїм асистентом буде відчитувати. „Зміст віднайдених табличок, — каже професор Гільпрехт — змінить цілковито погляд сьвіта на стан цивілізації і на знанє того старинного народа. Тоді покаже ся, що Вавилонці 2300 літ перед християнською ерою знали, що земля кругла і що їх астрономи мали про чудеса неба такі самі погляди, як ми. Ніппур складає ся в дійсности з 16 міст, збудованих одно над одним. Ми ще цілком не дійшли до долішніх загребаних міст. З бібліотеки, що була при сьвятині, перенесено багато до музею університета в Пенсільвенії Сьвятиня була в тих часах не лише місцем релігійної почеси, але також школою й академією. Жерці були вчителями всіх галузей науки і тому й бібліотека була при сьвятини. Написи віднайдених табличок — клинові. Їх дуже трудно відчитати, бо не маємо вавилонської азбуки. Але вже пороблено деякі поступи в відчитуваню і одержано відблиск тих чудес, які нас очікують в сій так великій бібліотеці. Вавилонці були знатними астрономами і математиками. На одній табличці віднайдено

як найточніші обчислення сузір'я Скорпіона. Обчислення, що відносять ся до положення і рухів небесних тіл, показали ясно, що астрономи 2300 року перед Хр. в деяких поглядах були так обзнайомлені зі своєю наукою, як і нинішні. Інша віднайдена табличка — математична. В своїх арифметичних таблицях (пр. в таблиці множення) Вавилонці о много нас перевисили. Їх таблички множення кінчать ся на 12×12 . Вавилонська таблиця доходила до 60. Їх діти по школах могли при відповіданю таблички множення сказати „ 60×60 “. Для астрономічних потреб розширили вони таблицю до 1300×1300 . Вони хотіли зараз знати вислід великих обчислень і не задержувати ся над їх основнішим обчисленням. З нашої точки погляду були вавилонські діти — чудовими, незвичайними дітьми. Вони не лише мусіли вчити ся арифметичних табличок до чотирициферних чисел, але і дві мови, сумерійську — буденну і вавилонську — вчену. І се як раз відбувало ся в нижших школах.“ Між табличками бібліотеки мають ся й такі, як про потопу сьвіта і про найдавійшу історію людськості. Сей матеріал дуже подібний до Книги Битія, але сподівають ся, що ціла історія добре упорядкована, опрацьована в подробицях ще ширше. Коли проф. Гільпрехт перед 12 роками при почині своїх дослідів переїжджав у-перше по горбках Ніпцура і вказував, котра часть землі крпе по його думці храмову бібліотеку, тоді його догад стрівав ся з загальним недовірем; аж коли поволи віднайдено багато табличок, прийнято його відкриття. Остатня університетська експедиція, якої науковим провідником був він, вказала правдивість його догаду. Всі таблички належать до часу перед Авраамом і майже всі вони історичні. Стверджено, що майже в ту саму пору, коли Авраам мав виселити ся з краю Хальдеїв, храм з бібліотекою був зруйнований і від того часу до нинька лежав під звалищами, що покрили ся на 25 стіп високим насипом, що нагромадив ся на них протягом чотирох тисяч літ.

(*Is Münch. Allg. Ztg. 1902 p.*)

ДИСКУСІЇ.

III. Критика sui generis.

В Л. Н. Вістнику (книжка за лютий) була вже обговорена д. І. Л.—ом стаття д. Стешенка „Новѣйшая украинская поэзія“ („Научное Обзорѣніе“, 1902 р., кн. XII), і коли ми вдруге здійснюємо про неї річ, так се тому, що праця д. Стешенка, на нашу думку, варта більшої уваги, детальніших заміток, ніж які подав д. І. Л., що ніби не зважаєть ся договорити свою думку до краю, поставити крапку над і. А тим часом сама стаття д. Стешенка, поява її в солідному російському місячнику, спосіб трактовання, зміст і форма — все се дає дуже багато матеріялу, над яким варто зупинити ся, скажемо більш — над яким конче потрібно помірковувати. Д. Стешенко вносить в нашу літературу риси, може в ній і не нові на жаль, але так виразно їх ставить і так старанно доконує, що статтю його можна уважати зразком критики sui generis, — такої критики, яка може багато зашкодити українській літературі, понижаючи її в очах людей тямущих і баламутячи голови нетямущим.

Насамперед скажемо кілька слів про мірку, якою міряє д. Стешенко українських письменників. Говорячи фігурально, він для оцінки їх діяльности, послугуєть ся опріч звичайного „глазомѣра“ ще й біноклем, але вживає його не однаково: одних письменників він розглядає, як от звичайно розглядають крізь бінокль, до других обертає бінокля „старшим кінцем“, і наслідки з сього мусять бути дуже цікаві, але й заразом цілком несподівані для чоловіка, що до всіх прикладав би однаково мірку. Одні письменники у його ви-

ходять значно побільшеними, другі — такими мікроскопічними, що й розглянути їх годі, — бачиш тільки якусь постать невиразну; інші-ж і зовсім зникають в тієї простороні, яку може охопити бінокль д. Стешенка. Вияснивши собі отак критичний метод д. Стешенка, ми швидше з'орієнтуємося серед тієї плутанини, що панує в його статі, і легше зрозуміємо усякі несподівані його присуди.

Почнемо з Шевченка, до якого д. Стешенко зразу-ж обертає свого критичного бінокля „старшим кінцем“. На стор. 41 читаємо (не хочемо перекладом псувати краси первотвору): „Продолжая дѣло предшественниковъ, Шевченко, понятно(?!), не создалъ ничего новаго и оригинальнаго, что дало бы основание думать о постоянной жизни и способности къ развитію украинской пѣззи“, — очевидно, сю ролю Шевченко полишив комусь іншому. Кому-ж? Не встигли ми ще гаразд обміркувати сього питання, як д. Стешенко раптом повертає бінокля належним кінцем і перед нами з'являється величезна, в кілька разів побільшена постать д. Старицького, який „сказалъ новое слово въ пѣззи въ отношеніи своихъ предшественниковъ“ (стор. 48). Давши нам досить часу полюбувати в могутній постаті д. Старицького, наш критик знов обертає бінокля і перед нашими очима проходять якісь малесенькі, невиразні фігурки; над де-якими з них ледве-ледве можна прочитати імена, правда, всім нам добре відомих письменників, як Куліш, Щоголів, Руданський, Кониський; але тут, видно, їх праці ваги не надають; декого й зовсім не знаходимо, — напр. не бачимо д. Грінченка: чи його заховано в гурті неназваних письменників, чи він остався по-за межами просторони, яку охопив бінокль д. Стешенка — не відаємо, однак можемо припускати і одно й друге. Але знов маніпуляція з біноклем, і перед нами великі постаті (risum teneatis, amici)... пп. Старицької Черняхівської та Романової, яким д. Стешенко призначив почесне місце в своїй статі. Що до першої, то критик серед сучасних українських поетів, користуючись певне вже з мікроскопа, знайшов навіть „ея(!) школу“ (до „школи“ тієї він зачисляє дд. Кримського та Славинського!), дарма, що зараз же сам мусів зазначити, що „окончательно определитъ ея направленіе довольно трудно“, бо... вона пише „слишкомъ мало“ (стор. 52). От тобі й раз! Що-ж то мусить бути за ватажок „школи“, коли навіть його напряду не можна докладно схарактеризувати і чого-ж він може навчити своїх „школярів“? Обминаємо сі делікатні питання, бо очевидно бінокль д. Стешенка

не годен дати на їх відповіді. Обертаємось знов до Шевченка. Нещасний Кобзар наш мало того, що українському письменству нічого нового не дав, а ще й зашкодив багато, напеував на всі віки, збаламутивши своєю „тяжелою рукою“ (вираз д. Стешенка) наслідувачів: він, бачте, винен тому, що наші поети „допускають неуклюжесть стиха, освященную (!) ихъ великимъ учителемъ“ (стор. 45), — не знати тільки, чому-ж він після сього „великий“? Взагалі якось Шевченкови не пощастило здобути ласки у д. Стешенка (чи не пімста се часом за „неуклюжесть стиха“?) і він ще раз на його руку здійсмає, але так, що не кого другого, а тільки себе самого побиває. На стор. 44 д. Стешенко каже: „какъ бы близко ни подошла она (Шевченкова поезія) къ западной поэзи, за ней все таки числился одинъ дефектъ, — именно отсутствие обращенія къ интеллигенци и малое развитіе субъективной лирики“, а не багато ниаше, бо всього за 5 (виразно пишемо і підкреслюємо: пять) рядків Шевченко стає вже „яркимъ представителемъ“ тієї самої „субъективно-интеллигентной“ — беремо термін у д. Стешенка — лірики, за брак якої післано йому тільки що докір. Плутанина думок у д. Стешенка заводять його иноді в такі нетри льогічних непорозумінь, з яких годі вийти щасливо. Досить того, що українські патріоти напр. мусять сумувати над... знесенієм кріпацтва. Д. Стешенко, правду мовивши, сього не сказав, але такий висновок льогічно виникає з стор. 47, де від слова до слова читаємо таке: „Уничтожено было крѣпостничество (sic! у автора переплутались дивним способом „крѣпостничество“ і „крѣпостное право“) и тѣмъ самымъ поэзія лишилась одною изъ важнѣйшихъ мотивовъ“, а через те поетам „становилось въ данномъ отношеніи (?) трудненько“. Поетам лишається тільки посипати попелом свої голови, згадуючи про ту подію, що видерла у їх „одинъ изъ важнѣйшихъ мотивовъ“. Мимохить, читаючи се у д. Стешенка, спадає на думку російське прислів'є: „то же слово да не такъ молвится“... Взагалі кажучи, до крайньої тенденційности і плутанини думок у д. Стешенка долучається ще й плутанина та темнота вислову, невдатна чи недбала стилізація, що доходить иноді просто до того, що Росіяне звуть „безграмотною“ (на стор. 43: Шевченко „какъ никто другой, способенъ былъ всей душой воспринять идеи братства, разрушавшаго всѣ ненавистныя ему вещи, и онъ дѣйствительно окунулся въ нихъ (себто — в „вещи“? С. Є.) съ головой“ — фраза піби цілком вихвачена з „Галичанина“). Нічого й згадувати, що

такий важкий, поплутаний стиль ще більш затемнює і без того неясні та поплутані думки автора.

Ми навели зразки того суду, який над українськими письменниками учинив д. Стешенко. Суд сей, як бачили, не можна назвати правдивим судом, опертим на якихсь доказах, безсторонним; але не в сьому ще лежить найбільша шкода, заподіяна українському письменству такими статями, як і отся, — чи-ж то мало друкується невдатних, з усякого погляду нікчемних праць, що так зрау-ж таки й попадають в призначене їм долею місце, особливо коли вони трактують про речі загально відомі? Отже тут трохи не так. Про українське письменство в Росії так мало знають, що рідко хто з звичайних російських читачів спроможеться на критичний осуд праці д. Стешенка, надрукованої до того-ж у солідному науковому органі. І ми уявляємо собі таку картину. Який-небудь російський інтелігент, що його Господь умудрив дочитати статтю д. Стешенка до краю, забажає познайомити ся з невідомою йому літературою. З чого почати? Натурально — в тих авторів, яких найбільш рекомендовано. І от він починає студіювати твори пп. Старицької, Романової, самого д. Стешенка, якого недавно ще вихвалила п. Старицька в „Русской Мысли“ і... Що далі буде, не важко доміркувати ся. Опікшись на вихвалюваних авторах, наш гіпотетичний читач, певна річ, мусить відкинути всяку думку про ознайомлення з українським письменством: „А хай вам, мовляв, з вашою літературою! Коли у вас такі найкращі, то що-ж про інших говорити?...“ От чого можуть наробити такі статі, як Стешенкова. Вони нам більше шкодять, ніж ворожі, бо кожне міркує, що прихильний автор дає справді певні відомости, тоді як про ворога можуть думати, що він тенденційно чи сліпучи перевертає факти й робить із них недоречні виводи. „Избави Богъ и насъ отъ этакихъ друзей“, що гірш ворогів неують діло рідного слова! Можна тільки почуватти великий жаль, що російська громада дізнаєть ся про наше письменство в таких каламутних, збаламучених джерел; навіть появу таких праць ми нічим иншим не годні собі витолкувати, як тільки цілковитим браком відомостей про українську літературу у редакції журналу, що надрукувала таку працю. Та редакція — редакцією, але що ми мусимо думати про самого автора, що й на стільки такту не має, аби хоч не давати зброї до рук ворогам українства, коли вже не годен його боронити?...

С. Єфремов.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Роковини Шевченка в Петербурзі. 27-го лютого ст. ст. в салі Яворської відбув ся вечір уряджений тут. Товариством імени Шевченка. Вечір відкрив промовою Д. Мордовець, що недавно тільки одужав і оце у-перве виступив перед широкою публікою. В своїй промові він підніс факт розповсюдження української мови аж до Америки і передав зібраним привітання від Українців з північної Америки. Після промови розпочала ся концертна частина, що складала ся зі співів, хору й солістів, гри на скрипці і деклямації д. Манька, артиста української трупи Суслєва. Особливо радо приймала публіка український хор з місцевої академічної молодіжи, і гру на бандурі д. Шевченка. Після концерту була відіграна остання дія з „Невольника“ Кропивницького, при участі відомої нашої артистки М. Заньковецької. Вечір зібрав дуже багато публіки, багато з'явилося

в національному вбранні, скрізь у салі і фойє чути було українську мову. З особливою приємністю підносимо останній факт — розповсюджене вживання української мови як серед старшого товариства, так і серед молодіжи, яка за останні часи все більше і більше признаєть ся до своєї національності і всюди заявляє свою українську самосвідомість. По закінченю літературно-музичної частини вечера почались оживлені танці. На концерті були присутні з гостей: д. Яворницький з Москви, д. Стешенко з Київа, д. Шраг з Чернигова й иньші. *В. Д—ко.*

„На Тарасовій горі“. Під таким наголовком стрічаємо у петербурському двотижневнику „Новий Міръ“ від 5 січня статю Н. І. Познякова. Автор описує свою вандрівку на Тарасову могилу і між иньшим страшенно обурюєть ся вчинками туристів, що відвідуючи могилу Шевченка, геть чисто загидали ріжними написами його пам'ятника. „На щастє, каже автор, тут не всі ще на-

ниси бридкі змістом; єсть, наприклад, і така посьвята поетові:

Спи, Тарасе, тихо, тихо,
Поки Бог розбуде:
Твою славу Україна
Повік не забуде.

Але якісь дотепники, каже далі автор, — чи певніш ніцаки притудили тут ще й такого написа:

Пропали мыши и раки,
Пропадут Жидаы и Поляки.

„Але се ще нічого. Далі я побачив силу написів, що вже прямо тичать ся до поета та до його могили і що обурюють до глибини душі.“ Те-ж саме каже автор і про книжку, що заведено там у хаті при могилі для записів туристам. „Але як обурюють сі туристи, яку гидку память лишають вони по собі своїми богохульними записами! Якось соромно стає читаючи наприклад отакі речі: „А хорошо бы на этой горкѣ устроить ресторанчикъ порядочный“... А де-хто посьвідчив ся досить отверто; маємо, наприклад, такий напис: „Хлопецъ изъ Каніва Михайло Бовидко, олухъ Царя Небесного“.

„Очевидно, каже д. Позняков, сюди являють ся иноді як на гулянку, в закускою та випивкою. Принаймні де-хто з цінічною отвертістю заявляє у книжці так:

Были, пили,
Їли, пѣли
И обратно улетѣли.

Д. Позняков каже також, що народ майже зовсім не знає, хто був Шевченко і що поняття про нього існують цілком хибні. Навівши деякі приклади про те, за кого вважає народ Шевченка, що живе недалеко його могили, автор каже: „Сьвята простота! Жи-

вуть біля джерела, а не знають, відкіля воно бе. Та й не дивно: адже у сій хаті, що так старанно утримуєть ся, нагадуючи про Шевченка, не має головного, що могло-б сказати та навчити про нього, — не має його творів і біографії, не має жадної бібліотеки. Кажуть, що громадка „Київської Старини“ клопоталась про відкритє тут бібліотеки, але їй сього не дозволили. А книга, у якій би туристи записували свої скрійности, впевняючи, що „батька Тараса дурний шп хрестив“ — така книга дозволена.“

Автор наводить деякі вірші Шевченкові в перекладі і взагалі статя повна теплого, навіть побожного почуття авторового до нашого поета. Закінчує свою статю д. Позняков отсим своїм віршом:

Пѣвец! хоть с міром ты раз-
стался,
Но ты живешь в своих стихах;
Ты навсегда нам мил остался,
И горячо мы чтим твой прах
За то, что всѣ таланта силы
Родной землѣ ты посвятил,
Что был ей вѣрен до могилы,
И, как себя, ее любил;
За то что ты своей Украины
Глубоко нужды понимал;
Ея нам раскрывая тайны,
С ней вмѣстѣ плакал и страдал;
Что чесно ты служил народу;
Что, сам родившійся рабом,
Ты пѣл народную свободу
Любви исполненным стихом.

Г. Ков.—Кол.

На сю саму тему помістив простору і гарно написану статю відомий читачам нашого Вістника д. Матушевський у остатній книжці (за лютій) „Кіевской Стари-

ны“ п. н. „Посѣтителі могилы Т. Г. Шевченка“.

Лист Квітки Основяненка до С. Аксакова опубліковано в остатній книжці „Рускаго Архива“, що виходить у Петербурзі. *І. Ф.*

Ювілей Миколи Лисенка. На сей рік припадає 35-літній ювілей артистичної діяльності славного нашого композитора Миколи Лисенка: перша його праця, „Збірник українських пісень“, вийшла р. 1868 в Липську. З того часу він нертомно працював над збиранням, обробленням та виданням українських народних мотивів, уділяючи також досить часу й сил і на власну самостійну творчість. Заслуги його для української штуки загально відомі, імя його занадто популярне й поважане, щоб про їх тут говорити. Згадаємо тільки, що ювілей святкуватиметься в Києві в осени сього року. Є певна чутка, що прихильники славної діяльності нашого Бояна мають замір зробити йому національний дарунок, жертви на який приймає редакція місячника „Кіевская Старина“ (у Києві). Отже треба сподівати ся, що свідомі Українці і по той і по сей бік кордону щиро пристануть до такого заміру і зуміють достойно вшанувати заслуги невтомого працівника на користь рідного краю. *С. Є.*

Пушкін і Дорошенко. В ч. 28 моск. газети „Русское Слово“ надруковано фейлетон „Родственники А. С. Пушкина по женѣ. Новыя біографическія изысканія“. Фейлетъ складається з двох статей: 1. Потомки гетьмана Дорошенка. Напис. Вод. Гиляровский.

II. У могилы гетмана Дорошенка. Напис. проф. Дмитро Яворницький. З цих статей видно, що російський поет А. Пушкін доводить ся родичем славного українського гетьмана Дорошенка: жінка поетова була праправнука Дорошенка. Гетьман по смерті першої жінки (дочки Павла Яненка-Хмельницького) оженив ся з Гапкою (Агафією) Єропкиною і від неї мав трьох синів (Олександра, Олексія і Петра) і дочку Катерину. Катерина вийшла заміж за Загряжського і мала серед інших дітей сина Івана, донька котрого Наталка вийшла за Миколу Гончарова і породила від його дочку (те ж Наталку) — жінку поета. Реліквії по Дорошенкові такі: 1) Могила його (в с. Яропольці, серед базару) в каплиці над нею, яку поставив старий Гончаров. На могилі лежить довга вапнякова плита, на ній з боку, проти узголова, вирізано шаблю, а низше шаблі такий напис (зроблено його в гарною „в'язью“): „Лѣта 7206 ноября въ 9-й день преставися рабъ божій гетманъ войска запорожскаго Петръ Дорофеевичъ Дорошенко а поживе отъ рождества своего 71 годъ положень бысть на семь мѣсте“. 2) Коштовна ікона Казанської Божої Матери. Належить тепер Н. А. Воронцовій-Вельяминовій (живе у г. Бобруйську Мінської губ.). Як каже донька поета, М. А. Гафтунт, на іконі є власноручній підпис гетьмана. 3) В сусіднім дворі, що лежить поруч з двором Гончарової і належить графови Чернишову-Кругликову, стоїть чудовий бюст гетьмана Дорошенка, зроблений із мармуру, але коли й ким — невідомо. Дорошенка на

сім монументі появилася невідомий скульптор чоловіком молодим і красовитим, з невеликою бородою, у гетьманській шапці. Дуже-б добре було, коли-б газета подала на своїх шпальтах фотографічні знімки з цих реліквій. *В. Д.*

Куди провадить шлях наших москвофілів? Досить цікаво виявив своє знання Росії „Галичанин“. В статі „Заблудження гр. Д'ядушицького“ (ч. 40) москвофільська часопись між иньшим каже, що „руско-народная партія“ захожуєть ся вивести наш народ „із польско-українського болота на Владимирській путь“. як каже Куліш. Певне в Росії над сією фразою не мало сушили-б собі голову, — як би там хто читав „Галичанина“, — за віщо партія, яка себе зве народною, хоче покарати свій народ? Річ у тому, що в Росії „Владимирській путь“ або скорочено — „Владимірка“ значить не що инше, як дорогу... до Сибіру на заслання. В тому-ж значінню, в якому се слово брав Куліш, його ніхто в Росії не вживав і не вживає. А правду кажучи, коли взяти на увагу суть діла, то „руско-народная партія“ таки й справді не помиляєть ся, що шлях, яким вона хоче вести наш народ, провадить до Сибіру... Не даром ще колись др. Дудикевич говорив на адрес галицьких українофілів, що „Сибір — очень хорошая страна для заблуждающихся“. *С. С.*

Ще в справі XIII археологічного з'їзду. В доповненню до звісток поданих нами про приготування до сього з'їзду в попередній книжці (стор. 219) пишуть нам із Москви: З початком біжучого року в Москві відбувалися

засідання приготовного комітету для устроєня XIII археол. з'їзду в 1905 році. В засіданю брало участь близько 76 членів від різних наукових інституцій, музеїв то що. З'їзд XIII матиме такі-ж правила, що й минулий XII, і ті-ж 9 виділів. Поки що цілком можна заочувати прихильність „властий придержажих“ до з'їзду, напр. місцевий комітет складено з ініціативи катеринославського губернатора гр. Келлера; губернський маршалок шляхотський д. Миклашевський віддав до послуг з'їзду палац Потьомкіна, а московський генерал губернатор Його Цісарське Височество „милостиво“ згодив ся бути почесним президентом з'їзду й узяти його під свою охорону. На кошти декількох властителів Катеринославщини й иньших губернь під проводом Д. Яворницького робитимуть розкопки могил. Д-ка Радакова обіцяла спорудити етнографічну виставу, а д. Ліньова записати пісні народні через фонограф, а також знов стягти кобзарів і лірників. Надто пишна має бути вистава козацької старовини (завідує проф. Яворницький). Обіцялось уже над 40 колекціонерів, не рахуючи багатий місцевий музей. XIII з'їзд має бути цікавий ще й тим, що члени його під проводом Д. Яворницького попливуть Дніпром, по запорозькому звичаю дубами до всіх січових урочищ. Намічено вже ряд рефератів. Д. Яворницький читатиме: 1) „Урочища варті уваги в межах Запорожжа“ й 2) „Архівні джерела українські приватних книгозбірень Новоросії“. З пропозицій делегатів цікаві проф. Багалія (Харків) про збирання пам'я-

ток старовини запороської, виданне архівних жерел до історії Запорозжя й Новоросії, збирання старосьвітських мап українських, складання мапи заселювання Новоросії й т. и. Проф. Ясинський (Київ) промовляв в доручення Товариства Літописця Нестора про бажанне ухилити ся, при робленню розкопок, могил доби скитської й конче спорудити подорож на Січу; проф. Краснов (Харків) про вистеженне питання: які риси власної культури заховали ті племена, що осадили сучасну Катеринославщину; проф. Кочубинський (Одеса) про вистудіювання слідів культурного впливу на Україну італіянських факторій XIV віку.

Того-ж січня на звичайнім засіданню Моск. Археолог. Товариства взято було під обрану пропозицію делегата від київського Товариства Літоп. Нестора, проф. Павлуцького — видрукувати на кошти Археолог. Товар. 500 фотографій з різних річій української церковної старовини, чи, як їх урочисто іменує Тов. Літоп. Нест., „нових матеріалів до історії України“. Моск. Тов. відмовило проханню з погляду на те, що всі фотографії зроблено недбало, та крім того й зовсім не науково, бо до них не додано ані опису ані яких будь інших вказівок.

II. Перекидько.

Про український університет. Російський місячник „МірЪ Божій“ за лютий б. р. подав чималу статю М. Славінського п. и. „Малоруській університетъ во Львовѣ“. Автор розпочинає свою статю сучасним політичним життям Австрійської держави взагалі і Галичини з особна. Сказавши кілька слів

про ту боротьбу, що не переводить ся проміж різних націй, що заселяють Австрію, автор переходить до болючого питання для Українців — засновання українського університету у Львові. Але перш ніж перейти до сього питання д. Славінський торкаєть ся того аномального явища, що російські часописі та суспільство цілком байдуже відносять ся і виявляють повне незнайомство з австрійськими „Українцями“, „не знають їх суспільних надій, культурних поривань та здобутків, політичних та національних уповань. А тим часом доля сїєї галузі багатоміліонового племені... має високий інтерес і є дуже навчаюча“. Далі д. Славінський веде річ про національне відродженне галицьких Українців, „вінець якого вони справедливо бачуть в заснованню власного університету“. Розповівши цілу історію сучасного львівського університету, опираючись частиною на статю д. Єфремова „Въ борьбѣ за просвѣщеніе“, надруковану у „Київській Старині“, та на „Листи з над Полтви“ Observatora, д. Славінський прикінці каже, що „питанне про заснованне окремого національного університету об'єднало всі верстви українського населення Галичини“, що в агітації брали участь геть чисто всі політичні партії, і се автора надто дивує; дивує його й те, що за український університет агітували навіть „москалі“ (?). О скільки можливо, автор статі знайомить читачів „Міра Божьяго“ і з сими прихильниками російського батога. Ось що він між иншим пише про них: „Твердоруси виявляють страшенне призирство до рідної мови та до куль-

турного поступу рідного народу; їх діяльність складається переважно в кидання полін у колеса національного українського відродження. Сі люди свою рідну мову звать „мовою пастухів“, самі-ж силкують ся писати та балакати мовою „общерусскою“, зразки якої гідні викликати лише гомеричний регіт“. Як зразок цієї мови автор наводить вірш „найталановитішого староруса“ Івана Наумовича „Слава Богу, я на возѣ“. Закінчує д. Славінський свою статтю характеристикою відношення польської преси та суспільства до українського університету: „Більшість польських органів, що видають ся в Росії, пристали до демократичної галицької преси“ „Із російських газет за засноване самостійного українського університету у Львові висловились „Русскія Вѣдомости“, „С. Петербургскія Вѣдомости“, „Кіевская Старина“ та багато провінціальних видань.“ *Г. Ков.—Кол.*

До цензури подано з Київа:

1) „На вічну пам'ять Котляревському“, літературний збірник зложений з праць українських і галицьких письменників, 2) Франка — В поті чола, 3) Грінченка — Твори т. I (містить поезії), 4) Грінченка — Без хліба, 5) Грінченка — Хата, 6) Марковича — У найми, 7) Кобринської — Виборець. *С. Є.*

Дозволено цензурою: 1) Кочубинського — Оповідання, т. I, 2) Франка — Без праці, 3) Жарка — Рожевими ранками, поезії, 4) Кузьменка — Не так ждало ся, да так склало ся. *С. Є.*

„Кіевская газета“ (ч. 47) подає звістку про нове українське видання в Київі — збірник „Но-

ва Рада“. Дд. Старицький, Косач та Стещенко обертають ся до українських письменників, аби до того збірника прислали твори беллетристичні й наукові. *С. Є.*

Ювілей Дорпатського (Юрєвського) університету. 12 (25) грудня Дорпатський університет обходив 100-літню річницю існування... на російській формі (століття існування його прибалтійські Німці святкували кілька місяців перед тим). До 80-тих рр. Дорпатський університет існував з німецькою викладовою мовою і професорами Німцями. Після сього почалась метаморфоза Дорпатського університету на Юрєвський з відповідним „усиленням“ російського впливу. Наслідком сього стало ся, що зараз майже всі катедри заступлено професорами Росіянами, хоча антагонізм між двома партіями не меншає і по сей час.

Ювілей, як можна гадати з газетних справоздань, відбув ся досить офіційно і мляво. Надіслані були адреси від Академії Наук, від університетів, від міста Юрєва, від заграничних університетів і від багатьох шкільних інституцій і товариств. Перечитана була на початку царська грамота, в якій між иньшим було висловлено, що „від нині юрєвський університет увійшов в гурт иньших російських університетів, щоби, однаково з ними, в безпосередньому єднанню з наукою і словесністю великого народу виконувати своє високе служення на користь усеї нашої держави“. З відчитаного ректором справоздання видно, що скількість студентів, фармацевтів і звичайних слухачів на 1 грудня 1902 р. була 1800

(на богословському виділі 135 душ, на правничому 446, на медичному 703, на історично-фільософічному 138, на фізико-математичному 254, фармацевтів 108, сторонніх слухачів — 16).

З причини ювілею Дорпатський університет обібрав чимало осіб почесними членами і докторами Дорпатського університету. В почесні члени обібрано: Пипіна, Ковдакова, Ламанского, проф. Макс. Ковалевского, Льва Толстого (а поруч — Івана Кронштадського!), Менделєва, Сергіївчича, Сеченова, Голубінського, Мечникова, Иконникова, Чичерина. З закордонних: Вагнера, Денрбургга, Бергмана, поета Дорна, Гарслея, Фр. Шмідта, Льва Маєра та інших.

В. Д.

Рукописи Леонарда да Вінчі. Леонардо да Вінчі лишив по собі багато манускриптів, які в протязі віків валяли ся в пилу архівів, і тільки за останні десятиліття мало-по-малу витягали ся звідти. Доси з творів сього генія було відомо дуже мало, виключаючи його розвідку про живопись. Тепер італійський міністер народної освіти постановив на державні кошти видати всі твори Леонарда. Сюди входять, окрім поданої вище статі, „Codice atlantico“ і „Codice Trivulzio“, статя про лет птахів, кодексе бібліотеки французького Інститута (трактати з математики, оптики, геометрії і т. н.), кодексе Соут-Кенсінгтонського музею (трактати з геології, гідравліки, механіки, хемії), кодексе бібліотеки королівського палацу в Віндзорі (з анатомії), кілька розвідок про пропорції людського тіла, з анатомії

коня, топографічні мапи, розвідка про музику і т. н.

В. Д.

Вогульська азбука. Кілька віків минуло з того часу, відколи російська держава підбила під себе югорське царство, охрестила усіх Вогулів, обграбувала їх землю, багату лісами і металевими рудами, навязала їм російську культуру — себто горілку, тютюн і сифіліс, — і лише ось тепер потурбувала ся дати їм їхній алфавит і навчити їх на рідній мові тому, що знає кожен „русскій“. Власне — Вогули в сїм разі ще щасливіщі від нас, бо нам ще не знати кілька віків чекати на таку „благодійність“. Алфавит тільки що склала в Катеринбурзі окрема комісія під проводом відомого „просьвітителя“ північних „дикунів“ — єпископа катеринбурського Никанора. Виписали з віддаленого Увделя, з пущ вогульських, сьвящ. Мамина (вогульський місіонар), який привіз ще з собою молодого Вогула Бахтіярова, і таким чином склалась перекладна комісія за участю ще кількох закликаних спеціально осіб. Річ була не легка: мусіли складати алфавит на підставі мало не 10 наречій, користаючи з німецької граматики вогульської мови, виданої і виписаної з Гельсінґфорсу, почім із збірки пісень вогульських на венгерській мові (видано в Пешті), з вогульського євангелія на німецькій мові, остяцької сьвященої історії, виданої недавно в Тобольську, і з алфавитів: самоїдського, лопарського, корельського, зирянського, башкирського, калмицького і російського, — з цілих 10 мов, з яких одна лише російська була добре відома ко-

місії. Врешті наслідком є: словник вогульської мови по російськи (і 250 слів), перша вогульська граматика і алфавит, з числівниками, замієнниками і закінченнями дієслів і імен і т. и., і три молитви — перші молитви на вогульській мові, які вони мають почути від Росиян, після того як їх давно охрещено і зачислено до християн. Місцеве місіонарське товариство постановило видрукувати згадані праці, і мабуть невдовзі в вогульським краю поставять вогульські школи. *В. Д.*

II. Нові книжки

Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові, рік 1903, вип. I, ч. 13. Зміст: Sprawozdanie Товариства за р. 1902: Діяльність Виділу. — Проект статуту, виладжений Виділом для загальних зборів. — Діяльність секцій і комісій. — Наукові видання. — Дійсні члени. — Некрольоґ д-ра О. Терлецького. — Члени комісій. — Персональ Товариства. — Інституції, що обмінювалися виданнями з Наук. Товариством у 1902 р. — Стан бібліотеки. — Стан музею. — Рахунок наукових видань. — Касове справоздаче. — Стан магазину.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, виходять у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Р. 1903, кн. I. (Рік XII, т. LI). Зміст: Острозька трагедія, розвідка Павла Житецького, ст. 1—24. Кілька грамот Володислава Опольського, подав М. Грушевський, ст. 1—8. З історії нашої фільольогії. Три галицькі граматики

(Іван Могильницький, Йосиф Левицький і Йосиф Лозинський), написав др. Осип Маковей (конець буде) стор. 1—58. Miscellanea: Кілька документів до історії сільського духовенства в Галичині XVII—XVIII в., под. М. Зубрицький. Наукова хроніка: Причинки до історії руської штуки в давній Польщі (етнографічній), написала Марія Грушевська, ст. 1—13. Бібліографія стор. 1—67. Показчик до тт. XLV—L Записок, стор. 1—14.

Етнографічний Збірник, видає етнографічна комісія Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XIII. Галицько-руські народні легенди, зібрав Володимир Гнатюк. У Львові 1902, стор. I—III + 1—287. На стор. 263—287 подано зміст обох томів XII і XIII німецькою мовою.

Памятки українсько-руської мови і літератури, видає Археологічна комісія Наукового Товариства імени Шевченка, том III. У Львові 1902. Апокріфи і легенди з українських рукописів зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. Том. III. Апокріфи новозавітні. Б. Апокріфічні діянн апостолів. Стор. А—М + I—LXVIII + 1—360. На стор. А—М подано зміст усіх доси виданих томів Памяток німецькою мовою.

Збірник історично-філософської секції Наукового Товариства імени Шевченка, том V. Матеріяли до культурної історії Галицької Русі XVIII і XIX віку, зібрані Мих. Зубрицьким, Юр. Кмітом, Ів. Кобилецьким, Ів. Е. Левицьким і Ів. Франком, видані під редакцією Івана Франка. У Львові 1902, стор. I—VI + 1—328.

Зміст: Передмова. I. Матеріали до історії галицько-руського духовенства в XVIII в. (стор. 1—86); II. Матеріали до історії руського шкільництва 1772—1848 (стор. 89—304); Показчик літератури та архівних матеріалів (стор. 305—390); Показчик імен власних і географічних (стор. 309—315); Показчик річевий (стор. 316—328).

Антін Крушельницький. Герої. Драма. Коломия, 1903. З друкарні Вільгельма Браунера. Ст. 48, вел. 8°. Ціна 70 сот. (на ліпшій папері 1 кор.).

Ярослав Марченко. Власна хата. Прольог написаний на відчинені Народного дому в Бережанах 1. III. 1903 р. Коломия, 1903. Накладом редакції „Поступу“. Ст. 14, мал. 8°. Ціна 20 с.

Віра Лебедів. Мамі. Нариси із нашої домашньої педагогії. (Вид. Руського Товариства Педагогічного. Ч. 105.) У Львові, 1902. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 26, 8°. Ціна 20 сот.

Про українських Козаків, Татар та Турків. (Наука і Розвага. Народна Бібліотека. Ч. 2. Додаток до „Приятеля“ ч. 4, 1903 р.). Видавництво української молодіжи. Чернівці, 1903. З друкарні тов. „Австрія“. Ст. 32, 16°. Ціна 10 сот.

Переклади українських творів. Словацькі *L'udové noviny* в ч. 18 за 1903 подали перекладом оповідані Ів. Франка „*Pravo prasaťa*“ (Свинська конституція). Того-ж автора галицькі оповідання перекладає на чеське Ярослав Буріан. Оповідання О. Кобилянської *Витва*, *Некультурна*, *Природа* і деякі дрібніші із збірки „*Покора*“ переклав на чеську мо-

ву Фр. Тмей; вони мають вийти окремою книжкою в серії „*Světova knihovna*“, в якій перед роком вийшов також вибір поезій Т. Шевченка. Чеський тижневник „*Rudé Květy*“ подав у ч. 11 б. р. перекладом Ольджіха Яворніка оповідані Б. Лепкого пн. *Ramrouchy*. Нарешті місячник *Slovanský Obzor*, видаваний Ярославом Розводою, подав у ч. 2—3 оповідані В. Стефаніка „*Кленові листки*“.

Віденська газета „*Die Zeit*“ друкує почавши від ч. 165 переклад Франкового оповідання „*На дні*“. Німецький переклад вистачив д. Гельбіх, який уже передше зладив переклад *Boa Constrictor'a*, що був друкований у „*Arbeiter Zeitung*“, віденській соціально-демократичній часописі. В ч. 167 тої самої часописі „*Die Zeit*“ надруковано фелетон Ів. Франка пн. „*Wie ich dazu kam, eine Erinnerung*“, де автор оповідає про свої університетські роки і про те, як доля зіпхнула його на те „дно“ суспільности, що дало йому матеріал до написання його оповідання.

Україніца у чужих мовах. У Брауншвайту вийшла книжка д-ра С. Віссенберга „*Die südrussischen Juden. Eine anthropologische Studie mit Berücksichtigung der allgemeinen Entwicklungsgesetze, mit 20 Abbildungen und 15 Typenbildern*“. У Парижі вийшла книжка *Lurie Ossyp, La philosophie russe contemporaine*, 1902, де розбираєть ся між иньшим також філософічні погляди Сквороди і сучасного філософа, нашого земляка В. Лесевича. Про сього остатнього згадує також статя *Lausses, Philosophes*

russes contemporains, надрукована в Revue philosophique за грудень 1902 р. В чеській часописі Akademie надруковано в ч. 12 за 6 р. статю Л. Ганкевича „Hnutí selské v Haliči“. Наш славний земляк проф. Максим Ковалевський видав у Парижі книжку „Le regime économique de la Russie“, де між иньшим змальовано розвій промислу та упадок селянства на Україні. В „Извѣстіяхъ петербурського славянск. благотвор. общ.“ ч. 4 за р. 1903 маєть ся статя якогось Аз-а пн. „Экономическое положеніе русскихъ крестьянъ въ Галиціи“. (Slov. Obzor).

Schematismus der bukowinaer Volksschulen u. Lehrer, zusammengesetzt auf Grund amtlicher Daten. Redigiert und herausgegeben von Moses Fuhrman, Lehrer in Sadagóra. Ціна 1.20 кор. — З сього шематизма наведемо деякі дати, що представляють нам стан народнього шкільництва на Буковині. Отже в цілій Буковині є 101.531 дітей у шкільнім віці, до школи ходить одначе тільки 82.971, між тими 43.202 хлопців і 39.762 дівчат. Шкільної науки не побирало проте 18.560 дітей. Під зглядом релігії ділили ся діти на: православних 57.444; рим.-католиків 10.674; Жидів 9.584; євангеликів 2.791; греко-католиків 2.103; вірм.-католиків 29; иньших 46. По народности було: 30.798 Русинів; 28.947 Румунів; 19.004 Німців (очевидно й Жидів); 3.002 Поляків; 1.098 Мадяр; 122 иньших. Процентою представляла ся так фреквенція дітей проти тих, що не ходили до школи: Чернівці місто 84.74; Чернівці повіт 79.74; Гу-

рагумора 94.16; Кімполюнг 87.07; Кіцмань 80.33; Радівці 80.65; Серет 88.82; Сторожинець 81.68; Сучава 81.42; Вижниця 64.32. Учительських сил було 1.264; з того кваліфікованих 836, зі свідомством зрілости 175, з іспитами для жіночих робіт 137, без іспитів 116. Число шкіл представляло ся так: системізованих 398 фактичних 401; з того публичних 381, приватних 20. Вони розпадали ся на 22 школи хлопчачі, 19 дівочих і 360 мішаних. У всіх школах було 1.235 клас. З огляду на викладову мову ділили ся школи так: 161 з руською мовою викладовою, 128 з румунською, 52 з німецькою, 25 з німецько-румунською, 11 з німецько-руською, 9 з німецько-румунсько-руською, 5 з румунсько-руською, 3 з мадярською, 2 з німецько-русько-польською, 1 з польською, 1 з вірменською (?), 1 з мадярсько-румунською, 1 з німецько-польською, а одна навіть із німецько-румунсько-русько-польською. Як бачимо, в буковинських народніх школах можуть виховати немало фільольогів і язиковідів; але чи й чого иньшого навчуть у відповідній пропорції, на те в шематизмі не подибуємо відповіді. В.

Новини з поля видавництва на Україні. В Києві друкуєть ся І том „Збірника творів П. Мирного“, за яким приступають до видання І т. Творів Коцюбинського (вже дозволеного цензурою). Зміст сього останнього буде такий: 1) На камені, 2) Посол від чорного царя, 3) Лялечка, 4) По людському, 5) Пє-Коптьор, 6) Дорогою ціною, 7) Поєдинок, 8) На віру, 9) В путях Шайтана,

10) Для загального добра, 11) Помстив ся, 12) Пятизлотник, 13) На крилах пісень. Де-що з творів, що увійшли в сей том, цензура покарбувала, а де-що (напр. „Хо“ — вже друковане) зовсім викинула. Там-же у Квіві друкують ся популярно-наукова брошура Б. Грінченка „Хлопець та море“. Видруковано „За Колівщини“ М. Левіцького (передрук з „Кіевской Старини“). До цензури післаний великий альманах „На вічну пам'ять Котляревському“ (556 сторін), в якому уміщено твори багатьох галицько-українських письменників: Барвінок Г., Бобенка, Бордуляка, Винниченка, Волоха С., Вороного, Галини К., Грабовського, Грінченка, Григоренка, Грушевського, Дніпрові Чайки, Доманицького, Доорохольського, Єфремова, Кобринської, Ковальова, Колесси, Комарова, Коцюбинського, Кропивницького, Левенка, Левіцьких Івана і Модеста, Лепкого, Лесі Українки, Лисенка, Маковей, Мартовича, Марченка, Мирного і Білика, Мордовцева, Павленка, Потапенка, Семанюка, Сивенького, Славінського, Смаль - Стоцького, Стефаніка, Тамаренка, Тобілевича І. К., Франка, Чернявського, Яновської і Яцкова. З Квіва ж подано до цензури „В поті чола“ Франка та кілька оповідань з „Віка“ — Грінченка, Кобринської, Франка. В Чернигові незабаром має вийти збірник присвячений П. Кулішеві „Дубове листє“ (278 сторін). В Одесі друкують ся збірник „З над хмар і долин“, упорядкований М. Вороним. Там-же складають новий збірник і мають (єсть уже дозвіл) видати „Кобзарь“ з малюнками художни-

ка Ждахи. В Одесі-ж вийшов з друку 4 том творів О. Я. Кониського і 3 т. драм і комедій Карпенка-Карого (І. Тобілевича).

В. Д.

Нове виданє старої книги. В Квіві накладом Ф. А. Іогансона вийшло в світ 4 виданє відомого твору Д. Бантиша-Каменського „Історія Малої Россії“. Книга ся давно вже була бібліографічним раритетом і майже не траплялась в антикварній торговлі. Перше виданє Історії було в р. 1822 в Москві, 2 і 3 також в Москві в 1830 і 1842 рр. Нинішнє 4 виданє єсть передрук 3-го видання.

В. Д.

Нові газети. У Львові появили ся знов дві нові невеличкі часописи. Перша з них називаєть ся „Іскра“ і призначена для української молодіжи, головно для учеників середніх шкіл. Вона виходить два рази на місяць і коштує річно 4'60 кор. Адреса редакції: Львів, ул. Шумлянського, ч. 8. За редакцію відповідає Павло Волосенка. — Другу почав видавати д. С. Вітик, п. н. „Добра Новина“. Вона має бути призначена для російських Українців. Докладнійше не можемо нічого про неї сказати, бо не одержали її ні одного числа.

В.

По російських часописах. Протягом січня по де-яких російських газетах знаходимо між иньшим ось які замітки та статі з українського та про українське житє у Росії.

Газета „Волынь“. Число 13. Надруковано листа до редактора за підписом „Жена священника Анна Сумиїввичь“. Авторка в коротких словах, але дуже тепло, з закрасою навіть поезії, вислов-

лює прихильність та співчуте до загинувшого поета нашого Павла Граба, і надсилає 3 р. для сім'ї небіжчика.

Число 17. Подано рецензію на „Твори Степана Руданського, томъ 1-ий, Къивъ 1902“. Рецензент найбільш хвалить: „Гей бики“, „Наука“, „До дуба“, „Студент“, „Псалом 136“, „Могила“. Взагалі рецензія прихильна; там же подано зміст „Літ.-Наук.-Віст.“ чч. 11, 12.

Числа 18 та 19. „Письма изъ Кіева“, „Памяти Павла Арсеневича Грабовскаго“. Єсть се чимала стаття В. Мирвця про жите та твори поета, написана на підставі „Л. Н. Вістника“ 1899 р. ч. 4 та „Зорі“ 1897. Автор цитує статі наведених часописей про нашого поета в оригіналі, зберігши навіть український правопис, але на жаль друкарня геть покалічила мову, трапляють ся приміром вирази: „Шутки для шутки“ (замість „штуки для штуки“), „вимош“ замість „вимоги“ і т. и. У 19-ім же числі В. Б. подає рецензію на збірник поезій Миколи Чернявського „Зорі“, що вийшов у Кііві; рецензія прихильна.

Число 20. Надруковано рецензії на дві книжечки, що видало Петербурське просвітне товариство: 1) „Видь чога заводять ся пошести або лыхи хворобы и якъ видь ихъ стерегты ся. Выдання друге 1902“. В. Имшенецького. 2) „Розмова про сельське хазяйство. Выдання друге доповнене 1902“, Е. Чикаленка. У 20-ому ж числі почато друком, а у 23-ому скінчено переклад Грінченкового оповідання „Какъ я умеръ. Разказъ Б. Гринченко, переводъ съ малороссійскаго Е.

Г.“ Тут те-ж трапилась кумедна помилка: „переводъ съ малороссійскаго“ визначено тільки у 20 числі, коли розпочиналось друком оповідання, а вже далі, у наступних числах визначено „переводъ съ французскаго“... і помилка ся лишилась чомусь не виправленою.

У ч. 28 подає звістку про папахиду у Кііві в костьолі по якомусь студентові Міхновському. По папахиді було виголошено дві промови на польській та на українській мові, Українець дякував Міхновського за його працю на користь „Української громади в Кііві“.

Та сама часопись у ч. 29 передрукувала цілком із „Кіівської Старини“ за січень чималу статтю С. Є—мова „Обзоръ украинскихъ изданій за 1902 годъ“, а в ч. 38 подає на підставі кореспондента „Gaz. Pol.“ звістку про розрухи у Львівській уніятській дух. семинарії. Найбільшу активну участь у розрухах брала нібито старорусинська молодіж через заборону читання „Галичанина“.

В газетах появилась звістка, що „Главное управление по дѣламъ печати“ відхилило просьбу Е. Чикаленка та М. Левицького про дозвіл їм видавати українську газету „Селянынь“: „не подлежать удовлетворенію“ та й край.

Газета „Русскія Вѣдомости“. Число 20. „Литературный збирныкъ, зложеный на спомынь Олександра Кониського, Кіевъ 1903, ц. 2 р.“ Часопись подає рецензію на сей збірник, присвячує кілька гарних слів кожному творові за винятком „Миші“ Дніпрової Чайки. Про сей твір ось що каже газета: „Цілком

одиноко у збірнику стоїть символістичне чи певніш сказати алегоричне оповідання д. Дніпрсової Чайки „Миша“, у якому доля автора прирівнюється до долі миші, вкинутої у відро з помиями. Не знаємо, яке значіння надає автор сьому оповіданню і сій алегорії, але літературне значіння оповідання у всякому разі сумнівне.“ На початку замітки рецензент торкається кількоша словами прикрих обставин, в яких знаходить ся у Росії українське слово, та каже, що знакомство з збірником Кониського та й взагалі знакомство з новою українською белетристикою переконує, що українська література „віджила вже етнографічний період, на яким по думці багатьох людей і повинно було обмежитись її існування“, що етнографічний елемент з'являється ся мовляв тепер у сучасних творах місцями хіба як неминучий додаток. Замітка невелика, але для нас цілком цінна.

Число 21. „Историческій музей Черниговскаго губернскаго земства (В. В. Тарновскаго)“. Автор статі И. И. розповідає історію музею, каже про його вартість та високе культурне значіння.

Число 22. Надруковано переклад українського оповідання, поміщеного у „Літературнім збірнику“ О. Кониського „Марійка. Разказъ Павла Смутка (съ малорусскаго А. З.)“. Переклад робить гарне вражіння. Переклад сей передруковано також у Херсонській газеті „Югъ“.

Газета „Югъ“. У числі 1400 надруковано замітку Г. Ков.-Кол. п. з. „Симпатичная задача“. Мова йде про лист письменника М. Чернявського, надрукований у „Ки-

ївській Старині“ з поводу загаданого д. Чернявським видання літературного збірника, що містив би праці починаючих письменників. Автор підносить думку д. Чернявського з огляду на прикре становище в Росії української літератури, що не має тут жадного органа свого, де-б молоді письменники могли містити свої праці. Подібну-ж замітку і того-ж автора надрукувала ще молода Катеринославська газета „Вѣстникъ Юга“ (ч. 326).

Ч. 1402. „Ходатайство о малорусской газетѣ“. Часопись оповіщає про замір Е. Х. Чикаленка видавати українську газету „Селянин“. Таку-ж замітку, за підписом Г. Ков.-Кол., надрукувала часопись „Вѣстникъ Юга“. Автор замітки каже, що замір д. Чикаленка з'являється ся піби відгуком на постанови багатьох повітових комітетів „о нуждахъ сельско-хозяйств. промышленности“, що в своїх постановах ухвалили конче потрібним допущене народньої мови і в школу і в пресу. У тому-ж таки числі „В. Ю.“ надруковано замітку Г. Ков.-Кол. п. з. „На свѣжую могилу (Памяти П. А. Грабовскаго)“. Автор обмежується ся співчутем до поета та наріканем на його гірку долю.

Гр. Сьогобочній.

III. З громадського життя.

Дезідерати осьвіченого селянина. Від відомого народ. діяча в Збаражчині, селянина д. Андрія Шмігельського одержали ми ось який лист.

„В остатніх часах як по иньших, так і в нашім повіті польські патріоти розвинули незви-

чайну акцію політичну, а ще більше просвітну, основуючи по містах та місточках „Towarzystwa szkoły ludowej“ та „Oświaty ludowej“ — і закладаючи по селах читальні тих тов., де гуртують та лучать увесь елемент польський, як сфабрикований із руських перевертнів, так і напливовий мазурський, в цілі противділання руському народови, розбуджуючи в них загорілий патріотизм та нетерпимість народню. Та по при все те одно кидаєть ся в очи уважному глядачеви, а то усякі видання в бібліотеках сих читалень. Справді сї видання не свобідні від ретроградних та клерикальних тенденцій, а все таки в них пробиваєть ся якась ширша думка, знання. Маю на гадці популярні відчити Умінського, як „Zwierz przedpotopowy“ та „Jak utworzyła się nasza ziemia i jaki jej koniec, Warszawa“ та популярні відомости в фізики, хемії, агрономії й вишні. Вартість таких популярних видань для мас — незаперечена, і як раз для нашого народу вони-б конечно здали ся. Бо хоть наші читальні вже існують по кілька і кільканацять літ, та в них окрім часописий та видань „Просвіти“ чи „Общества“ иньшої путньої книжки не знайдеш. Се взагалі лектура за мала, за вувка вже на теперішній час, тим більше, що між нашим народом чим раз ширший круг одиниць піднімаєть ся на вищий ступінь осьвіти. Стаючи важним осьвітнім чинником між масами, ті люди відчувають велику потребу ширшого знаня ля себе. Самі часописи абсолютно їм сего не дають — і вони домагають ся книжки, котра-б ґрунтовніше о-

свѣчувала та осьвідомлювала їх. І як ще трохи далі потриває так, що наш народ буде обмежений лише на лектуру часописий, то вийде те, що польські читальники за рік-два перевисшать знаннем наших читальників, що вже по кілька або й кільканацять літ сидять у читальнях. Справді нам з ними тяжко міряти ся, але все таки наші осьвітні товариства можуть дати в якійсь часті нашому народови ряд видань подібних змістом польським висше вказаним. Правда, се в нас почасти вже робить ся, як от пр. Видавнича спілка в третій серії своїх видань дала подібні дрібні, тай по приступній ціні, твори — та в них одначе є та хиба, що вони не популярні для нашої читаючої маси з простого народу. Я чув сам похвали селян для таких річий, як Непропаща сила, Нові і перемінні звізди та Вік нашої землі — але рівночасно додавали, що ще не все було їм ясне і зрозуміле. Я собі пригадую також, що колись я читав по польськи перекладені з англійського, дуже гарні популярні твори, як фізика Stewart-a Balfour-a, Хемія, Як повстав чоловік і т. и., і вважаю за конечне, а бодай за добре, дати такі переклади і нашому народови. От пр. „Небо“ Флямариона, коли-б ся річ була ще трошки популярнійша, то її-б наш народ дуже ханав. Отже чи не було-б добре тай на часі, аби наші товариства „Просвіта“ та „Наук. Тов. імени Шевченка“ подумали над сим і запрягли людей до праці над такими популярними творами? Тай не тільки лише над одних таких творів треба; у нас взагалі між народом велике пу-

стоїле духове. Нам треба би конче якогось товариства, а ще більше приводу, аби завязувати повітові народні бібліотеки, де би читаюча наша суспільність могла задоволити свої духові потреби. Адже-ж жите нашого народу можливе лише в широкій і ґрунтовній осьвіті мас, — і маса, будь що будь, до осьвіти змагає. — а ще тепер, коли Поляки почали роботу між своїми — наш нарід рушив ся в своїх читальнях, і то навіть там, де вже по кілька літ ногою ніхто до читальні не заходив. Та як раз бракує йому книжки, котра-б його притягала та інтересувала і осьвічувала. Поляки використовують нашу духову, а зглядно книжкову бідноту, і починають підпихати нашому народови свої книжки. Він зразу поки що відпихає їх натрутливу добродійність, та коли врешті переломлять його упір, тоді ми можемо скорше свідомішого стратити, як темного. Так само популярна дешева часопись для нашого жіноцтва по селах здалась би конче. Може то різиковна річ — бо чи наше жіноцтво на разі зрозуміє вагу такої часописи для себе? Але через читальні тай через свідомих мужчин можна багато зробити і переломити і сю шкаралупу. Бо що хочмо кажімо, а поки в нашім народі не буде матери осьвіченої і свідомої свого суспільного положеня та національного походження, доти нам трудно мати сильні характери серед мужеської половини нашого суспільства.

Андрій Шмігельський.

Замість приватної відповіді д. Шмігельському публікуємо все важне з його листу. Думки подіб-

ні до висловлених ним повторяються у нас часто і від давна; роблено й роблять ся деякі заходи для їх осущеня, та всього того рішучо за мало. Головно потрібні добрі й осьвічені популяризатори. Той невеликий кружок людей, що несе на собі нивішню літературно-наукову видавничу роботу, не може взяти на себе сеї роботи, бо так обтяжений, що хіба часами може щось в тім напрямі зробити. Треба сторонніх сил, зі знанням річи і мови. На жаль, у нас таку роботу собі легковажать, мовляв, до популяризації береться той, хто нічого ліпшого не потрафить. Припускають, що до того не треба ані фахових відомостей, ані певної літературної вправи. А се потрібно, і робота така дуже поважна й цінна. Про сю тему зрештою ми ще поговоримо. *Ред.*

Петербурзьке Товариство видання дешевих і корисних книжок. Відоме наше добродійне просвітне товариство не може нарікати на байдужість до нього публіки. Число його членів чим далі все більшає і зросло доси по-над 600. Жертви, і то не малі, — тисячні, пливають одна по одній, як се відомо нам з приватних джерел, і скоро має бути оголошено в справозданню за 1902 рік. І так з матеріального боку молоде товариство стало, як кажуть, на ноги, і ми маємо право жадати від його відповідної жвавої діяльності по виданню книжок. На жаль, чи то через неприхильні „зверхні обставини“, чи через щось иньше, в дійсности не бачимо, щоб товариство видавало багато книжок. За весь час його істновання — з кінця 1898 року, себто за 4 роки видано всього 20

брошур, в них дві двома виданнями. Правда, нам можуть сказати, що в данім разі якість брошур переважає кількість їх, що таких видань у нас доси ще не було, — особливо житєписів українських письменників; — ми в цім вповні згоджуємось. Але-ж відомо всім, що наприклад д. Гринченко міг же видати у Чернигові за 6 років аж 46 брошур, при далеко гірших цензурних умовах... Кажуть, що товариству бракує для друку матеріялу — популярних брошур; але-ж здасться нам, можна видавати для народу белетристичні твори видатніших наших письменників, хоч би й старих, — оповідання, повістки, збірки поезій, коли нема на разі праць з утилітарним змістом, поки хто надішле такі. Далі, треба-б товариству улаштувати як слід засоби ширення своїх видань серед народу, а то, скільки відомо нам, розходять ся вони досить по-малу. Дотепер книжки Добродійного тов. продавались головню по земським книгарням та через приватні руки, і випродано їх щось дуже на малу суму — яких на 150 рублів. Книжка, видно, розходить ся найбільше по містах, на село-ж попадає випадково, як хто з селян побуває в місті, побачить книжку у вікні книгарні і купить, — так буває найчастійше, а в більш глухі закутки книжка наша доходить дуже рідко. Через те не зайвим було-б товариству, при збільшенню грошових засобів, завести власних книгонош — безпосередно, чи то увійшовши в зносини з земствами; тоді-б певно видання його розходились би жвавійше, і

головню, досягали-б мети товариства — заводити українську книжку на село. Приємним фактом є допущенне деяких видань тов. в народні бібліотеки міністерства сіль. господ., а потім і мін. народної осьвіти. Доси допущено 7 брошур сіль.-господ. і медичного змісту. Останніми часами вийшла 5-та книжка „Розмов про сіль. хоз.“ Чикаленка — про садовину. Брошура, як і всі праці Чикаленкові, написана приступно і цікаво, подані численні малюнки і адреси садових закладів, звідки можна здобувати насіння і щепи. На днях має вийти біографія Гарфільда і 3-те видання I-ої книги „Розмов“ Чикаленка. В. Д.

Із Томска пишуть нам: Д. 29-го грудня м. р. „Товариство розповсюдження початкової осьвіти“ улагодило костюмовий вечір у місцевому клубі, що має власну дуже простору кам'яницю з чудовими саями. Ідея вечера була: головна сая, а також коридор повинні уявляти сільський ярмарок з усіми причадами, де-б приймали участь народности, складаючи російську державу. На ділі-ж вийшло так, що були лише два квартали: по один бік салі — московський, по другий український. Вони відрізняли ся як по декораціям, так і по речам, якими йшов торг. Москалі в дощаних крамничках продавали ріжну мануфактуру, з бакалеї цукорки, медяники та лісові горіхи, дерев'яну посуду, паперові дитячі забавки, кунштики лубочного видання та книжки того-ж самого видання. В осередку українського кварталу навантажені сіном стояли вози, а поміж ними продавали

черепяну посуду: на возах убрані по українському сиділи пані високого товариства, продаючи різні овочі та квітки. Напнуто було дві ятки: під однією торгували кабачками або насінням, медяниками, бубликами, цукорками, ріжками, таранею та инжерем, під другою водами та медом. З клубної сцени виконано де кілька українських пісень та одну московську разом з хором українського кола студентів. Українці мішаним хором — дівчата те-ж були одягнені по українському, — виконали з десятик пісень не лише з сцени, а й так серед ярмарку. Над натовпом публіки, одягненої досить розмаїто, лунали захоплюючі звуки скрипок та дріботіня бубна, що вибивав такт завзятого козака. Характерні українські танці викликали гучні оплески. Місцеві газети одна поперед одної вихвалявали Українців. „Вони — кажуть газети — надали настрої, рух, жите сьому вечерови, витворивши обставини, що справляли вражінє дійсного селянського життя під час ярмарку.“ В pendant московським продавали ся й народні українські книжки видавця „Петербурзького Товариства“, Грінченка, „Київської Старини“ та иньші. На дивовижу наші книжки розходили ся дуже хутко. Покупці дивували ся, що по українському існують книжки популярно-наукового змісту по різним галузям знаня. Медичні книжки розкупили професори та місцеві лікарі. Книжки продавав студент, убраний у звичайний європейський костюм з кримським білим капелюхом на голові, викрикуючи: „Ей, дядьки, йдїть-но сюди, купуйте дешеві книжки! Не барїть

ся: та розуму наберїть ся! Як нема власного, то придбайте, хоч чужого!..“

Ю. Павловський.

Ре-еміграція Українців. В р. 1901, а особливо 1900 де-кілька сіл Сквирського повіту (та і в иньших повітах Київщини) цілком були захоплені еміграційним рухом. В протязі квітня і мая майже що дня цілі валки переселенців тягли ся з північної частини повіта до стациі „Понельня“ на залізницю, що-б вирушити в Південно-Уссурійський край і Пермську губ. В сїм році деякі з тих валок повернули ся з Сибіру до рідних огнищ. „Тяжко було бачити, — пише кореспондент „Київлянина“, — сей образок поворотного руху бідарів, що втратили на дорогу туди і сюди зібрані за господарський скарб гроші і вертають ся в свої порожні хати (коли їм повернуть їх? В. Д.), до незасїяних піль, без копійки гроший. „Хоч у могилу живий лїзь“, — плачуть ся бідні переселенці. Багато з них за браком гроший на поворотну дорогу продавали по дорозі свитки і чоботи і йшли пішки в одних сорочках. Сї очевидні приклади горя і нещастя благодатно вплинули на иньших, і еміграційний рух в Сквирському повіту цілком ослаб; навіть ті, що одержали від уряду дозвіл на відїзд, і ті відмовляють ся зараз. Коли розпитували про причини повороту, то чула ся відповідь, що їх ошукали „ходоки“ (післанці) та сусїди — порядчики. „Краще умерти в рідній стороні“ — порішили вони і повернули ся до дому.

В. Д.

Число студентів на Київськїм університеті. До 1 грудня м. р.

загальне число студентів на Київському університеті було 2441; окрім того 21 сторонніх слухачів і 53 антикарських помішників. Загальне число слухачів 2520. По відділам студенти розпадають ся так: на історично-філософичному 143 (нечувана давно вже кількість, звичайно 45—50!); на фізико-математичному 643 (на математичному підвідділі — 338, натуралістичному — 305), на правничому — 1.132 і медичному 537 (так мало тому, що з отворенням медичного відділу на Одеськім університеті усі полудневі мешканці вступили туди, замість, як звичайно, до Київського). Найбільш численні курси були — перші, а властиво: на історично-філософичному 73, математичному 243, натуралістичному — 188, правничому — 494 і медичному — 192. Велика скількість студентів на першому курсі усіх відділів пояснюється з виключних умов прийому минулого року, через що прийнято знову на перший курс чимало тих студентів, що минулого року весною були виключені. З початком сього року скількість студентів значно ще підросте, бо знову будуть прийняті ті з виключених студентів, яких зразу приймуть на 2, 4, 6 і 8 семестри. З боку релігії усе студентство розділяється так: православних — 1674 (коло 66%), і інших віросповідань — 767 (34%), а то: католиків 407 (18%), Жидів — 281 (12%), лютеранів — 54 (2%), армяно-григоріян — 20 (1%) і Караїтів — 5 (0,02%). В минулім році Жидів було прийнято лише 7% відповідно до загального числа всіх прийнятих студентів, (а в минулі роки приймали 10%).

Земляцтва і „подуви часу“. Єсть у „Новому Времені“ благонамірениий письменник М. Меньшиков, якому приходять иноді до голови дуже різнородні думки, часом навіть і розумні, а що він має звичай усі їх викладати на шпальтах „Нов. Вр.“, то часом там можна подибати і щось цікавого й оригінального. От хоч би і в ч. 9621 — „Про давно минуле“. Автор торкається питання про „земляцтва“. „Окрім почуття всеросійського горожанства деякі живі кутки провінції звязані більш інтимним, більш теплим почуттям земляцтва, привязаністю до своєї повітової батьківщини, до групи особливо близьких місточок і сіл, де чоловік родився й виріс.“ Отже авторови здається се почуття „необычайно трогательним“ і вартим підтримання. Кожен „барчук“, вирішивши на селі і назавсідги оселившись десь у столиці, все таки десь на дні своєї якої не якої душі почуває близькість до земляків. Для таких мешкавців міст, прикутих по міста, що не можуть уже відірвати ся ніяк, автор радить творити по містах товариства для підпомоги рідній губернії, творити земляцтва на подобу студентських (між иньшим, правительством заборонених!), тільки з більшими завданнями... От тоді, як би кожна губернія в столицях і більших містах мала свої подвіря, свої рід à terre, свою організацію — тоді всі земляки (відповідної губернії) і прості й інтелігентні просто звертались би туди і одержували-б поміч... А головне, товариство таке (земляків), яке добре знає своє губернію, могло-б подати дуже цінний і для прави-

тельства голос при обговоренню загальнодержавних способів запозмоги (?! чи не в Росії?!); воно-б могло бути чимсь подібним до постійного комітета в справах відповідної округи.“ Се вже щось дуже нагадує народнє представительство! Тільки мабуть і сам автор пишучи се, писав лише думки свої, що сплітали ся йому в голові, без найменшої сподіванки, що вони доведуть до чогось реального.

В. Д.

Обіжник волинського єпископа. Усім відомо, що у нас на селах з давніх давен існує звичай, що куми, коли приносять до хресту дитину, приносять попови хліб і иноді пляшку горілки. Нинішній єпископ Антоній з приводу сього розіслав у надолісті по всій єпархії такий обіжник: „До моєї відомости дійшло, що багато сьвященників, не вважаючи на остру заборону з боку єпархіяльного начальства брати горілку від парохіян за треби, дозволяють і нині таке „вопіющє безобразіє“, кощунственно виправдуючись словами св. письма „всяко даєніє благо“. Св. Синод поручив парохіяльним попам заводити товариства тверезости, а тут мусимо мати справи про безпатентну продаж горілки в хаті пона, що прецінь цілком натурально, коли у попа збираєть ся ціла колекция з сороківок і півкварт за сьвященні і божественні тайни. Не хай же буде відомо таким недостойним єреям, що на далі один факт взяття горілки в подяку за треби викличе судовий процес і потягне за собою епітимію і усунення з парафії.“

В. Д.

Друкарська справа в Петербурзі. За півроку, з 1 січня по

1 липня минулого року в Петербурзі вийшло в сьвіт величезне число книжок: 1699 назв в скількості більш 7,572.220 примірників, не рахуючи окремих відбиток, з якими має бути до 8,900.000 примірників. Треба зауважити, що Петербург в справі друку не тільки стоїть в Росії по інтензивности на першому місці, але ще переважує в кілька крот загальну суму продуктивности решти російських друкарень. По відділам се має виглядати так: I. Беллетристика — 1,977.911 примірників видань, але в сій скількості одних видань Гоголя 1,070.100 примірників; більш усього „дубочних“ видань (270.000), менш усього драматичних творів (8.760), народніх книжок 118.200. II. Наука. Скількість примірників книжок наукових і підручників — 3,348.142 приміри. Розглядаючи видання наукові мусимо дійти до висновку, що Петербург малює Росію — яко величезну школу, де всі надмірно вчать ся, при тім школу початкову, народню; і Росія в ній тільки що узяла ся до букваря. Для народньої школи (або для елементарних клас середньої) видано найнезначнійше число назв (62), але скількість їх примірників страшна: 1,633.993. І чим ближче підручник до початків науки, тим більша його скількість. Тому азбук, букварів, курсів правопису і т. и. налічуєть ся при 18 назвах 734.812 примірників. III. Miscellanea: публіцистика, інформаційні видання 438 назв 1,236.167 примірників.

В. Д.

Звідкіль віє вітер? Російська головна часописна хоруговка „Новое Время“ останніми часами

дуже вертять ся: иноді поверне в такий бік, що й не сподіваєш ся. Відомо, що угольним каменем російської внутрішньої політики взагалі є централізація, так само сильна в справі висшої освіти як і в иньших. Не один і не два рази відмовляли заснованню висших закладів десь на окраїнах тому тільки, що се далеко від бюрократичного центра — Петербурга. Розуміть ся, що реакційні і всякі „охранительні“ газети співали ту-ж саму нуту. Аж лячно нині стає, коли почнеш читати в „Новому Времені“ (ч. 9618) статтю „Децентрализація учебныхъ заведеній“, а в ній подіблеш такий уступ: „Ні в чому так наглядно не виступає абстрактний і разом однобічно-бюрократичний, не земський (чуйте?!), характер новітньої фази російської історії, як в видовищі серпневого (початок літнього семестра) стягання шкільної молодіжи у Петербург, куди вона їде навчити ся не одного мореплавства, як сього можна-б сподівати ся з причин географічного становища його (Петербурга) і пустинности доколишніх земель, але й лісного хазяйства, і видобування металів і каміння в землі, і всякої техніки. Усім відомо, що малолюдність наших провінціальних університетів дійшла до загрожуючого ступеня о стільки, що на фільольоґічному і натуральному відділах і вчити нема кого... Тому хотілось би, щоб нові спеціальні шкільні заклади отворяли би ніяким чином не в Петербурзі, навіть не в Москві, а о скільки можливо в провінціальних містах, університетських і не університетських. А то розумове життя на провінції до того

„глохнет“, що відти втікають у столиці і люди без усякої нужди, без потреби: так прямо, в осередок духового жвавійшого життя. Аджеж таким або подібним прибіжно життям повинна жити вся земля, а не пункт так віддалений від її корінних (і не корінних!) пространств“. Щось велике в лісі здохло!

В. Д.

В pendant до вищенаведеної замітки слідує подати ще витяги з статі другого „нововременського“ відомого співробітника „Сигми“, „Дома“. Д. Сигма зачепив дуже цікаве питання — про російську бюрократію. „Скоро виродження урядничого і шляхотського станів, виродження на основі розтрати здоровля, сили і грошей примушує нас подумати про необхідність як найскоршої децентрализації, про заклик до громадської роботи здорових місцевих сил, все одно звідки-б вони не походили... Привілейовані школи більш не видають сяжневих юнаків, про яких можна сказати, що вони — кров з молоком. Отже по-неволі мусимо допустити мужика до місцевої управи, бо мужик усе таки здоровший і дужчий від урядника, а урядничий розум без волі і здоровля не дасть ладу життю.“ Ой, як то гірко читати тим російським горожанам, які звикли бачити панацею від усіх бід лише в стані привілейованому, в шляхоцтві! Не один мусить в глибині душі гірко зітхнути і номислити „Et tu, Brute!“ Але послухаємо, що далі говорять наш Брут: „Нам треба заводити як найбільше шкіл, усяких: і низших, і середніх, і висших, в коренних (!) губерніях держави і полекшити простому народови набування знан-

ня і вільне право промислів і переходів (передвиження). Без освіченого селянства ніякого ладу на місцях не буде. А освічене селянство і буде тою виконавчою силою, якої не став освіченому шляхотству для переведення земської самоуправи і ладу. Я певен, що вільний дідич повднаєть ся з вільним селянином на земській праці, але для сього треба, щоб дідич зрозумів свої нові неурядові, а державні завдання“.

Все змінило ся під нашим Зодіаком: з Льва повстав Козерог, а Сиґма став революціонером російським. Правда, він зараз тільки висловлює те, що по всій Росії висловили комітети сільсько-господарські, але і се вже для „Нов. Врем.“ річ дивна і небезпечна.

В. Д.

Ювілей угорського народного музею. Дня 26 падолиста 1902 р. святковано в Будапешті 100-літній ювілей засновання національного угорського музею. Початок до його засновання дав граф Франц Сечені, один із найшляхотніших мадярських мужів. Цікава судьба сього музею. За наполеонських війн його мусіли два рази складати в пачки і вивозити до Темешвару; в 1838 р. в часі великої повені грозила небезпека й музеєви і його ледви уратовано; коли врешті 1849 р. бомбардовано Будапешт, музей треба було ховати в пивницях, аби не був ушкоджений. Тепер складаєть ся музей в 357.687 томів книжок, а між тим із 1100 інкунабулів, із 15.000 томів рукописів, зі збору часописів, у якому зібрано понад 20.000 річників 4.000 ріжних мадярських часописів, із архіва, що містить 400.000 документів, зі

збору старинностей, зі збору монет числом 28.181 штук, з галерії образів із 610 штуками, з зоологічного збору, що виносить мільон штук, вкінці з ботанічного, мінералогічного і етнографічного відділу. Довгий час завідував музеєм звісний мадярський археолог Франц Пульскій, від часу його смерті стоїть на чолі музея міністеріяльний радник Емерик Салай.

В.

Ще вістка з Московщини. Міністерство справ внутрішніх внесло до державної ради проєкт призначити, починаючи з будучого року, означену суму до рук варшавського генерал-губернатора на кошти урядження щорічної подорожі на прощу до Києва хліборобів уніятів Підлящини. На початок випрохано близько 10 т. карб. Вистачає, як бачите, у нашого уряду грошей на дурисвітство. А здаєть ся користнійш було б бороти ся з впливом католицьким трохи на иньший спосіб, наприк. дозволити яку небудь духовну українську часопись та розповсюджувати святые письмо українською мовою, але де там! „Українофільство“ страшнійше мабуть від пропаганди Гауїтів!

Перекидько.

IV. Персоналія.

Ювілей Володимира Короленка. Звісний російський письменель белетрист В. Короленко обходить в сім році, іменно дня 29 червня (15 ст. ст.) в Житоїрі ювілей 50-літя житя. В тій ціли один із горожан Житоїра В. А. Бернацкій (урядник особливших поручень державної палати) звертає ся до голови міста Да-

видовского з просьбою, щоб рада громадська взяла ся сим торжеством, пропонуючи від себе, аби: В. Короленка іменувати почесним горожанином міста, вивісити в сали міської ради, як також в місцевій гімназії портрети писателя, заложити школу народну імени В. Короленка, а як покаже ся можливим, заснувати стипендію і назвати одну з більших улиць у Житомирі його іменем, далі післати ювілятові в день торжества привітну телеграму в імени міста і урядити того-ж дня популярні відчити. В. Г. Короленко, якого твори друкували ся в „Зорі“, „Л. Н. Вістнику“, „Ділі“ та інших наших часописах, а деякі походили й окремими книжками на нашій мові, родив ся в Житомирі, де його батько був повітовим суддею. Там провів славний письменник дитячий вік, там кінчив і гімназійальні студії. Короленко — з походження Українець, але зденационалізований російською обдирательною культурою.

Некрольоги. В січні у Києві на 84 році життя помер місцевий Крез, Микола Артемович Терещенко. Син простого бідного міщанина-торговця з м. Глухова у Черниговщині, небіжчик скінчив лише повітову Глухівську школу і не знати яким чином висунув ся jako капіталіст (коли не помиляємось, батьки його торгували дьогтем і ще чимсь дрібним) і jako міський діяч і був бургомистром, земським гласним і міським головою (у раді). В 1870 р., певно за якісь офіри з кишені, яка вже коло сього часу набула достойної поваги товщи, одержав „званіє потомственного дворянина“. В р. 1875 він перебрав ся

до Києва і тут уже й жив до смерти, одержавши від уряду за офіри чимало орденів, титул „дійсного совітника“ і навіть в р. 1897 „тайного совітника“. Розумієть ся, таке небувале відзначенне простого міщанина-крамаря аж до ступня осіб III ранги повинно було бути щедро оплачене, і небіжчик не шкодував грошей на всякі просвітні та інші інституції. Так одному Києву він офірував загалом за своє життя до 2 мільонів рублів, або, кажучи мовою цифр, $1\frac{1}{2}\%$ в капіталу, якого в рухомостях і нерухомостях лишив по собі на 150 мільонів. Між жертвами визначають ся 150.000 на політехнічний інститут, 100.000 на взірцеву міську школу, на будівлю пишного будинка міського музею старовини й штуки. В заповіті проте ні на одну інституцію не полишив жадного великого капіталу — лише невеличкі одноразові дарунки. Небіжчик мав великі маєтності а також цукроварні та горільчані заводи в губерніях Київській, Волинській, Чернігівській, Курській, які належали або цілком до нього, або тримав їх у спілці з іншими (акційне товариство). В маєтностях його управителі визначались, як звичайно у всіх „кулаків“ та „мироїдів“, негуманним, злим поводженням з місцевим населенням, тому років 3 назад в двох чи трьох селах в Черкащині вибухли серйозні аграрні заколоти, що привели до агресивних способів самооборони з боку селян. Розумієть ся, було покликане військо і „бунтівники“ покарані різками та вязницею. Найліпшим доказом того, які порядки існували в Терещенко-

вих маєтках, являєть ся такий факт. Коли в перше ставили в Київі пєсу д. Тобілевича (Карпенка-Карого) „Хазяїн“ — по місту пройшла чутка, що пєса буде заборонена, бо Терещенко пізнав в „Хазяїні“ себе і попіклуєть ся про заборону. Тим часом він сього не зробив, і коли одного разу на дальших виставах було кілька служаших в якоїсь терещенківської маєтності, вони страшенно були захоплені пєсою і не в одному місці один з другим голосно перекидали ся фразами: „Йй Богу, се все так як у нас!“ Про те д. Тобілевич цілком не мав на увазі ні Терещенка, ні кого иншого особисто, а лише змалював конкретний тип глитая-дідича, що видер ся з мужиків і потім з свого-ж брата дере останню шкуру. На Україні нині признано, що польські дідичі визначають ся далеко більшою людяністю в відношеннях до селян, тоді як такі „ширі Українці“, як Терещенко (так чомусь охрестили його з приводу смерти галицької газети) або взагалі „кулаки“-Росіяни — найгірші п'явки і гнобителі сільського люду.

В. Д.

Д. 5 марта н. ст. помер директор париського „Collège de France“ Гастон-Брюно-Амеде Парі, роджений 1839 р. в Марнському департаменті, син ученого Полена Парі, бувшого професора в „Collège de France“. Скінчивши науку в коледжі Ролена в Парижі Гастон Парі слухав викладів у німецьких університетах в Геттинзі та в Бонні, де студював романські мови у славного Діца. Вернувши до Франції вступив до школи хартій і одночасно слухав викла-

дів у школі правознавства в Парижі. Р. 1865 одержав степеня доктора словесних наук. Незабаром обняв катедру романських мов у практичній школі висших студій і став наступником свого батька в „Collège de France“ на професурі. Р. 1876 обібрано його членом Академії надписів і красної словесности. Р. 1895 призначено його директором „Collège de France“. Р. 1896 обібрано його в число 40 „безсмертних“ Французької Академії після смерти Пастера. Науково-літературні праці Гастона Парі дуже численні та цінні. Між иньшим він написав: „Досліди про ролю латинського наголосу в французській мові“, „Поетична історія Карла Великого“, „Житє сьв. Олексія“, „Найдавнійші памятки французької мови“, „Східні казки у французській літературі середніх віків“, „Поезія середніх віків“. Він переклав з німецької на французьку мову капітальну працю Діца: „Порівняна граматика романських мов“, він же заснував періодичні видання: „Revue Critique“ (р. 1865), „Romania“ (р. 1872) і „Revue Historique“. За кілька день до смерти він одержав від французького Інститута (французьких академій) доручення відновити видання „Journal des Savants“.

Сими днями умер у Львові на туберкульоз горла молодий 27-літній співробітник часописи „Monitor“, Фр. Новак, родом Поляк. Йому належить ся вдячна згадка в нашій суспільности як одному з тихих, але горячих діячів коло політичного та суспільного розбудження нашого народу. Первісно слухач учительської семінарії, Новак був асентерований до війська,

служив при перемиськім корпусі, та бачучи там знущанє старшини над вояками не міг внести сього і подавав яркі факти надужить до ріжних часописий. Се стягло на нього арештованє; його поставлено перед воєнним судом і засуджено на кількомісячну в'язницю. Відсиджуючи сю кару в перемиській кріпості він набрався смертельної хороби. Аж зловивши його здоровле його випустили з війська. З зародом смерти в горлі Новак кинув ся до агітації, головню в мостиськім повіті. Перед виборами 1898 р. він разом з Петром Новаковським „підняв“ той повіт, оббіг село від села, скликаючи збори та просвічуючи селян в радикальнім дусі. Несподівано гарний результат голосованя в тім повіті дав найкраще свідощтво його праці. Пізнійше Новак присвятив свою працю робітничому рухови, агітував і організував робітників у Бориславі як делегат соціально-демократичної партії, був організатором кількох страйків у Бориславі, які закінчили ся корисно для робітників і секретарем робітницького товариства „Solidarność“. Не відомо нам, чому по-

кійник в остатніх роках відстав від соціальної демократії і пристав до редакції „Monitora“. Надто він у остатнім році розпочав був виданє власної газетки „Prasa i Prawo“. Покійний володів добре нашою мовою і перекладав із неї дещо на польське. *I. Ф.*

Від Редакції.

Розсилка попередньої книжки Літ.-Наук. Вістника спізнила ся значно наслідком конфіскації, яка — перший раз від заснованя нашого Вістника — постигла його за один малесенький уступ листу пок. Драгоманова до Д. Мордовця, репродукованого в його статі „Про незабутнє“. Наслідком якоїсь надзвичайної обережності судової власти нам не було можливо видістати з суду забраних книжок через цілого пів місяця; аж зложивши формальну заяву, що не будемо дорогою парламентарної інтерпеляції імунізувати конфіскованого уступу, ми видістали з суду забрані книжки, вирізавши відповідні дві картки, і могли передрукувати їх випустити книжку в світ.